

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBRAHİM EL-HALEBİ’NİN EHEMMU’L-
UMUR ADLI ESERİ BAĞLAMINDA EHL-İ
SÜNNET’E BAKIŞI

Rabia KALKAN

2501202463

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Adem ARIKAN

İSTANBUL-2024

ÖZ

İBRAHİM EL-HALEBÎ'NİN EHEMMU'L UMUR ADLI ESERİ BAĞLAMINDA EHL-İ SÜNNET'E BAKIŞI

Rabia KALKAN

İbrahim el-Halebî'ye nispet edilen (ö. 956/1549) *Ehemmu'l-Umûr* adlı risale İslam Mezhepleri Tarihi alanına kaynaklık edecek bir eserdir. Risalenin Halebî'ye nispetiyle ilgili farklı görüşler vardır. Halebî, bu eserinde Ehl-i sünnet, Şia, Cebriyye, Kaderiyye ve Mürcie gibi mezhepleri tanıtmış, hangisinin fırka-i naciye (kurtuluşa eren fırka), hangilerinin ise fırak-ı dalle (yoldan sapmış fırkalar) olduğunu açıklamıştır.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat esaslarını ismini vererek *es-Sevâdu'l-A'zam* adlı eserden, müslümanın yerine getirmesi gerekenleri ise *54 Farz* adlı eserden almıştır. Birinci bölümde müellifin yaşadığı dönem, hayatı, ders aldığı hocaları, eserleri ve *Ehemmu'l-Umûr* adlı risalenin tanıtımı ve muhteva hakkında bilgi verilmiştir. Kıyas ettiğimiz nüshaların özellikleri de verilmiştir. İkinci bölümde, Halebî'nin esas aldığı Ehl-i sünnet yolu üzerinde durulurken görüşlerini tenkit ettiği Şia, Mutezile, Cehmiyye, Kaderiyye, Mürcie gibi mezhepler ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, *Ehemmu'l-Umûr* adlı eserin dizgisine yer verilmiştir.

Henüz yazma halinde bulunan *Ehemmu'l-Umûr* adlı eserin ulaşılabilen yazmaları temin edilerek dizgisi yapılmıştır. Eserin içeriğinde verilen bilgiler, alındığı tespit edilen kaynaklardaki bilgiler ile mukayese edilmiştir. Halebî, kaynak aldığı *es-Sevâdu'l-A'zam* adlı eseri, Ebu Abdullah el-Buhârî (Ebu Hafs es-Sagîr) (ö. 264/878) adına nispet ederek zikretmektedir.

Halebî'nin bu eserinde, Ehl-i Sünnet olarak Hanefî-Mâturîdî geleneği benimsediği görülmektedir. Hakîm es-Semerkindî'ye nispet edilen (ö. 342/953) *es-Sevâdu'l-A'zam* adlı eserin içeriğindeki Ehl-i sünnet olmanın hasletlerini esas aldığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mezhep, Halebî, Ehemmu'l-Umûr, Ehl-i Sünnet, Mutezile, Kaderiyye, Cebriyye, Mürcie, Bid'at

ABSTRACT

İBRAHİM EL-HALEBİ'S VIEW OF AHLI SUNNAH IN THE CONTEXT OF HIS WORK NAMED EHEMMU'L-UMUR

Rabia KALKAN

The study called *Ehemmu'l-Umur*, attributed to İbrahim el-Halebî (d. 956/1549), is a study that will be a source for the field of History of Islamic Madhhabs. There are different opinions regarding the attribution of the work to Halebi. In this study, Halebî introduced madhhabs such as Ahl-i Sunnah, Shia, Jabriyya, Qadariyya and explained with his views which of them were *firka-i naciye* (madhhab that achieved salvation) and which were (*firak-ı dalle*) sects that went astray.

He named the principles of Ahl-i Sunnah wa'l-Jamaat and took them from the work called *es-Sevâdu'l-A'zam*, and the things that Muslims must fulfill from the work called *54 Farz*. At the beginning of the study; The research subject, purpose, method and sources, the first part includes the political situation of the author's period, his life, the teachers he took lessons from, his works and also the characteristics of the work we examined, *Ehemmu'l-Umûr*. The features of the copies we compared are also given. In the second part, while focusing on Halebî's own sect, the Ahl-i sunnah line, madhhabs such as Shia, Mutezila, Jahmiyyah, Qadariyyah, Murjia which he established with his views and fatwas, are discussed. In the third chapter, the typesetting of the work called *Ehemmu'l-Umûr* is included.

The accessible manuscripts of Halebî's work, *Ehemmu'l-Umûr*, which is still in manuscript form, were obtained and typed. The information given in the content of the work was compared with the information in the sources determined to be taken. In this work of Halebî, the characteristics of being Ahl-i Sunnah are presented in the content of the work called *es-Sevâdu'l-A'zam*, which is attributed to Hakîm es-Samarkandî (d. 342/953), known as Ahl al-Sunnah in the Hanafi-Maturidi tradition. It has been understood that it is based on Halebî mentions the work named *es-Sevâdu'l-A'zam* by attributing it to the name of Abu Abdullah el-Bukhari (Ebu Hafs es-Sagir) (d. 264/878).

Keywords: Madhhab, Halebî, *Ahammu'l-Umûr*, Ahl-i Sunnah, Mu'tazilah, Qadariyyah, Jabriyyah, Murjia, Bid'ah.

ÖNSÖZ

Mezhepler Tarihi klasik kaynakları mezhepleri farklı ele alışlarıyla bilinir. Bazı kaynaklar hangi fırkanın hak üzere hangi fırkanın da dalâlet üzere olduğu göstermek üzere yazılmıştır. Hak fırka için kullanılan terimlerden bir tanesi de es-Sevâdu'l-A'zam'dır.

Müellif İbrahim el- Halebî'ye nispet edilen (ö. 956/1549) *Ehemmu 'l-Umûr* adlı risale İslam Mezhepleri Tarihi alanına kaynaklık edecek bir eserdir. Mezhepler Tarihi'nde birçok farklı eser telif edilmiş, çok fazla başucu kaynak meydana getirilmiştir. Halebî de hak mezhep olarak gördüğü Ehl-i sünnetin görüşlerini ortaya koymak ve diğer mezheplerin görüşlerini eleştirmek için bu eserini yazmıştır.

Bu çalışma, kaynak olarak kullandığı eserlerde tartışılan mezhepleri ve görüşlerini içermektedir. Eser, müellifin temel inanç yapısını ve mezhebini öğrenmek, karşı çıktığı fırkaları belirlemek ve ele alınan mezheplerin görüşlerini bilmek açısından önemlidir.

Birinci bölümde müellifin hayatı, hocaları ve eser hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Halebî'nin, Ehl-i sünnete ve diğer mezheplere bakışı, dalâlete düşmüş olarak gördüğü fırkalara yaptığı tenkitler ele alınmıştır.

Son bölümde ise eserin Arapça metni yer almaktadır.

Çalışma konunun seçiminde, devam ettirilmesi ve sonuçlanmasında en başından beri önemli tavsiyeleriyle destek olup içtenlikle yol gösteren ve Halebî ile alakalı kaynak paylaşımında bulunan değerli hocam Doç. Dr. Adem Arıkan'a, konu seçiminde ve kaynak önerilerinde fikirleriyle ufkumu açan ve yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Mustafa Özel'e, ayrıca yazmaları temin ederken taleplerimize cevap veren Türkiye Yazma Eserler Kurumu çalışanlarına ve son olarak çalışma sürecimde her türlü fedakârlığı gösteren, zorunlu hizmetimin bitmesini sabırla bekleyip dualarıyla varlıklarını her an yanımda hissettiren aileme teşekkürlerimi sunarım.

Rabia KALKAN

İstanbul, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İBRAHİM EL-HALEBÎ'NİN HAYATI

1.1. <i>İbrahim el-Halebî'nin Hayatı</i>	5
1.2. <i>Hocaları</i>	7
1.3. <i>Eserleri</i>	9
1.4. <i>Ehemmu'l-Umûr ve Özellikleri</i>	10
1.4.1. <i>Ehemmu'l-Umûr'un Farklı Müelliflere Nispetleri</i>	13
1.4.2. <i>Ehemmu'l-Umûr'un İhtisarları</i>	13
1.4.3. <i>Ehemmu'l-Umûr'da Kullanılan Kaynaklar</i>	14

İKİNCİ BÖLÜM

İBRAHİM EL- HALEBÎ'NİN GÖRÜŞLERİ VE EHL-İ SÜNNETE BAKIŞI

2.1. <i>Ehl-i Sünnete Göre İtikadî Görüşler</i>	19
2.1.1. <i>Allah'ın Sıfatları</i>	22
2.1.2. <i>İman ve İslam</i>	23
2.1.3. <i>İmanın Artıp Eksilmesi</i>	24
2.1.4. <i>Mukallidin İmanı</i>	24
2.1.5. <i>Nübüvvet</i>	26
2.1.6. <i>Ahiret</i>	27
2.1.7. <i>Kader ve Kulun Fiillerinde Cüz'î İrade</i>	28
2.2. <i>Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat Akidesinin Esasları</i>	31
2.3. <i>Sünnî Tasavvuf ve Sûfîler</i>	38
2.4. <i>Hilafet</i>	39
2.5. <i>Farzlar</i>	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EHEMMU'L-UMÛR

SONUÇ 106

KAYNAKÇA 110

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s.	: aleyhisselam
a.e.	: Aynı eser
b.	: İbn
a.d.e.	: Adı geçen eser
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
çev.	: Çeviren
DKİ.	: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İSAM.	: İslam Araştırmaları Merkezi
Ktp.	: Kütüphanesi
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
t.y.	: Tarih yok
thk.	: Tahkik
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
vr.	: varak
yay. haz.	: Yayına hazırlayan
?	: Bilinmiyor
الأصل	: Asıl
د	: Diyanet
ج	: Çankırı
ض	: Adana

GİRİŞ

İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî'ye (ö. 956/1549) nispet edilen *Ehemmu'l- Umûr* adlı eserin Türkiye Yazma Eserler Kütüphanelerinde birçok farklı yazması bulunur. Bu durum, eserin dolaşımında olduğu ve yaygınlık kazandığını gösterir. Eserin içeriği Ehl-i sünnet esaslarının ortaya konulması bakımından önemlidir. Bu esasların kabul görmediği farklı fırkaların tenkitlerini içermesi bakımından ayrıca Mezhepler Tarihi kaynağı olarak dikkate değerdir.

Bu çalışmada Halebî'nin *Ehemmu'l- Umûr* isimli risalesi bağlamında Ehl-i sünnete bakışı ele alınacaktır.

Halebî'nin kütüphanelerde yazma halinde yaygın olarak bulunan bu eseri gün yüzüne çıkartıp tanınmasını ve vermek istediği mesajı ortaya koymak temel amacımız olmuştur. Çalışmanın içeriğinde Ehl-i sünneti ele alışı bu risalenin esas gayesidir. Ayrıca diğer mezheplerle ilgili vermiş olduğu bilgiler de Mezhepler Tarihi açısından incelenecektir. Halebî'nin, "Ehem" (en önemli) kelimesini risale başlığı olarak kullanmasının nedeni, akide konusunun müellif tarafından en önemli mesele olarak görülmesidir.

Halebî'nin aynı zamanda Ehl-i sünnet'i anlatırken kullanmış olduğu kaynaklar kendisinin mezhebî kimliğini ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Hanefî-Mâturîdî kaynaklar incelendiğinde Halebî'nin bu eserinin içeriğini *es-Sevâdu'l-A'zam*'ı esas alarak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu eserde ibadetlere de büyük bir ehemmiyet vermekte olan Halebî, diğer bir kaynak olarak 54 Farz ilkesini mihenk taşı olarak kullanmıştır.

Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kapsamı

Birçok müellif, mensubu olduğu mezhebi tanıtmak ve yaygınlaştırmak amacıyla eserler telif etmiştir. Bazıları kendi mezhebini, bazıları ise kendi mezhebinin yanında başka mezhepleri de tanıtan eserler ortaya koymuştur. Bu eserler ya tenkitçi ya savunucu ya da reddiyeci tarzda kaleme alınmıştır. Genel bir Ehl-i sünnet kaidesi olarak ehl-i kıblenin tekfir edilmemesi esastır.¹ Buna karşılık, yazılan eserlerde çoğu zaman bu kaidenin uygulanmadığı ve birçok müellifin belli başlı mezhepleri tekfir ettiği görülmektedir.

¹ el-Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdu'l-Azam*, İstanbul, Yasin Yayınevi, 2013, s. 84.

Halebî, *Ehemmu'l-Umûr* adlı bu eserinde hem bağlı olduğu mezhebi tanıtmakta hem de diğer mezheplere ait bilgiler sunmaktadır. Onun için geçerli olan mezhep Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'tır. Bu terim büyük çoğunluğu temsil eden şemsiye bir kavramdır. Tezimizin amacı bu şemsiye kavramın neyi ifade ettiğini, nasıl anlaşılması gerektiğini ve Halebî'nin bu kavramı eserinde nasıl açıkladığını ele almaktır. *Ehemmu'l-Umûr*, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'i takip eden bir âlim tarafından o dönemin (860-956/1456-1549) nasıl anlaşıldığını içermektedir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Halebî'nin hayatına, yaşadığı dönem, aldığı eğitim, yaptığı ilmî yolculuklar ve yazdığı eserlere değinilmektedir. Çalışmamızın temel kaynağı olan *Ehemmu'l-Umûr*'un içeriği detaylı tanıtılmaktadır. Henüz basılmamış yazma halinde olduğu için ulaşılan bazı yazma nüshaları anlatılmaktadır.

Öncelikle Halebî'nin eserini yazma amacı ortaya konulmaktadır. Halebî'nin hangi fikhî-itikadî mezhebe bağlı olduğu tespit edilmektedir. İtikadî olarak konu ettiği meseleleri *es-Sevâdu'l-A'zam* adlı eserden, fikhî meseleleri ise genelde Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/728) nispet edilen *54 Farz* adlı eserden kaynak olarak aldığı tespit edilmiştir ve ileriki bölümde incelenmektedir. Ele aldığı mezheplerin ve onların Ehl-i sünnete uymayan tartışmalı görüşlerinin tenkidini yapmıştır. Halebî'nin farklı eserlerinde bulunan İbn Arabî'nin tartışılan görüşleri çalışmamızda kısaca ele alınmıştır. Son bölümde ise basılmamış olan *Ehemmu'l-Umûr*'un Arapça tam metni yer almaktadır.

Halebî, kulun hangi durumlarda küfür, şirk ve nifak konumunda olabileceğini ele alır. Büyük günah işlemenin insanı dinden çıkarmayacağına özellikle vurgu yapar. Halebî'nin özellikle konuyu ele alırken bazı temel kıstasları vardır. Bu kıstaslar esas kaynak olarak aldığı *es-Sevâdu'l-A'zam*'da 62 haslet olarak sıralanmaktadır. Bu esaslara uymayanları sert dille eleştirdiği görülmektedir.

Konunun Kaynakları ve Yöntemi

Çalışmanın başlığından da anlaşıldığı gibi temel kaynağımız Halebî'nin *Ehemmu'l-Umûr* adlı risalesidir. Risale, tespitlerimize göre henüz yazma halinde olduğu için öncelikle yazmanın ulaşılabilen nüshaları temin edilmiş, metin dizilmiştir. Toplamda on iki farklı nüsha temin edilerek ihtiyaç halinde karşılaştırmalar yapılmıştır.

Bu metnimizin içeriğinden hareketle Halebî'nin mezheplerle ilgili görüşleri ve özellikle Ehl-i sünnete bakışı ele alınacaktır. Ayrıca dizilen metin çalışmamızın sonuna eklenecektir.

Halebî, yaşadığı dönemde farklı dini grupların tartıştığı konularda müstakil risaleler yazarak veya farklı eserlerinde o konularla ilgili bölümler ayırarak görüşlerini açıklamıştır.

Halebî, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tenbîhu'l-Gabî* adlı İbn-i Arabî'yi savunan eserine cevap olarak *Tesfihu'l-Gabî* isimli risalesini yazmıştır. Bu risalede, İbn Arabî'nin *Füsûsu'l-Hikem* adlı kitabında geçen görüşleri sebebiyle kendisini tenkit eder. Kalaycı bu durumu şöyle açıklar: “Halebî, sadece *Füsûs*'a eleştiriler yöneltmekle kalmaz; bu noktada onu savunan kimselere karşı da doğrudan cephe alır. Bunlardan birisi aynı zamanda kendisinden ders gördüğü Celalüddin es-Süyûtî'dir. *Tesfihu'l-Gabî* isimli risalesini, Süyûtî'nin İbnü'l-'Arabî'yi savunmak ve onun hakkındaki suçlamaları yanıtlamak amacıyla yazdığı *Tenbîhü'l-Gabî* isimli fetvasına cevap olarak yazmıştır”² Halebî, İbnü'l-'Arabî (ö. 638/1240) tenkitleriyle dikkat çeken ve bu konudaki görüşleriyle sonraki dönemlerde referans kabul edilmiş biridir.³ Konumuza katkı olması için *Tenbîhu'l-Gabî* ve *Tesfihu'l-Gabî* adlı bu iki eser de çalışmamızın kaynakları olacaktır.

Halebî ayrıca, yaşadığı dönemde tartışılan bir konu olan sûfilerin uyguladığı zikir ve sema' gibi meseleler hakkında da eleştirilerde bulunmuş bir kimsedir.⁴ Onun *er-Rahs* ve *'l-Vaks* adlı bu konularla ilgili görüşlerini içeren risalesi de çalışmamızın temel kaynaklarından biridir.

İbrahim el-Halebî Hz. Peygamber'in anne ve babasının (ebeveyn-i resûl) imanı konusundaki tartışmalara da katılmış ve bu konuyla ilgili de risale yazmıştır.⁵

Halebî'nin *Mülteka'l-Ebhur* isimli fıkıh kitabı “Osmanlı coğrafyasının en yaygın fıkıh metni” olmuş, “İstanbul ve taşra medreselerinin müfredatına hâkim olmuştur.”⁶ Konumuzla ilgili meseleler geldikçe bu esere müracaat edilmiştir.

² Kalaycı, **Osmanlı Sünniliği**, s. 208.

³ Kalaycı, **a.g.e.**, s. 218.

⁴ Kalaycı, **a.y.**

⁵ Kadir Gömbeyaz, “Ebeveyn-i Resûl Meselesine Özgün Yaklaşımlar: İbrahim el-Halebî'ye (ö. 956/1549) Nispet Edilen Bir Risalenin Neşri ve Analizi”, **Bilimname**, C. 2019, No: 38, 2019, s. 57-81.

⁶ Şükrü Selim Has, “Mülteka'l-Ebhur”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 31, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, s. 548-551.

Halebî'nin *Ehemmu 'l-Umûr* adlı risalesinin akaidle ilgili temel kaynağı Hakîm es-Semerkindî'nin (ö. 342/953) akaide dair *es-Sevâdü'l-a'zam* adlı eseridir. Halebî, *es-Sevâdü'l-a'zam*'ı Ebu Abdullah el-Buhârî'nin yani Ebu Hafs es-Sağîr'in (ö. 264/878) eseri olarak tanıtmaktadır. *es-Sevâdü'l-a'zam*'ın farklı müelliflere nispet edilen yazma nüshaları vardır. Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa nu: 43. Ebû Abdullah el-Buhârî müellif olarak gösterilmektedir. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Hafs el-Buhârî (ö. 264/878) Ebû Hafs es-Sağîr olarak bilinir. Babası Ebu Hafs el-Kebîr⁷ (ö. 217/832) Bağdat'a gidip İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) öğrencilerinden İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'den (ö. 189/805) ders almıştır.⁸ *es-Sevâdü'l-a'zam*'ın yeni bir tahkikini yapan Ekrem Muhammed İsmail müellif olarak Ebu Hafs es-Sağîr adına neşretmiştir.⁹

⁷ Murteza Bedir, "Ebû Hafs el-Kebîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. EK-1, Ankara, TDV Yayınları, 2020, s. 364-366.

⁸ Adem Arıkan, "es-Sevâdü'l-A'zam'ın Farklı Nüshaları Ve Müellifleri Üzerine", **Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu**, Ankara, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, s. 26, 29.

⁹ Muhaham el-Buhârî Ebû Hafs es-Sağîr, *es-Sevâdü'l-â'zâm*, thk. Ekrem Muhammed İsmail, Amman, :Dârü'n-Nûri'l-Mübîn, 2021, s. 15.

BİRİNCİ BÖLÜM: İBRAHİM EL-HALEBÎ'NİN HAYATI

1.1. İbrahim el-Halebî'nin Hayatı

İbrâhîm el-Halebî 860-956 / 1456-1549 yılları aralığında Halep, Dımaşk, Mısır ve İstanbul'da yaşamıştır. Halebî'nin Halep'te doğduğu bilinmektedir. Doksan yaşlarında vefat ettiği için 860'lı (1456) yıllarda doğduğu söylenebilir. Halebî temel eğitimini doğduğu şehirde gördü ve Şam'da bazı âlimlerden ders aldı. Halebî, Nesefî'ye (ö. 710/1310) ait *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* isimli tefsirin el yazması bir nüshasının sonuna düştüğü ferağ kaydında, kitabının nüshasını 896 yılı Aşure günü (23 Kasım 1490) Şam'daki Dımaşk Kaçmâs Medresesi'nde tamamladığını ifade etmektedir (Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla nr. 176, vr. 392a). Bu bilgiler Halebî'nin bir dönem Şam'da bulunduğunu göstermektedir.¹⁰

Kopuz'un tespitlerine göre, Halebî'nin Halep'in meşhur el-Hanbelî ailesinden âlimlerle sıkı bağları vardır. Muhtemelen Halebî'nin henüz eğitim sürecinin başındayken Sünniliğini şekillendiren bu âlimlerin etkisi, ileride yazacağı eserlerinde ortaya koyduğu görüşleri üzerinde etkili olmuştur.¹¹

Halebî Halep'te bir süre imam olarak görev yapmıştır. Daha sonra Kahire'ye gitmiştir. Kaynaklarda kesin bir tarih verilmemişse de Halebî yaklaşık 1480'li yıllarda Kahire'ye gitmiş olmalıdır. Taşköprizâde, Halebî'nin kimden ders aldığına dair herhangi bir isim vermeden "Mısır'da hadis, tefsir, usul ve furû'u'l-fıkıh dersleri aldığını" ifade etmektedir.¹²

Halebî'nin Kahire'de ders aldığı hocalarından biri olarak Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) ismine yer verilir.¹³ Ancak Kopuz'un tespitlerine göre bu bilgi tashih edilmelidir. Bazı araştırmalarda Halebî'nin es-Süyûtî'den ders aldığı ifade edilmekte fakat buna dair herhangi bir kaynak verilmemektedir.¹⁴ Süyûtî'nin *Tenbîhü'l-Ğabî* isimli fetvasına karşılık olarak Halebî *Tesfîhü'l-gabî fî tenzîhi (tebri'eti) İbn 'Arabî* adlı eserini yazmıştır. Halebî bu eseriyle Süyûtî'nin görüşlerine karşı çıkan

¹⁰ Kasım Kopuz, "Reproduction of the Ottoman Legal Knowledge: The Case of Ibrahim Al-Halabî's Multaqa al-abhur and Defining the Concept of Baghy in Commentarial Writings on it (16th To 18th Centuries)", Binghamton University, Doktora Tezi Tezi, 2019, s. 49.

¹¹ Kopuz, a.y.

¹² Ahmed Efendi Taşköprülüzâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-devleti'l-Osmâniyye: Osmanlı Âlimleri*, çev. Muhammet Hekimoğlu, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019, s. 776.

¹³ Şükrü Selim Has, "Halebî, İbrâhîm b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s. 231-232.

¹⁴ Kopuz, "The Case of Ibrahim Al-Halabî's Multaqa", s. 68-69.

Kahire'deki Hanefî kadî İbnü's-Şihne Ebü'l-Fazl Muhibbuddîn Muhammed el-Halebî (ö. 890/1485) ve diğer âlimlerin çevresine yerleştirilebilir.¹⁵ İbnü's-Şihne, Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve İbnü'l-Fârîz (ö. 632/1235) gibi vahdet-i vücûd görüşünü benimseyen sûfilere karşı sert muhalefeti ile bilinir. Süyûtî Kahire'de 875/1470 yılında İbnü'l-Fârîz Ömer b. Alî (ö. 632/1235) ve kesin olarak bilinmemekle birlikte 888/1483 yılından itibaren İbnü'l-Arabî hakkındaki tartışmalar içerisinde yer almıştır. Halebî'nin devrin ileri gelen âlimlerinden ders okuduğu tahmin edilse de bununla ilgili net bir bilgiye ulaşılamamaktadır.¹⁶

Süyûtî kendi hayatından, icâzetlerinden ve eğitim faaliyetlerinden bahsettiği *et-Tahaddüs bi-ni'metillâh* adlı kitabında, uzun bir ilim adamları listesi sayarken “el-Burhân el-Halebî” adlı bir ismi zikretmektedir.¹⁷ Süyûtî, sadece “el-Burhan el-Halebî” ifadesini verir ancak İbrahim adını zikretmez, babasının ve dedesinin adını da vermez. Süyûtî burada ders aldığı hadis hocalarının isimlerini listelemektedir. Yani burada öğrencileriyle ilgili bir bilgi yoktur. Dolayısıyla bu listeden Halebî'nin Süyûtî'den ders aldığına dair delil sayılacak bir bilgi yoktur.¹⁸

Halebî, 906 (1500) yılı civarında İstanbul'a giderek oraya yerleşmiştir. İbnü'l-Hanbelî, *Dürri'l-Habeb*'te Halebî'nin yarım asırdan fazla İstanbul'da yaşadığını belirtir.¹⁹ Halebî'nin vefat tarihi 956/1549 olduğuna göre 1490'lı yıllarda İstanbul'a gelmiş olması gerekmektedir.²⁰

Halebî, İstanbul'da geçirdiği elli altı yıl boyunca çok sayıda öğrenci yetiştirmiş, Fatih Camii'nde imamlık yapmıştır.²¹ Çoğunlukla ilimle meşgul olur, evinden pek çıkmazdı. Ev, cami ve medrese arasında bir hayat yaşamıştır.²²

Bedrüddîn el-Gazzî (ö. 984/1577) *el-Metâli'u'l-bedriyye fi'l-menâzili'r-Rûmiyye* adlı eserinde İstanbul'a seyahatini anlatmaktadır. Gazzî, 18 Ramazan 936 (16 Mayıs 1530) tarihinde İstanbul gitmek için yola çıkmış ve 1530-1531 kışını

¹⁵ Kopuz, **a.g.e.**, s. 73-74.

¹⁶ Kopuz, **a.y.**

¹⁷ Celâlüddîn es-Süyûtî, **et-Tahaddüs bi-ni'metillâh**, thk. Elizabeth M. Sartain, Cambridge University Press, 1975, s. 70.

¹⁸ Kopuz, “The Case of Ibrahim Al-Halabî's Multaqa”, s. 70.

¹⁹ İbnü'l-Hanbelî, **Dürri'l-habeb fi târîhi a'yânî Haleb**, thk. Yahyâ Zekeriyâ Abbâde, Mahmûd Muhammed el-Fâhûrî, Dimaşk, Menşûratu Vizâratî's-Sekâfe, 1972, s. 1/93.

²⁰ Kopuz, “The Case of Ibrahim Al-Halabî's Multaqa”, s. 68.

²¹ Hacı Halife Mustafa h Katib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn**, thk. Şerefettin Yaltkaya, Rıfat Kilisli, Ankara, Maarif Vekaleti, 1941, s. 2/757.

²² Taşköprülüzâde, **eş-Şekâik**, s. 776.

İstanbul’da geçirmiştir.²³ Bu süreçte Halebî ile de görüşmüştür. Bu görüşmeyi özetle şöyle anlatmaktadır:

“(İstanbul’da görüştüğüm) âlimler arasında veli, dürüst (şeyh), sâlih âlim ve Kur’an kıraatında usta (el-mukri’ul-mücavvid) Şeyh İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebî de vardı. Halep asıllı olup İstanbul’da yaşıyor. Sultan II. Mehmed’in Camii imamıdır. Kendisiyle samimi şekilde defalarca görüştük. Kitaplarını bana birkaç gün boyunca ödünç verdi.”²⁴

Halebî çeşitli camilerde imamlık yaptıktan sonra Fâtih Camii’ne imam olmuştur. Sâdî Çelebi’nin (ö. 945/1539) Fatih’te yaptırdığı dârülkurrâya müderris olarak tayin edilmiştir. Halebî bu görevde iken 956/1549 yılında vefat etmiştir.²⁵ Edirnekapı Mezarlığı’na defnedilmiştir. Kabrinin bulunduğu parsel 1971 yılında yol yapımı sebebiyle ortadan kaldırılmıştır.²⁶

1.2. Hocaları

Halebî’yle aynı dönemde İstanbul’da yaşaması sebebiyle, Taşköprizâde’nin Halebî’yi tanıdığı sonucuna varılabilir. Taşköprizâde’nin *eş-Şekâ’iku’n-nu’mâniyye* adlı eseri Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan telif tarihi olan 965 (1558) yılına kadar yaşamış Osmanlı ulemâ ve meşâyihine dair biyografik bilgiler verir.²⁷ Taşköprüzade, Halebî’nin biyografisinde hocalarının ve öğrencilerinin isimlerine dair herhangi bir bilgi vermez. O, Halebî’yi dindarlığı, derin fıkıh bilgisi, yetkin bir Kur’an kârii gibi vasıflar ile takdim eder. Ancak Halebî’yi, yalnızca kendi çalışmalarına ve ibadetlerine odaklanan ve içine kapanık bir kişi olarak tasvir eder.²⁸

Taşköprizâde, Halebî’nin Halep’te kendi zamanının Halepli âlimlerinden ders aldığını ifade eder.²⁹ Kopuz’un tespitlerine göre, o dönemde Halep’in önde gelen

²³ Fatih Çollak, Cemil Akpınar, “Gazzî, Bedreddin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 13, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, s. 537-539.

²⁴ Bedrüddin el-Gazzî, **el-Matâli’u’l-Bedriyye**, thk. el-Mehdi er-Ravediyye, Beyrut, el-Müessetü’l-’Arabiyye, 2004, s. 269.

²⁵ Taşköprülüzâde, **eş-Şekâik**, s. 776.

²⁶ Has, “Halebî, İbrâhim b. Muhammed”, s. 231-232.

²⁷ Abdülkadir Özcan, “eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 38, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, s. 485-486.

²⁸ Kopuz, “The Case of Ibrahim Al-Halabî’s Multaqa”, s. 40, 52.

²⁹ Taşköprülüzâde, **eş-Şekâik**, s. 776.

hadis âlimlerinden Burhan er-Rahavî'nin (ö. 894/1488) de Halebî'nin ders aldığı hocalardan olma ihtimali vardır.³⁰

Halebî'nin hocaları arasında İbn Emîru Hâc Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed el-Halebî'nin (ö. 879/1474) olması muhtemeldir. İbn Emîru Hâc, Sedîdüddin el-Kâşgarî'nin (ö. 705/1305) *Münyetü'l-musallî* adlı namaza dair eseri üzerine şerh yazmıştır. Aynı eser üzerine Halebî'nin de *Gunyetü'l-mütemellî* adlı bir şerh yazması ve her iki şerhin birbirine benzerliği göz önüne alınarak, Halebî'nin Halep'te İbn Emîru Hâc'tan ders almış olabileceği tahmin edilir.³¹

Hanefî fakîh İbnü's-Şihne Lisânüddîn Ahmed b. Muhammed el-Halebî (ö. 882/1477) Halebî'nin ders aldığı muhtemel hocaları arasında sayılmaktadır. İbnü's-Şihne 868/1464 yılından itibaren Halep kadılığı yapmıştır.³²

İbnü'l-Hanbelî, tanınmış bir Kâdirî sûfî şeyhi ve Halep'teki Hüsreviyye Camii'nin Hanefî imamı olan³³ babası İbrahim b. Yusuf el-Hanbelî'nin (ö. 1472/1551) İstanbul ziyareti sırasında Halebî ile görüştüğünü ifade etmektedir. İbnü'l-Hanbelî, Şeyhülislam Sa'di Çelebi'nin (ö. 945/1539) çözülmesi zor ve çetrefilli meselelerde Halebî'ye danıştığını ve ondan fetva istediğini belirtir. İbnü'l-Hanbelî ayrıca Halebî'nin, İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini tenkit ettiğinden söz eder.³⁴

Kaynaklar, Halebî'nin öğrencilere ders verdiğini ifade etmesine rağmen onun öğrencilerinin isimlerine yer vermez. Taşköprizâde'nin bu husustaki ifadeleri şöyledir:

“Şeyh İbrâhim el-Halebî ... Anadolu'ya gelerek İstanbul'a yerleşti. Bazı camilerde imamlık yaptıktan sonra İstanbul'daki Sultan Mehmed Han Camii'nin imamı ve hatîbi oldu. Ardından, Müftü Sâdî Çelebi tarafından yaptırılan Dârülkurrâ'da müderrisliğe başladı. Bu görevi sırasında, 956/1549 senesinde vefat etti. Öldüğünde yaşı doksanı geçmişti. Merhum, Arapça ilimlerle tefsir, hadis ve kıraat ilimlerini bilen bir âlim olmanın yanı sıra fıkıh usûlünde tam bir otoriteydi. Sürekli fıkıh meselelerini incelerdi. Allah'a karşı gelmekten sakınan, temiz, dünya malına değer vermeyen, ibadetine düşkün ve düzgün biriydi. Öğrenci okutur ve pek çok kişinin kendisinden faydalanmasını sağlardı. Evinden çıkmaz, devamlı ilimle

³⁰ Kopuz, “The Case of Ibrahim Al-Halabî's Multaqa”, s. 51.

³¹ Kopuz, **a.g.e.**, s. 54.

³² Kopuz, **a.g.e.**, s. 40, 52.

³³ Kopuz, **a.g.e.**, s. 43.

³⁴ İbnü'l-Hanbelî, *Dürü'l-habeb fî târîhi a'yâni Haleb*, s. 1/93.

uğraşırdı. Onu gören ya evinde ya da mescitte görürdü. Yolda yürürken insanları görmemek için gözlerini kapatırdı. Bir başkası hakkında kötü bir söz söylediğini hiç kimse işitmemiştir. Dünyaya ait bir şeyden lezzet almaz sadece ilim, ibadet, telif ve yazmaktan zevk alırdı. Çok sayıda eseri ve yazdığı risâlesi vardır.”³⁵

1.3. Eserleri

Halebî'nin birçok eseri vardır. Aralarında en meşhur olanı *Mülteka'l-Ebhur* adlı eserdir.³⁶ Halebî bu eserinde Osmanlı kadı ve müftülerinin çokça faydalandığı ve medreselerde yıllarca okutulan Hanefî fıkhnın tanınmış eseri Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *el-Muhtasar*'ına, Mevsîlî'nin (ö. 683/1284) *el-Muhtâr*'ına, Ebu'l-Berekât en-Neseî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-Dekâik*'ine ve el-Mahbûbî el-Buhârî'nin (ö. 730/1329-30) *Vikâye*'sine dayanır.³⁷ Bu eser, Osmanlı döneminde kazâ ve fetva alanında kullanılan en yaygın fıkıh kitabı olarak kabul edilmiştir.

Halebî'nin *Ğunyetü'l-mütemellî fî şerhi Münyeti'l-musallî* adlı eseri *Halebî kebîr* olarak da bilinmektedir.³⁸ Sedüddin Kaşgarî'nin (ö. 705/1305), *Münyetü'l-Musallî* adlı eserine³⁹ yazdığı şerh olarak bilinen bu eser, taharet ve namaz konularından Hanefî fıkıh ölçülerine göre ayrıntılı olarak bahsetmektedir. *Muhtasaru Gunyeti'l-mütemellî* isimli eseri ise *Halebî Sağîr* olarak bilinen eserdir.

Halebî'nin *Ni'metu'z-zerî'a fî nusreti's-şerî'a* isimli eseri, İbnu'l-Arabî'ye ve özellikle onun *Fusûsü'l-hikem*'inde yer alan görüşlerine karşı yazılmıştır.⁴⁰ *Fusûs*'tan nakillerde bulunduktan sonra bunları ağır bir dille tenkit eden Halebî, vahdet-i vücûd nazariyesi üzerinde durarak tevhid meselesinde iki grubun -vahdet-i vücudcular ve Mutezile- mübalağalı hareket edip şirke düştüklerini iddia etmektedir. İbnu'l-Arabî'nin kader ve irade konularında yanlış düşünüp Ehl-i sünnet'in görüşlerine zarar verdiğini belirten Halebî bu meselelere cevap verir.

³⁵ Taşköprülüzâde, *eş-Şekâik*, s. 776.

³⁶ İbrahim el-Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, thk. Vehbî Süleyman Gâvecî, Beyrut, Dâru'l-Bîrûnî, 2005, s. 7.

³⁷ Has, “*Mülteka'l-Ebhur*”, s. 548-551.

³⁸ İbrahim el-Halebî, *Ğunyetü'l-mütemellî fî şerhi Münyeti'l-musallî*, İstanbul, Arif Efendi, 1325, s. 2.

³⁹ Hüseyin Kayapınar, “*Münyetü'l-Musallî*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, s. 32-33.

⁴⁰ İbrahim el-Halebî, *Nimetü'z-zerî'a fî nusreti's-şerî'a*, thk. Ali Rıza, Riyad, Dâru'l-Mesîr, 1998, s. 31.

Halebî, *Tesfîhü'l-gabî fî tenzîhi (tebri'eti) İbn 'Arabî* isimli eserini Süyûtî'nin *Tenbîhü'l-Ğabî* isimli fetvasına yer verdiği kitabına cevap olarak 945/1538 yılında yazmıştır.⁴¹

Ferhat Koca'nın tespitiyle Halebî'nin, sema, raks/devrân kavramlarını en sert şekilde eleştiren âlimlerden olduğu bilinmektedir.⁴² Halebî *er-Rahs* ve *'l-vaks li-müstehilli'r-raks* adlı kitabında, bir grup mutasavvıfın sema ve raksta ileri gittiğinden söz etmektedir.⁴³ Halebî, bu kişilerin raks/devranı dinin önüne geçirdiğinden, ibadetle karıştırdıklarından birbirlerinin elini tutarak vücutlarını hareket ettirdiklerinden ve bazı Hristiyan gruplarının eğlenceleriyle karıştırdıklarından bahsetmiştir.⁴⁴

Halebî *el-Kıyâm 'inde zikri vilâdeti Resûlillâh* isimli eserinde Hz. Peygamber'in mevlidi okunduğu sırada doğum anı anıldığı zaman ayağa kalkmanın gereksiz yere tazim olduğunu ve bunun bid'at-i seyyie hükmünde olduğunu savunur. *Risâle fî'r-red 'alâ men i'tekade İslâme Âzer* adlı risalesinde Hz. İbrahim'in babası Azer'in ve Hz. Peygamber'in amcası Ebu Talib'in mümin olup olmadığı tartışmasından söz eder. *Şerhu'l-ebyât* adlı risalesinde üç beyit etrafında şariat ile hakikatin birbiri ile meczedilerek yaşanması gerektiğini anlatmaktadır. *el-Hilyetü's-şerîfe* adlı risalesinde Resulullah'ın (s.a.v) fiziksel görünüş (şemail), davranışları ve faziletlerini açıklamıştır. *Nazmü sîreti'n-nebî ve şerhuh* adlı eserinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatını altmış üç beyitte anlatarak şairlik yönünü ortaya koymuştur. Halebî *Muhtasaru Cevâhiru'l-Mudîyye* adıyla *Cevâhiru'l-Mudîyye*'yi ihtisar etmiştir. *Risâle fî hakkı ebevey nebiyyinâ 'aleyhi's-selâm*, *Muhtasaru Fetâvâyı Tatarhâniyye (el-Müntehab mine'l-Fetâva't-Tatarhâniyye, el-Fevâ'idü'l-müntehabe mine'l-Fetâva't-Tatarhâniyye)*, *Risâletü'l-himmesa*, *Risâle fî'l-mesh*, *Kitâbü Fusûli'l-erba'in*, *Şerhu'l-kasîde*, *Ta'likât 'ale'l-Hidâye*, *Ta'likât 'ale'l-İslâh* ve *'l-izâh* Halebî'nin kaleme aldığı diğer eserlerdir.⁴⁵

1.4. Ehemmu'l-Umûr ve Özellikleri

Ehemmu'l-Umûr müslümanın en önemli (ehem) işinin itikad ve ibadet olması gerektiğini anlatan bir eserdir. Müslümanın inandığı dinin, imanın, İslam'ın, şeriatin,

⁴¹ İbrahim el-Halebî, *Tesfîhu'l-ğabî fî tenzîhi İbn Arabî*, thk. Ebu'l-Berâ Ali Rıza el-Medenî, Kahire, Dâru'l-Mirâc, 2008, s. 38.

⁴² Ferhat Koca, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları", *Tasavvuf*, No: 13, 2004, s. 33.

⁴³ İbrahim el-Halebî, *er-Rahsu ve'l-Vaks li Müstehilli'r-Raks*, thk. Hasan es-Semâhî es-Süveydân, Dimaşk, Dâru'l-Beşâir, 2001, s. 28.

⁴⁴ Koca, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları", s. 33.

⁴⁵ Has, "Halebî, İbrâhim b. Muhammed", s. 231.

mezhebin, bunun yanında farzın, vacibin, müstehabın, mübahın, mendubun, mekruhun, helalin ve haramın ne olduğunu bilmesi gerektiği, ancak bu şekilde Ehl-i sünnet ve'l-cemaat üzere olacağını açıklamak üzere kaleme alınmıştır. Ehl-i sünnet ve'l-cemaat üzere olduğunu söyleyen mümin, inandığı şeyleri tafsilatlı olarak bilmek zorundadır.⁴⁶

Ehemmu'l-Umûr'un yazma nüshaları kütüphanelerde genelde İbrahim Halebî'ye nispet edilerek kataloglanmıştır. Tabakât kitaplarında veya yazma nüshaların metinleri içerisinde müellifi netleştirecek bir bilgi bulunamamıştır.

Ehemmu'l-Umûr için ihtisar çalışmaları da yapılmıştır. Müellif kendisi talep üzerine eserini ihtisar ettiğini ifade etmektedir (Bursa Ulucami nr. 1688/1 *Telhîsu Ehemmu'l-Umûr* 9a). Telhis metninin girişinde müellif ilim ve ulema hakkında *Meslekü's-Suadâ* adlı bir eserin ismini vermektedir. Bursa Ulucami nr. 1688'deki nüshanın bulunduğu mecmua içerisinde *Meslekü's-Suadâ* eserin de bir nüshası vardır. Muhtasar *Ehemmu'l-Umûr*'un Berlin nüshasına internet üzerinden ulaşma imkanı vardır. (Berlin Landberg 471- 47, İhtisârü Ehemmi'l-Umûr, 234b, https://www.qalamos.net/receive/DE1Book_manuscript_00067179).

Ehemmu'l-Umûr adlı eserin Arapça metninin dizgisi Diyanet nr. 1957 yazma nüshası esas alınarak, Diyanet nr. 2838, Çankırı ve Adana nüshaları ile mukayese edilerek yapılmıştır. Farklı nüshalar temin edilerek ihtiyaç halinde karşılaştırmalar yapılmıştır. Bunlar sırasıyla:

1. Diyanet, nr. 1957.
2. Diyanet, nr. 3398.
3. Çorum Hasan Ali Paşa Ktp, nr. 8090.
4. Adana İl Halk Ktp, nr. 4011.
5. Çankırı Milli Ktp, nr. 111.
6. Diyanet, nr. 2838.
7. Diyanet, nr. 1894.
8. Antalya, Tekelioğlu, nr. 008.
9. Milli Kütüphane, nr. 5761.
10. Konya Bölge Yazma Eserler, nr. BY0000003519.
11. es-Simâr, 01 Hk 11- 40 Adana.

⁴⁶ el-Halebî, *Ehemmu'l-Umûr*, s. 258b.

12. Laleli, nr. 2153.

13. Ulucami, nr. 3512/2 Sondan eksiktir.

14. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, nr. 00812-015, 113b-129b, Ömer b. el-Hâcî Muhammed eş-Şâmî mecmuanın başındaki fihristte, risalenin başında ve sonundaki ferağ kaydında müellif olarak kaydedilmiştir.

1. Diyanet, 1957 nolu nüsha

Bu nüsha, 23 varaktan oluşmaktadır. Metnin kenarlarında derkenarlar yer almaktadır. *Ehemmu'l-Umûr* 1b'den itibaren başlamaktadır. Çalışma sürecinde esas aldığımız nüsha bu nüshadır. Okunaklı bir hattı vardır. Nüshada derkenarlar yer almaktadır. Ferağ kaydı bulunamamıştır.

Diğer nüshalarla çok fazla değişikliğin bulunmaması, derli toplu ve açık bir hatta sahip olması sebebiyle biz çalışmamızda bu nüshayı esas aldık.

2. Diyanet, 3398 nolu nüsha

Bu nüsha 47 varaktan oluşmaktadır. *Ehemmu'l-Umûr* 1b'den başlamaktadır.

Nüsha, 1152 yılı 18 Şaban Perşembe günü kuşluk vaktinde Hasan b. Muhammed el-Ayntâbî tarafından yazılmıştır. Okunaklı olmasının yanı sıra cümle aralarında açıklayıcı notlara ve derkenarlara da sahiptir. Ayetlerin üzerinin kırmızı mürekkeple çizildiği görülmektedir. Meseleler numaralandırılmıştır. Bu sayılar kırmızı mürekkeple belirgin hale getirilmiştir.

3. Çorum Hasan Ali Paşa Ktp, 8090/1 nolu nüsha

Çorum Hasan Ali Paşa Kütüphanesi'ndeki no.: 8090/1b-90b yazmaya göre ferağ kaydı bulunamamıştır. Nüsha 90 varaktan oluşur. Talik yazı hattı kullanılmıştır.

4. Adana İl Halk Ktp, 4011 nolu nüsha

Ehemmu'l-Umûr, kütüphane kayıtlarında *es-Simâr* olarak geçmektedir. 45 varaktan oluşur. *Ehemmu'l-Umûr* 1a'dan başlamaktadır.

Eserde bazı konu başlıkları ve bazı sayılar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Derkenarlar bulunmamaktadır. 4 Şevval 1114 yılında Maraş'ta Şeyh Efendi Medresesi'nde yazılmıştır. Ferağ kaydına göre bu nüshanın sahibinin Muhammed b. Yusuf b. Osman olduğu tespit edilmiştir.

5. Çankırı Milli Ktp, 111 nolu nüsha

Bu nüsha 38 varaktan oluşmaktadır. *Ehemmu'l-Umûr* 1a'dan başlamaktadır. Nüshanın zahriye sayfasında oldukça geniş notlara yer verilmiştir.

Metin, 1138 yılında yazılmıştır. Bazı kelimeler kırmızı mürekkeple belli edilmiş ve cümle aralarına açıklayıcı notlar eklenmiştir. Derkenarlar mevcuttur. Ferağ kaydı bulunamamıştır.

1.4.1. Ehemmu'l-Umûr'un Farklı Müelliflere Nispetleri

Ehemmu'l-Umûr'un bazı farklı nüshalarında başka müelliflere nispet edildiği de bilinmektedir. Diyarbakır no.553 nüshası Birgivi'ye nispet edilmektedir.⁴⁷

Ehemmu'l-Umûr Adana İl Halk Kütüphanesi 40/11, 182b-225a aralığındaki nüsha katalogda *es-Simâr fi ilmi'l-akaid* olarak kaydedilmiş olsa da *Ehemmu'l-Umûr*'un bir nüshası olduğu anlaşılmıştır. Bu nüsha, Saçaklızâde'nin eserleri arasında gösterilmiştir. Nüshanın Maraş'ta Şeyh Efendi Medresesi'nde istinsah edilmiş olduğuna dair ferâğ kaydındaki ifadeler Saçaklızâde'ye nispet edilmesine sebep olmalıdır.⁴⁸

Mısır Teymuriyye no. 224 nüshası ise *Ehemmu'l-Umûr fi'l-Akâid* adıyla Molla Ebû Bekir b. Ali'ye nispet edilmektedir.⁴⁹

Ehemmu'l-Umûr'un bazı farklı nüshalarında başka müelliflere nispet edildiği de bilinmektedir. Diyarbakır no. 553 nüshası Birgivi'ye (ö. 981/1573) nispet edilse de⁵⁰ buna delil olabilecek kesin bir bulguya rastlanmamıştır. Ancak Birgivi'nin 17 Şaban 980/24 Aralık 1572 tarihinde telifini tamamladığı *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'deki cüz'î irade ile ilgili bir ifade⁵¹, *Ehemmu'l-Umûr* adlı eserde aynı şekilde yer almaktadır.⁵² Bu eserin Halebi'nin vefatından 23 yıl sonra yazıldığı düşünüldüğünde, Birgivi'nin *Ehemmu'l-Umûr*'u kaynak olarak kullandığı düşünülebilir. Osmanlı döneminde irade, kaza ve kader risaleleri üzerinde Birgivi'nin

⁴⁷ Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, s. 292.

⁴⁸ Tahsin Özcan, *Maraşlı Bir Osmanlı Alimi: Saçaklızade Mehmed Efendi ve Eserleri, Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2004, (Çevrimiçi) https://isamveri.org/pdfdrq/D175370/2005/2005_OZCANT.pdf.

⁴⁹ Ali Rıza Karabulut, Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemü't-târihi't-türâsi'l-İslâmî fi mektebâti'l-âlem: el-mahtutât ve'l-matbûât*, Kayseri, Akabe, 2001, s. 1/79.

⁵⁰ Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, s. 292.

⁵¹ Birgivi, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 117.

⁵² el-Halebi, *Ehemmu'l-Umûr*, s. 277a, 278b.

*et-Tarîkatü'l-Muham- mediyye'sinin ilgili bölümü çokça etkili olmuştur. Onun konuyla ilgili görüşleri ayrıca istinsah edilmiş ve üzerine şerhler yazılmıştır.*⁵³

Ehemmu'l Umûr'a ait birçok nüsha birbirinden farklı isimlere nispet edilmiştir. Müellif olarak kaynaklarda birden çok isim geçmektedir. Kütüphane kayıtlarında ve yazmaların zahriyelerinde eser çoğunlukla Halebî'ye nispet edilmesine rağmen, eserin Halebî'ye aidiyeti ile ilgili kesin bir sonuca varmak uygun olmayacaktır. Biz elde edebildiğimiz kayıtları vermekle yetinmek durumunda kaldık.

1.4.2. Ehemmu'l-Umûr'un İhtisarlari

*Ehemmu'l-Umûr için ihtisar çalışmaları da yapılmıştır. Müellif talep üzerine eserini kendisinin ihtisar ettiğini ifade etmektedir (Bursa Ulucami nr. 1688/1 *Telhîsu Ehemmu'l-Umûr* 9a). *Telhîs* metninin girişinde müellif ilim ve ulema hakkında *Meslekü's-Suadâ* adlı bir eserin ismini vermektedir. Bursa Ulucami nr. 1688'deki nüshanın bulunduğu mecmua içerisinde *Meslekü's-Suadâ* eserin de bir nüshası vardır. Muhtasar *Ehemmu'l-Umûr*'un Berlin nüshasına internet üzerinden ulaşma imkanı vardır. (Berlin Landberg 471- 47, İhtisâru Ehemmi'l-Umûr, 234b, https://www.qalamos.net/receive/DE1Book_manuscript_00067179).*

1.4.3. Ehemmu'l-Umûr'da Kullanılan Kaynaklar

*Ehemmu'l-Umûr'un itikadla ilgili temel kaynağı *es-Sevâdu'l-A'zam* adlı eserdir. Halebî, Ebû Abdullah el-Buhârî'ye yani Ebu Hafs es-Sağîr'e nispetle zikretmektedir. Ancak aynı yerde hemen devamında “Ebü'l-Kâsım şöyle dedi” ifadesini kullanarak Ebü'l-Kâsım İshâk b. Muhammed el-Hakîm es-Semerkindî'ye (ö. 342/953) ismini vererek atıf yapmaktadır.⁵⁴ Halebî, bu kaynaktan aldığı bilgileri olduğu gibi kullanmaz. Bazen özetler, bazen daha da detaylandırır. Bu eserde Ehl-i sünnetin hasletleri 63 tane olarak ele alınır. Halebî, bu hasletlerden 57 tanesini seçmiştir. Bu hasletleri verirken kaynağının sırasına uymaz. Kendisinin daha önemli gördüğü meseleleri detaylı, diğerlerini ise nispeten daha kısa verir. *es-Sevâdu'l-A'zam* genel olarak Hakîm es-Semerkindî'ye nispet edilmiş ve bu şekilde basılmıştır. Hasan-*

⁵³ Özdiç, “Osmanlı İrade,Kaza ve Kader Risaleleri”, s. 188, 191.

⁵⁴ el-Halebî, *Ehemmu'l-Umûr*, s. 264a.

1 Basrî'ye nispet edilen 54 *Farz* isimli eser de fikhî konularda yararlandığı bir diğer eserdir.

Şihâbüddîn es-Sîvâsî'nin (ö. 860/1456) *Cezzâbu'l-Kulûb* adlı eserini iman ve İslam'ın tarifini yaparken zikretmiştir. Bu eser hakkında bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.⁵⁵

Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *Ta'rîfât* isimli terimler sözlüğünü din, millet, mezhep gibi kavramları açıklarken kullandığı görülmektedir.⁵⁶

İcmâlî iman bahsinden anlaşıldığı üzere imanın çeşitlerini açıklarken Selâhaddin Eyyubî'ye (ö. 589/1193) ait olduğu bilinen *Mürşide Akidesi*'nden faydalanmıştır. Selâhaddin Eyyûbî, Mısır'a hâkim olunca insanlar arasında Şîf-Fâtimîlerin etkisini azaltmak ve Eş'arî akidesini yerleştirmek için müezzinleri her gece Kahire camilerinde tesbih vaktinde, İbn Tûmert'e (ö. 524/1130) nispet edilen *Mürşide* adı verilen kısa bir Eş'arî akidesini halka okumaları için görevlendirmiştir.⁵⁷ Halebî bu metni eserinde Ehl-i sünnet akidesi olarak nakletmektedir.⁵⁸

el-Hanefî künyesiyle tanıttığı Yahya b. Ebî Bekir el-Âmirî'nin (ö. 893/1488) *el-Fıkhu'l-Ekber* şerhine atıf yaparak Ehl-i sünnet itikadı konusunda bilgiler vermektedir.⁵⁹ Ancak el-Âmirî'nin bu konudaki ifadeleri *Beyânu'l-İ'tikâd* adlı eserinde geçmektedir. *el-Fıkhu'l-Ekber* isimli bir şerhi bulunamamıştır.⁶⁰

Hallu'r-Rumûz ve Keşfu'l-Kunûz adlı kitabın sahibi Musannifek'e (ö. 875/1470) atıf yaparak özellikle Anadolu topraklarında onun yaşadığı dönemdeki insanların Hz. Peygamber ve hilâfet asrına göre çok gereksiz ve faydasız ilimlerle meşgul olduklarını anlatmaktadır.⁶¹

Mukallidin imanının sahih olup olmadığına dair bir meselede, Fâhru'l-İslam el-Pezdevî'nin (ö. 493/1100) *Usûlü'l-Fıkıh* adlı eserini kullanmaktadır. Buna göre,

⁵⁵ Şihâbüddîn es-Sîvâsî, **Cezzâbu'l-Kulûb**, t.y., (Kastamonu Kütüphanesi) 389; Abdulmenaf Kaya, "Şihâbüddîn Sivâsî ve Cezzâbü'l-Kulûb Adlı Eseri (İnceleme ve Metin)", İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

⁵⁶ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, **et-Ta'rîfât: Terimler Sözlüğü**, çev. Arif Erkan, İstanbul, Bahar Yayınevi, 1997, s. 105.

⁵⁷ Vezir Harman, "Selâhaddin Eyyûbî Siyasetinde Eş'arî Kelâmın Yeri, 'Mürşide' ve 'Akâidu's-Salâhiyye' Metinleri", C. 1, **Uluslararası Selâhaddin Eyyubî Sempozyumu Bildirileri**, ed. Necati Sümer, Ahmet Aktaş, İstanbul, Beyan Yayınları, 2017, s. 635.

⁵⁸ el-Halebî, **Ehemmü'l-Umûr**, s. 260b.

⁵⁹ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 258b.

⁶⁰ Yahya b. Ebî Bekir el-Âmirî, **Beyânu'l-İtikad**, thk. Marie Bernand, Kahire, Analet Islamaloqques, 1982, s. 9.

⁶¹ Alâüddîn el-Bistâmî eş-Şahrûdî Musannifek, **Hallu'r-Rumûz ve keşfu'l-Kunûz**, C. 1, thk. es-Seyyid Yûsuf Ahmed, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013, s. 92.

eğer birisine Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in itikadı öğretilir ve bunları kabul edip etmediği sorulduğunda kabul ederse, onun imanının sahih olacağını açıklamaktadır.⁶²

Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* ını, şeriat, din ve mezhep kavramlarını ele alırken kullanmaktadır. Şeriatın, kendisine itaat edilmesi bakımından din adını alırken, etrafında toplanılması bakımından millet adını aldığından söz etmektedir. Dinî hükümlerde başvurulmuş şeyin mezhep olarak adlandırıldığına yer vermektedir.⁶³

Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* ını ise iman meselesinde tasdik ve ikrar konusunu açıklarken kullanmaktadır.⁶⁴

el-Merginânî'ye (ö. 593/1197) ait *Cevâhiru'l-Fıkh* isimli eseri, mümin ve kafir ayrımı yaparken kullanmaktadır. Kendisine iman mahiyeti sorulan bir kimsenin 'bilmiyorum' demesinin, o kimseyi kâfir yapacağını aktarmaktadır.⁶⁵

Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *Kâmûs'ul-Muhît* isimli eserini, kâfir tanımı yaparken kullanmaktadır. Buna göre iman sıfatını bilmiyorum diyen kişinin küfre düşeceği belirtilmektedir.⁶⁶

Şemsü'l-Eimme el-Halvânî'nin (ö. 452/1060) iman sıfatını bilmeyen kişinin kafir olma durumu hakkındaki fetvasını aktarmaktadır.⁶⁷

Mahmud b. Ahmed el-Faryâbî'nin (ö. 607/1210) *Hâlisatu'l-Hakâik* isimli eserini tevhid konusunda kullanmaktadır. "Tevhidde az hata küfür, şeriatta büyük kusurlar isyandır." ifadesini nakletmektedir.⁶⁸

Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *Şerhu'n-Nikâye* isimli eserini helal ve tayyib kavramlarını açıklarken kullanmaktadır.⁶⁹

Necmeddîn-i Kübrâ'nın (ö. 618/1221) müridi Necmeddîn-i Dâye'nin (ö. 654/1256) tefsirini amellerin mertebeleri, kesb ve irade meselelerinde kullanmaktadır.⁷⁰

⁶² Ebu'l-Yusr Pezdevî, *Usûlu'd-Dîn*, C. 1, çev. Şerafeddin Gölcük, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1980, s. 219.

⁶³ Seyyid Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, C. 1, çev. Ömer Türker, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021, s. 106.

⁶⁴ Ebu'l-Kasım Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 6, ed. Murat Sülün, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020, s. 332.

⁶⁵ el-Halebî, *Ehemmü'l-Umûr*, s. 260b.

⁶⁶ el-Halebî, *Ehemmü'l-Umûr*, s. 260b.

⁶⁷ el-Halebî, *a.y.*

⁶⁸ el-Halebî, *a.g.e.*, s. 262a.

⁶⁹ el-Halebî, *a.g.e.*, s. 266a.

⁷⁰ el-Halebî, *a.g.e.*, s. 280b.

Haneî fakîhi İmamzâde'nin (ö. 573/1177) *Şir'atü'l-İslâm* eserini şerh eden Alizâde Yakûb b. Seyyid Ali el-Bursevî'ye (ö. 931/1524) ait iman ve İslam tanımlarını kullanmaktadır.⁷¹

Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmiu's-Sağîr* adlı hadis kitabını iman ile ilgili hadisleri zikrederken kullanmaktadır.⁷²

⁷¹ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 281a.

⁷² el-Halebî, **a.y.**

İKİNCİ BÖLÜM: İBRAHİM EL- HALEBÎ'NİN GÖRÜŞLERİ VE EHL-İ SÜNNETE BAKIŞI

Halebî, eserine kısa bir giriş yaptıktan sonra başında din, millet ve mezhep kavramlarını tanıtmaktadır. Müslümanın en önemli (ehem) işinin itikad ve ibadet olması gerektiğini kabul ettiği için eserine *Ehemmu'l-Umûr* adını vermiştir. Müslümanın, inandığı dinin, imanın, İslam'ın, şeriatın, mezhebin, bunun yanı sıra farzın, vâcibin, müstehabın, mübahın, mendubun, mekruhun, helalin ve haramın ne olduğunu bilmesi gerektiğini, ancak bu şekilde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat üzere olacağını savunmaktadır.⁷³ Bu sebeple, öncelikle bu kavramların tanımlarını yapmaktadır.

Halebî'ye göre, kişinin doğru inanç üzere olabilmesi için bazı soruların cevaplarını bilmesi gerekmektedir. Bu önemli sorulardan, Din nedir? İman nedir? İslam nedir? Şariat nedir? Helal, haram, vacip, mübah, mendup nedir?"⁷⁴ diye sorup bu kavramları tanıtmaktadır.

2.1. Din, İman, İslam, Mezhep

Dinin, akıl sahiplerini peygamberin bildirdiklerini kabule çağıran ilâhî bir kanun olduğunu ifade etmektedir. Kullanılan "Vaz'un ilâhiyyun" ifadesi, Allah'a nispet edilen bir şey anlamına gelmektedir, dolayısıyla dini ortaya koyanın Allah olduğu vurgulanmaktadır. Dinin ortaya konulması Allah'a nispet edilirse buna din, peygambere nispet edilirse buna millet ve eğer müçtehitlere nispet edilirse buna mezhep denir. Ayrıca din, akıl sahiplerini, kendi övülecek iradeleriyle doğrudan iyiliğe yönlendiren ilâhî bir kanundur.⁷⁵ Halebî, din tanımını yaparken Cürcânî'nin *Ta'rîfât*'ını⁷⁶ kullanmaktadır ancak adını vermemektedir.

İman lugat manasıyla, Ehl-i sünnette yer alan mücmel ve mufasssal olan şeylere inanmak, şeriatta ise kalple iman ve dille ikrar etmenin tümü olduğunu ifade

⁷³ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 258b.

⁷⁴ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 258b.

⁷⁵ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 259b.

⁷⁶ el-Cürcânî, **et-Ta'rîfât**, s. 105.

etmektedir.⁷⁷ İslam'ı ise Resûlullah'ın (sav) anlattıklarına teslim olanların dediklerine göre, iki şeye şehadet etmek olarak açıklar. Bunlar namaz, oruç, zekat ve haccın İslam şeriatının temeli olduğuna şehadet etmek ve bunun dışındakilerden yüz çevirdiğine şehadet etmektir. Ayrıca Hz. Peygamber'in getirdiği şeylere de şehadet etmektir.

Halebî, İslam'ın, Hz. Peygamber'in bildirdiği şeylere boyun eğmek ve itaat etmek olduğunu nakletmektedir. İslam, iki şehadet, namaz, oruç, zekat ve hacdır. İslam, şeriata uymak, insan tabiatının kötülüklerinden uzak durmak ve peygamberin getirdiklerine, Allah'ın emrettiği ve yasakladığı her şeye bağlı kalmaya devam etmektir. Bu, insanların alması gereken hakiki dindir.⁷⁸ Halebî, iman ve İslam'ın tanımını yaparken es-Sivâsî'nin *Cezzâbu'l-Kulûb* adlı eserindeki bilgilere⁷⁹ başvurmaktadır.

İslam'ın temel esaslarını önemle vurgulayan Halebî, bir müminin her iş öncesi Allah'a güvenerek O'nun var ve bir olduğuna kalpten inanmasını, bunun yanında dil ile ikrar etmesini zorunlu görmektedir.⁸⁰ Onun ifadeleriyle iman ile İslam arasında fark bulunur. Ancak iman, İslam olmadan olmaz; İslam da iman olmadan olmaz.⁸¹ Kişinin dil ile ikrar edip kalbiyle tasdik etmediği durumda münafık olacağını, dil ile de söylemediği takdirde kafir sayılacağını ifade eder.⁸²

Mâtürîdî'ye göre iman, dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir.⁸³ Halebî'nin de belirttiğine göre, kalp ile tasdik olmadan iman tam olarak gerçekleşmez. Buradan hareketle Halebî'nin de aynı görüşlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Halebî'ye göre kişi "İman nedir?" sorusuna "Bilmiyorum" cevabını verirse kâfir olur.⁸⁴ Eserini telif ederken *es-Sevâd-ı A'zam* isimli kaynaktan itikadî meselelerde faydalanan Halebî, Ehl-i sünnet itikadını benimsediği anlaşılan ifadelerde bulunmuştur.

Halebî, eserlerinde halkı en başta itikadın sağlam olması ve bâtıl inançları kendi saf akidelerine karıştırmamaları gerektiği konusunda uyarmaktadır. Aksi

⁷⁷ el-Halebî, *Ehemmü'l-Umûr*, s. 259b.

⁷⁸ Kaya, "Şihâbüddîn Sivâsî ve Cezzâbü'l-Kulûb", s. 67.

⁷⁹ Kaya, *a.y.*

⁸⁰ el-Halebî, *Ehemmü'l-Umûr*, s. 259b.

⁸¹ el-Halebî, *a.g.e.*, s. 260a.

⁸² el-Halebî, *a.g.e.*, s. 268a.

⁸³ Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara, TDV Yayınları, 2003, s. 146-151.

⁸⁴ el-Halebî, *Ehemmü'l-Umûr*, s. 260b.

taktirde, müminlerin amellerine ve günlük yaşantılarına bâtil inançların karışacağı tehlikesine işaret etmektedir.

Halebî, Kitap ve sünnetten çıkarılan mâna ile gidilen orta yolun, insanın gerçek mümin olarak vasıflandırılıp mutluluk elde etmesi için önemli olduğu kanaatindedir. Zamanın ve insanlığın kurtarıcı inancı, Kitap ve sünnetten özümсенerek çıkartılan Ehl-i sünnet inancıdır. Halebî'ye göre bir müslüman, Kitap ve sünneti böyle anlamalıdır. Aşırı yönelimlerden uzak durma ve imanını taklitten tahkike çıkarma Halebî'nin savunduğu temel inanç sistemleri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁵

2.2. Ehl-i Sünnete Göre İtikadî Görüşler

Halebî, müslümanın itikadının Ehl-i sünnet itikadına uygun olması gerektiğini vurgulamaktadır. Yahya b. Ebî Bekir el-Âmirî'nin⁸⁶ (ö. 893/1488) *el-Fıkhü'l-Ekber* şerhine atıfla bir kişinin itikadı düzgün değilse bin sene namaz kılıp oruç tutsa bile bir faydası olmayacağı sözünü nakletmektedir.⁸⁷ Ancak *el-Fıkhü'l-Ekber* şerhi ile ilgili araştırmalarımızda el-Âmirî'nin böyle bir şerhi henüz bulunamamıştır. Âmirî'nin *Beyânu'l- İ'tikâd* adlı eseri yayınlanmıştır ve bu ifadeler orada da yer almaktadır.⁸⁸

Halebî, Ebu Abdullah el-Buharî'ye nispet ettiği *es-Sevâdu'l-A'zam*'ın başında da yer alan 73 fırka hadisini kaynağında geçtiği gibi nakletmektedir. Bu hadisi hangi fırkanın fırak-ı dâlle tanımına girdiğini açıklarken referans olarak göstermektedir. Hz. Peygamber'in:

“Yahudîler 71 fırkaya ayrıldılar. Birisi cennette, 70'i cehennemdedir. Hristiyanlar 72 fırkaya bölündüler. 71'i cehennemde, birisi cennettedir. Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, şüphesiz benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır. Birisi cennette, 72'si cehennemde olacaktır. Denildi ki: Ey Allah'ın resulü! Onlar kimlerdir? Buyurdu ki: Cemaattir.”⁸⁹

⁸⁵ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 281a.

⁸⁶ Abdülkerim Özeydın, “Âmirî, Yahyâ b. Ebû Bekir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s. 72.

⁸⁷ el-Halebî, **Ehemmü'l-Umûr**, s. 258b.

⁸⁸ el-Âmirî, **Beyânu'l-İtikad**, s. 9.

⁸⁹ Ebû Dâvud, **Sünnet 1**, (4597).

hadisine dayanarak Halebî, kurtuluşa eren fırkayı Sevâd-ı A'zam olarak görmekte ve rivayette geçtiği şekilde onun da Hz. Peygamber'in ve ashabının yolu olduğunu söylemektedir.⁹⁰ Bir diğer hadiste "Ümmetim dalalet üzerine birleşmez. Öyleyse bir konuda ihtilaf olduğunu gördüğünüzde Sevâd-ı Âzama tâbi olun." şeklinde ifade ettiği Sevâd-ı Âzam (büyük çoğunluk) ifadesi orta yolu takip eden grubu belirtmektedir. Halebî'nin sık sık vurguladığı Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, ümmetin çoğunluğunu temsil etmektedir.⁹¹

Ehemmu'l-Umûr adlı eserde öncelikle Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat esaslarını açıklamaktadır. Ehl-i sünnet kapsamında olmayan mezheplerden özellikle Cebriyye ve Kaderiyye mezheplerinin görüşlerini tenkit etmektedir. Kendisi risalesinde bunu şöyle ifade etmektedir:

"Bu işe koyuldum ve risaleyi, Ehl-i Sünnet ve Cemaat mezhebinin, Kaderiyye ve Cebriyye mezheplerinden farkını, cüz-î irâdenin anlamını açıklayarak tamamladım. Benim gibi ihtiyaç duyanların faydalanması için ulaşabildiğim kadarıyla yaptım."⁹²

Halebî, Kaderiyye fırkası hakkında ağır ithamlarda bulunmaktadır. Halebî, Kaderiyye'nin hür irade görüşünü benimsemesi, sorumluluk alma konusunda fiillerde kulun kendisinin belirleyici olduğunu söylemesi, dolayısıyla ilâhî iradeyi reddederek kader ilkesini yok sayması sebebiyle onları tekfir etmektedir. Cebriyye fırkasını da benzer şekilde eleştirmektedir. Fırka, ilâhî irade ve takdir edilen şeylerin değiştirilemeyeceğini savunmaktadır. Bu fırka, Halebî'nin müslümanları men ettiği bir diğer fırkadır.⁹³ Halebî'ye göre, Allah Teâlâ, kulların tüm fiillerinin ve diğer şeylerin yaratıcısıdır. O'ndan başka yaratan yoktur. Ancak kulların, hem itaat hem de günah gibi zıt olan iki şeye taalluku olan cüz'î ihtiyarları ve kalbi iradeleri vardır. Bu ihtiyarlar ve iradeler, dış dünyada bir varlığa sahip olmadıkları için yaratılmaya ihtiyaç duymazlar; çünkü yaratmak, yok olanı var etmektir. Yaratılmayan bir şeyin

⁹⁰ el-Halebî, *Ehemmü'l-Umûr*, s. 264a.

⁹¹ İbn Mace, *Fiten*, 8

⁹² el-Halebî, *Ehemmü'l-Umûr*, s. 259b.

⁹³ el-Halebî, *a.g.e.*, s. 265b.

yaratıcısı da onun irade edeni de olmaz.⁹⁴ Bu görüşler aynı zamanda Birgivî'nin *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*'sinde de geçmektedir.⁹⁵

<i>Ehemmu'l-Umûr</i>	<i>Et-Tarîkatu'l-Muhammediyye</i>
فاعلم ان الله تعالى وإن كان خالق أفعال العباد كلها وغيرها، لا خالق غيره تعالى، لكن للعباد اختيارات جزئية وإرادات قلبية قابلة للتعلق لكل من الضدين: الطاعة والمعصية، وليس لتلك الاختيارات والارادات وجود في الخارج حتى يحتاج الي الخلق يتعلق بها، اذا الخلق ايجاد المعدوم، فما لا يكون مخلوقا، لا يكون مريدها خالقها، بل جعل الله تعالى لتلك الاختيارات والارادات شرطا عاديا لخلقه تعالى أفعال العباد. فلما فهمته هذا فاعلم ان كون أفعال العباد بعلم الله تعالى وإرادته وتقديره، وكتبه في اللوح المحفوظ بالوصف لا يستلزم كون صدورها من العباد بالجبر الصرف، مثلا إذا علم زيد بجميع ما يفعله عمرو في المستقبل يوما من الأيام وأراد زيد فعل عمرو وكتبه في قرطاس، فهل يكون عمرو في فعله مجبورا من زيد لكتابته وعلمه وإرادته؟ وهل يقبل العذر من عمرو بان يقول لزيد انما فعلت ما فعلت لأجل علمك وإرادتك وكتبك ذلك في قرطاس؟ لا بل فعل عمرو وما فعله باختياره وإرادته، لا لأجل علم زيد وكتبه وإرادته، فكيف يتصور فيه الجبر؟ فاذا فهمت الامرين زيد وعمرو فقس علي ذكر امرك.	فقل: إن الله تعالى وإن كان خالق أفعال العباد كلها وغيرها، لا خالق غيره، لكن للعباد اختيارات جزئية وإرادات قلبية قابلة للتعلق بكل من الضدين: الطاعات والمعاصي، و ليس لها وجود في الخارج حتى يحتاج إلى الخلق ويتعلق بها، إذ الخلق إيجاد المعدوم، فما لا يوجد لا يكون مخلوقا، فلا يكون مريدها خالقها، و قد جعلها الله تعالى شرطا عاديا لخلقه أفعال العباد. و كون أفعال العباد بعلم الله تعالى و إرادته و تقديره، و كتبه في اللوح المحفوظ لا يستلزم كون صدورها من العباد بالجبر، كما إذا علم زيد بجميع ما يفعله عمرو يوما من الأيام فأراده و كتبه في قرطاس، فهل يكون عمرو في فعله مجبورا من زيد؟ و هل يكون له أن يقول لزيد: فعلت ما فعلت لعلمك و إرادتك و كتبك إياه؟ فإن عمرا فعله باختياره و إرادته، لا لأجل علم زيد و إرادته و كتبه، فلا يتصور فيه الجبر، فكذا فيما نحن فيه، فتدبر و كن من الشاكرين.

Halebî'ye göre, insanların görüşleri aslında Cebriyye ve Kaderiyye mezheplerinin görüşleriyle karışmış durumdadır. Bu nedenle Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'i özellikle Kaderiyye ve Cebriyye mezheplerinden ayırt etmenin müşkil bir şeydir. Halebî, bu konuda cüz'î irade meselesine girmektedir. Ona göre cüz'î iradenin anlamını açıklamak son derece zor bir meseledir. Alim olan birçok kişi bu konuda yetersiz veya gâfil kalmaktadır. Eğer insanların itikadları Ehl-i sünnet esaslarına göre değerlendirilirse, itikadlarının Kaderî ve Cebri itikadlarla karışık olduğu görülür. İnsanlara mezhepleri sorulduğunda kimse 'ben Kaderîyim' veya 'ben

⁹⁴ el-Halebî, a.g.e., s. 277b.

⁹⁵ Birgivî, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*, s. 117.

Cebrîyim' demez. Ancak konuşmalarında ya Cebrî görüşleri ya da Kaderî görüşleri ifade ederler.⁹⁶ Bu sebeple Halebî, Ehl-i Sünnet'in görüşlerini bu risalede ele almayı ehem (en önemli) mesele olarak görmektedir. Ancak Halebî, kişinin inançları yönünde aşırı tutumlar benimsemektedir. İnsanlara birtakım görüşleri sebebiyle Kaderiyye ve Cebriyye isimlendirmesini kolaylıkla yapabilmektedir.

2.2.1. Allah'ın Sıfatları

Terimsel ifadesiyle yaratıcının, kulları tarafından tanınıp bilinmesini sağlayan özelliklerine ve onun hakkındaki manalara sıfat adı verilmektedir. Sıfat tabiri Kur'an-ı Kerim'de geçmemesine rağmen onu ilk kullanan Ebû Hanîfe (ö. 150/767) olmuştur. Mâturîdî (ö. 333/944) ise Allah'a izâfe edilen isim ve sıfat arasındaki ayrımı ince farklarla belirtmiştir. Buna göre Hay, Alîm, Hâlık olması birer isim iken diğerleri sıfat kapsamına girmektedir.⁹⁷

Halebî, sıfatlar konusunda sistematik bilgiler vermez. Halebî'nin *es-Sevâdu'l-A'zam*'dan naklettiği bilgilere göre, bir mümin, Allah'ın hiçbir şeye benzemediğini kabul eden kimsedir. Çünkü Allah kendi zâtı için, "O'na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür."⁹⁸ buyurmaktadır. Allah hiçbir şeye benzemeyen ezeli bir varlıktır. Yaratıcı, yarattıklarını en iyi şekilde bilendir fakat yaratılmış olanlar Yaratıcının mahiyetini, yalnızca O'nun izin verdiği ölçüde ve sınırlı olarak anlayabilir. Allah'ın bir şeye benzediğini veya insanlarda olduğu gibi uzuvları bulunduğunu iddia eden bir kimse Kerramiye ve Müşebbihe fırkalarından sayılır.⁹⁹

Selâhaddin Eyyûbî, Mısır'da İbn Tûmert'e (ö. 524/1130) nispet edilen *Mürşide* adlı kısa Eş'arî akidesini camilerde okutmuştur.¹⁰⁰ Halebî bu metni eserinde meşhur bir Ehl-i sünnet akidesi olarak nakletmiştir.¹⁰¹ Bu eserde sıfatlarla ilgili ifadeler de vardır. Buna göre, Allah'a hiçbir şey benzemez. Zihinlerin O'nu tasavvur etmeye gücü

⁹⁶ el-Halebî, *Ehemmü'l-Umûr*, s. 276a.

⁹⁷ İlyas Çelebi, "Sıfat", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sifat> (13.08.2023).

⁹⁸ Şûra, 42-11

⁹⁹ el-Halebî, *Ehemmü'l-Umûr*, s. 273b; es-Semerkandî, *es-Sevâdu'l-Azam*, s. 300.

¹⁰⁰ Harman, "Selâhaddin Eyyûbî Siyasetinde Eş'arî Kelâmın Yeri, 'Mürşide' ve 'Akâidu's-Salâhiyye' Metinleri", s. 635.

¹⁰¹ el-Halebî, *Ehemmü'l-Umûr*, s. 260b.

yetmez. O'nun öncesi ve sonrası yoktur. Allah'ın, Semî' (işiten) ve Basîr (gören), kendisinden başka ilâh olmayan Hay (daima diri) olduğunu ifade eder.¹⁰²

2.2.2. İman ve İslam

Halebî'ye göre iman, dil ile ikrar kalp ile tasdiktir.¹⁰³ Halebî, bir kimseye, iman nedir diye sorulduğunda bilmediğini söylerse, o kişinin kafir olacağını ifade eden fetvaları nakletmektedir.¹⁰⁴

Hanefî-Maturîdî geleneğe göre, iman dil ile ikrar, kalp ile tasdikten oluşmakta olup, beden ile yaptığımız ameller imanın bir parçası değildir. Aksine bunlar imandan sonra yapılması gereken amellerdir. Bu gibi ibadetler iman etmeden yapıldığında geçersiz sayılır. Ancak bu şartlar yerine getirilmediği durumda da kişi iman etmiş sayılır ve bu iman Allah katında geçerlidir. Bu anlayışı Halebî'nin de aynen takip ettiği görülmektedir.

Halebî'ye göre iman olmadan İslam, İslam olmadan da iman olmaz.¹⁰⁵ Bu sebeple iman ile amel arasında bir fark bulunmaktadır.

Kerramiyye ve Mürcie fırkasına mensup olanlar imanın yalnızca dil ile ikrar olduğunu, kalben tasdik etmenin gerekli olmadığını savunmuşlardır.¹⁰⁶ Ehl-i sünnette, sadece dil ile ikrar eksik kabul edilmiştir.

Sevâd-ı Azam'a göre kalben tasdik, imanın geçerli sayılması için şarttır. Halebî de imanda kalben tasdik etmenin önemini vurgulamaktadır.

Halebî'nin ifadesine göre Cehmiyye fırkası, dil ile ikrarın bir önemi olmadığını, kişinin imanı kalben kabul etmesinin yeterli olduğunu savunmaktadır.¹⁰⁷

Halebî, *Ehemmu'l-Umûr*'da, imanın artıp eksilmeyeceğini, amelin imandan bir cüz olmadığını ve imanda istisna yapılamayacağını vurgulayarak Hanefî-Maturîdî geleneğinin temel prensiplerini ele almaktadır.¹⁰⁸ Halebî, Hasan-ı Basrî'den rivayetle Hz. Peygamber'in şöyle söylediğini nakletmektedir: "Bir kişinin günde 56 farzı ifa etmesi gerekir. Eğer bunu kabul etmez, ezberlemez ve amel etmezse âsi olur."¹⁰⁹

¹⁰² el-Halebî, **a.g.e.**, s. 260a.

¹⁰³ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 259b.

¹⁰⁴ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 260b.

¹⁰⁵ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 260a.

¹⁰⁶ es-Semerkindî, **es-Sevâdu'l-Azam**, s. 296.

¹⁰⁷ el-Halebî, **Ehemmu'l-Umûr**, s. 268a.

¹⁰⁸ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 267b.

¹⁰⁹ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 262a.

Bu hadisten hareketle Hasan-ı Basrî, hepsini kapsayacak şekilde farzları 54 sayısı ile sınırlandırmaktadır. Bunların arasında Ehl-i sünnet için, iman yanında amelin de son derece önemli olduğunu vurgulamaktadır. Müminin farzları yerine getirmediği takdirde âsi olarak nitelendirileceğini kaydetmektedir.

2.2.3. İmanın Artıp Eksilmesi

İmanın artıp eksilmesi Ehl-i sünnette iki farklı şekilde yorumlanmıştır. İman tarifi içerisinde amele de yer verenler, artma ve azalmayı kabul etmektedir.¹¹⁰ Bu konu Halebî'nin eserinde büyük ölçüde kaynak olarak kullandığı *es-Sevâdu'l-A'zam*'dan alınmaktadır. Buna göre muhsin müminlerin imanı, musî mümin ile eşittir. Hatta melek ve peygamberlerin imanı ile de eşittir. Kim bunların imanının diğerinden az olduğunu kabul ederse o kimse bidat içindedir.¹¹¹

Halebî'ye göre mümin, imanda artma ve eksilme olmadığını bilmelidir. Halebî, Ehl-i sünnetin yirmi beşinci hasleti olarak konuyu ele almaktadır. Ona göre mümin, iman artıp eksilmediğini bilmeli ve bunu hak görmelidir. Artış ve azalış, imanda değil, amelde olur. Çünkü artış ve azalış, yaratılmış olan şeylerde olur, iman ise yaratılmamıştır. "İmanları üzerine iman arttırsınlar diye" (Fetih, 48-4) ifadesinin geçtiği ayet hakkında, müfessirlerin bu ayetteki imandan kastın yakîn olduğunu söylediklerini kaydetmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kalbinde zerre miktarı imanı olan kimse cehennemden çıkacaktır."¹¹²

2.2.4. Mukallidin İmanı

Halebî, taklid hakkında Cürcânî'nin *et-Ta'rîfât*'ını kaynak alarak, "Taklit, insanın başkasının sözünü veya fiilini delile bakmadan ve tefekkür etmeden, doğru olduğunu kabul ederek takip etmesidir."¹¹³ şeklinde açıklamaktadır. Bir diğer tarif olarak, ismini vermese de Mutezilî âlim Kâdî Abdulcebbar'ın tarifine benzer bir tarif

¹¹⁰ Mustafa Sinanoğlu, "İman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, s. 212-214.

¹¹¹ es-Semerkandî, *es-Sevâdu'l-A'zam*, s. 325.

¹¹² el-Halebî, *Ehemmü'l-Umûr*, s. 269a.

¹¹³ el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 27; el-Halebî, *Ehemmü'l-Umûr*, s. 261a.

kaydetmektedir. Buna göre, mukallidin, bir delil ve hüccet istemeksizin başkasının sözünü olduğu gibi kabul etmesi olarak bilinmektedir.¹¹⁴

Halebî'ye göre, mukallidin imanı sahîhtir. Halebî, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ten bazıları ve hatta bazı müçtehitler farklı düşünseler de, bu durumun kendisinin görüşünü değiştirmeyeceğini söylemektedir. Ancak mukallidin, delil aramayı terk etmesinin alimlerin tümü tarafından günah sayıldığını belirtmektedir. Ayrıca mukallidin başkasının sözünü veya fiilini sanki boynuna bir kolye yapmasının, usûlu'd-dîn ve furû için delil olmayacağını ifade etmektedir. Buna ek olarak, bazı İslam mezheplerine göre mukallidin, ne mümin ne de kafir olacağını; Ebu Hâşim (el-Cübbâî)¹¹⁵ gibi bazılarına göre ise mukallidin kâfir olacağını nakletmektedir.¹¹⁶

Halebî, mukallidin imanının sahih olduğuna dair konuda, Fahu'l-İslam el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *Usûlü'l-Fıkıh* adlı eserine değinerek bir mümine dini meselelerin, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın itikadına göre öğretilmesi gerektiğini nakletmektedir. O mümin kişiye, öğretilenleri kabul edip etmediği sorulduğunda, kabul ettiğini ve bu itikadı benimsediğini söylerse onun imanının sahih kabul edileceğini ifade etmektedir.¹¹⁷

Halebî, itikadî meseleleri tam olarak gerektiği gibi bilen bir âlimin, câhil olan birine gelerek akâid konularını anlattığında, câhilin bu alimden öğrendiği şeyleri kabul edip istidlâlsiz (delil istemeden) de olsa itikâd edindiğini görmenin çok nadir olduğunu belirtmektedir. Ona göre, insanların çoğu mukallid de değildir. Halebî, ilimle meşhur olan ve faziletle tanınan birçok kişinin, bu ilimden gâfil olduğunu söylemektedir. Eğer alimlerin durumu böyleyse, o zaman halkın halinin nasıl olacağı sorusunu yönelterek eleştiri yapmaktadır.¹¹⁸

Halebî, kişinin temel itikadî meseleleri bilmeden Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat itikadı üzere olamayacağını, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ten olmayanların ise, sapkınlara

¹¹⁴ Kâdı Abdulcebbar, **Şerhu Usûli'l-Hamse: Mutezile'nin Beş İlkesi**, çev. İlyas Çelebi, İstanbul, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013, s. 1/100.

¹¹⁵ Avni İlhan, "Ebû Hâşim el-Cübbâî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 10, İstanbul, TDV Yayınları, 1994, s. 146-147.

¹¹⁶ el-Halebî, **Ehemmü'l-Umûr**, s. 261a; Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin mukallidin imanı hakkındaki görüşlerinin detayları için bakınız: Orhan Şener Koloğlu, "Cübbâîler'in Kelâm Sistemi", Bursa, Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005, s. 110.

¹¹⁷ el-Halebî, **Ehemmü'l-Umûr**, s. 261b.

¹¹⁸ el-Halebî, **a.y.**

ve saptıranlardan sayılacağını açıklamaktadır. *Hâlisatü'l-Hakâik* kitabından tevhidde az hatanın küfür, şeriatla büyük hataların isyan olacağını aktarmaktadır. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat itikadında, bir hata mazur görülemez. Çünkü öyle olsaydı, diğer fırkalar hakkında tatlîl ve tekfir şeklinde görüş belirtilemezdi.¹¹⁹

Özetle, Halebî'ye göre kişinin bir mezhep imamına uyduğu taktirde amellerin ve itikadının delillerini bilmesi dahi, bir mezhebi mukallid olarak taklid etmesi caizdir.¹²⁰ Dolayısıyla Halebî, imanın taklidî olmasını da geçerli görmektedir. Ancak bunun yanında, kişinin araştırarak, bilgi sahibi olarak, ilimde derinleşerek imanını tahkik seviyesine çıkarması gerektiğini ifade etmektedir.¹²¹

2.2.5. Nübüvvet

Peygamberler, Allah tarafından insanları hidayete çağıran emir ve yasakları tebliğ eden ve kötü işler yapmaktan sakındıran seçilmiş kimselerdir. Allah, peygamberlerine vahiylerin yer aldığı kitaplar indirmiş, ilk insan olarak yarattığı Hz. Âdem'i de peygamber olarak seçmiştir.¹²²

Halebî'nin belirttiğine göre, Hz. Peygamber helal, haram, farz, vacip gibi kavramları öğretmek için gelmiştir. Bundan dolayı Peygambere uymak farzdır. Farzlarda, vaciplerde, sünnetlerde ilim ve amel açısından ittibâ etmek şarttır. Halebî, şu ayeti aktarmaktadır: "Resul size neyi verdiyse onu alın, neyi yasakladıysa ondan sakının." (Haşr, 59/7). Bu nedenle, Peygambere hem sözde hem fiilde, zâhiren ve bâtinen uymak gerekmektedir.¹²³

Halebî, Hz. Peygamber'in mucizelerinden birisi olarak miraç meselesinden söz etmektedir. Ehl-i sünnet'in hasletlerinden on üçüncü meselede, müminin, Miraç gecesini ve Hz. Peygamber'in (sav) Arş'a kadar yükseldiğini ve "iki yay arası veya daha yakın" mesafeye ulaştığını hak olarak kabul etmesi gerektiğini belirtmektedir. Hz. Peygamber'den (sav): "Miraç gecesi gökyüzüne yükseltildiğimde, Allah'ın dostu İbrahim (a.s) ile karşılaştım. Ben ona hitap ettim, o da bana hitap etti" dediği

¹¹⁹ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 262a.

¹²⁰ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 261a.

¹²¹ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 265a.

¹²² Bu manalara muhtevî bazı ayetler için bkz. el-Bakara, 2/30; Âl-i İmran, 3/33

¹²³ el-Halebî, **Ehemmü'l-Umûr**, s. 258b.

rivayetini aktarmaktadır.¹²⁴ Halebî, Miraç meselesine dair kelâmın çok olduğunu ancak kendisinin az delille yetindiğini belirtmektedir.

2.2.6. Mucize

Halebî, nübüvvetin gerekliliği, Hz. Peygamber'e uymanın zorunluluğu konularına yer vermekle birlikte peygamberliği ispat ve mucize konusuna hemen hiç değinmemiştir. Kanaatimizce bu risale inanan kimselere hitap ettiği için Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispata dair delillere gerek duymamıştır. Bununla birlikte Halebî'nin dinî terimleri nasıl kullandığı bu bağlamda mucize terimi, sınırları ve buna dair hangi hadiseleri örnek gösterdiği önem arz etmektedir. Doğrusu risalede bunların cevabını bulmak söz konusu değildir. Ancak, yaşadığı dönemde de tartışılan miraç konusunu ele almıştır. Halebî'nin haber-i vahidi kullanması ve bazı mevzu rivayetleri kullanmaktan imtina etmediği göze çarpmaktadır.

2.2.7. Ahiret

Mümin bir kimse, ölümünden sonra ebedî bir hayatın başlayacağını, daha sonra bir hesaba çekileceğini kesin olarak görmelidir. Bu sebeple ebedî hayatı olan ahiret hayatına hazırlık yapması gerektiğini bilmesi zorunludur. İnsanlar şu beş topluluktan birine dahildir: Müşrik, münafık, günahsız mümin, günahkâr fakat tevbe etmiş mümin ve günahkâr olup tevbe etmemiş mümin. Müşrik ve münafık sınıfından olanlar ebedî kalmak üzere cehenneme girerler. Günahsız mümin ile günah işledikten sonra tevbe eden mümin sınıfına dahil olanlar da direkt olarak cennete girerler. Günahkâr olup tevbe etmemiş kimseler sınıfından olanlar ise, durumları Allah'a kalmış olan gruptur; Allah dilerse lütfuyla onları bağışlar, dilerse de adaletinin gereği olarak günahları kadar cezalarını çektikten sonra onları cennete koyar.¹²⁵

Halebî, Ehl-i Sünnet hasletlerinin elli üçüncü maddesi olarak anlattığına göre, mümin, ölümden sonra dirilmenin hak olduğuna inanmalıdır. Bunu inkâr eden kimse kâfirdir, ona 'dehrî' ismi verilir. Ardından şu ayeti vermektedir: 'Şüphesiz ki kıyamet

¹²⁴ Taberanî, Sağır, 2/142; Mecmau'z-Zevaid, 10/91.

¹²⁵ el-Halebî, **Ehemmü'l-Umûr**, s. 268a.

saati gelecektir, bunda hiç şüphe yoktur ve Allah kabirlerde olanları diriltecektir.' (Hac: 7).¹²⁶

Halebî, Ehl-i Sünnet hasletlerinin yirmi sekizinci maddesi olarak anlattığına göre müminin kötü sondan korkması gerekir. Çünkü insanın müslüman mı yoksa kâfir olarak mı öleceğini bilmesi mümkün değildir. Kötü sondan korkmak, Allah Teâlâ'nın "Allah'ın tuzağından, hüsrana uğrayanlardan başkası emin olamaz" (A'râf, 99) ayeti gereğince farzların en önemlilerinden biridir. Buradaki "hüsrana uğrayanlar" kâfirlerdir. Hz. Peygamber'den nakledilen bir rivayete göre Allah şöyle buyurmuştur: "Kulum üzerinde iki korkuyu ve iki güveni birleştirmem. Kim dünyada benden korkarsa, ahirette onu güvende kılarım. Kim dünyada benden emin olursa, ahirette onu korkuturum." İmam Ebu Hanife şöyle demiştir: "İmanın en çok yok olduğu an, ölüm anıdır."¹²⁷ Halebî'ye göre, kim kötü sondan korkmaz ve kendini güvende hissederse, o kişi dalalette olup, Cebriyye ve Mürcie mezheplerinden olur.¹²⁸

Halebî, on dördüncü meseleden on dokuzuncu meseleye kadar ahiret ile ilgili konulara yer verir. Buna göre, müminin kıyamet gününde kitapların okunacağını ikrar etmesi ve bunu hak olarak görmesi gerekmektedir. Bu konuda Kur'an ve hadislerde çok sayıda delil bulunmaktadır. Kişinin kıyamet günü hesaba çekileceğini hak olarak görmesi gerekir. "Hesap günü" (Ra'd, 13-41), "Hesap görülecek gün" (İnşikak, 84-7) ve "Kitabını oku. Bugün nefsin sana hesap sorucu olarak yeter" (İsra, 17-14) ayetleri bu konuyla ilgilidir. Kişinin ayrıca, sıratı hak olarak kabul etmesi, iyi ve kötü amellerin tartılacağını ve mizanın hak olduğunu kabul etmesi, cennet ve cehennemin yaratılmış olduğunu, asla yok olmayacaklarını kabul etmesi ve Allah Teala'nın kullarını tercüman olmaksızın hesaba çekeceğini bilmesi gerekir.¹²⁹

Halebî, Ehl-i Sünnet hasletlerinin elli ikinci maddesi olarak anlattığına göre kul hakkı ahirette ödenecektir. Mümin, bir müslüman kardeşiyle bir husumeti varsa ve bu kişi dünyadan ayrıldığında onu razı etmemiş veya tevbe etmemişse, Allah Teâlâ'nın kıyamet gününde hasmına onun sevaplarından vererek hasmını razı edeceğine inanmalı ve bunu hak olarak görmelidir. Halebî, kişinin, müslümanların

¹²⁶ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 274b.

¹²⁷ es-Semerkandî, **es-Sevâdu'l-Azam**, s. 423.

¹²⁸ el-Halebî, **Ehemmü'l-Umûr**, s. 270b.

¹²⁹ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 267a.

mallarını alır ve sevaplarının hasmına verileceğine inanmazsa veya “sevaplarımın hasmıma verilmesi haksızlıktır” derse, o kişinin sapmış ve bidat ehli olduğunu ifade eder.¹³⁰

2.2.8. Kader ve Kulun Fiillerinde Cüz’î İrade

Halebî, kader meselesine dair cüz’î iradeyi risalenin sonunda tafsilatlı bir şekilde anlatmaktadır. Halebî’ye göre, bir müminin, hayır ve şerrin Allah’tan geldiğini ve bunun hak olduğunu kabul etmesi gerekmektedir.¹³¹ Kul, Allah’ın kazâsından dışarı çıkamaz; ancak kazâ, kulun yaptığı fiiller için bir mazeret de olamaz. Çünkü kazâyâ dayanmak küfürdür, Allah’ın kazâsını reddetmek ve inkâr etmek de küfürdür. Bu ikisi arasında bir yol tutmak imandır. Zîra Kaderî, Allah’ın kazâsını inkâr ettiği için kâfir olur; Cebrî ise Allah’ın kazâsına dayanarak kulluğun gereğini terk ettiğinde kâfir olur. Müminler, bu iki görüş arasındaki dengeyi bulup hidayet yolunda istikamet tutarlar. Kaderî, hayır ve şerrin kuldan geldiğini, fâilin kendisi olduğunu ve Allah’ın bunda bir rolü olmadığını iddia etmektedir. Cebrî ise hayır ve şerrin Allah’tan geldiğini ancak kulun bu konuda hiçbir etkisi olmadığını söylemektedir. Halebî, iki fırkanın da bu konudaki bir hadis sebebiyle bu ümmetin Mecûsîleri olduklarını belirtir. Müminler ise, hayır ve şerrin kuldan olduğunu, ancak Allah’ın takdiriyle gerçekleştiğini söylerler. Hayır ve şerrin takdiri Allah’tan, fiilleri ise kullardandır. Bu konuda Resulullah (s.a.v.) Hz. Ebu Bekir’e şöyle demiştir: “Ey Ebu Bekir, Allah yeryüzünde günah işlenmesini istemeseydi, lanetli İblis’i yaratmazdı.” Bunun yanında sevap ve ceza, Allah’ın takdirine göre değil, kulların fiillerine göre verilir. Nitekim Allah, ‘Yaptıklarınızdan başka bir şeyle cezalandırılmazsınız’ buyurmuştur. Bu söz, Kaderiyye ve Cebriyye’ye karşı bir cevaptır. Çünkü Kaderî, hayır ve şerrin kendisinden geldiğini düşünür ve Allah’ın bunda bir meşîeti olmadığını kabul eder. Cebrî ise hayrın da şerrin de Allah’tan geldiğini, günahlarda ise kulun mazur olduğunu düşünür. Kaderî, irade ve kudreti

¹³⁰ el-Halebî, a.g.e., s. 274b.

¹³¹ el-Halebî, a.g.e., s. 266b.

kendisine atfeder, Cebrî ise ubûdiyeti Allah'a atfeder. Bunlar Allah'a karşı küfre düşmektedir.¹³²

Tâat Allah Teâlâ'nın kazâsı, tevfiği, kudreti, meşîeti, emri ve rızasıyla gerçekleşir. Günah ise, O'nun kazâsı, takdiri, meşîeti ve yardımsız bırakmasıyla olmaktadır; emri ve rızasıyla değildir. Çünkü Allah'ın hükümleri üç çeşittir: Allah'ın meşîetiyle olan, sevdiği ve emrettiği hüküm farzdır. Allah'ın meşîetiyle olan ve sevdiği ama emretmediği hüküm nâfilelerdir. Allah'ın meşîetiyle olmasına rağmen sevmediği ve emretmediği hüküm de günahlardır.¹³³ Özetle, kulun fiillerini Allah yaratır, kul ihtiyârı ile kesb eder.

Halebî, irade konusunda Eş'ariyye mezhebini Cebriyye ile ilişkilendirir:

“Cebriyye mezhebi, kulun fiilini Allah Teâlâ'ya isnat etmektir. Bu mezhep iki taifeye ayrılır: Birincisi, kula fiilde kesb nisbet eder, Eş'arîler gibi. İkincisi ise, kesbi kabul etmez. Cehmiyye gibi, bu Cebriyye-i hâlisadır.”¹³⁴

(والجبرية بفتح الياء ضد القدرية فمذهبهم اسناد فعل العبد الى الله تعالى. وهم طائفتان: احدهما يثبت (للعبد كسبا في الفعل كالاشعرية. وثانيهما لا يثبت كالجهمية وهو خالصة.))

Müstakimzâde (ö. 1202/1788), Eş'arîlerin ihtiyâr anlayışıyla kulun iradesini Allah'a nisbet etmelerinin cebrden kurtulmaya imkân tanımadığını belirtmektedir. Ancak Halebî, Ebu Said Hâdimî (ö. 1176/1762) gibi Eş'arîliğe cebr-i mahz suçlaması yöneltmeyerek cebr-i mutavassıt nitelemesiyle yetinip onları klâsik Cebriyye'den ayırır.¹³⁵

Cebriyye ve Cebriyye-i mutavassıt ile ilgili başka âlimler de görüşler ifade etmiştir:

“İnsanların iradeleriyle gerçekleştirdiği fiillerin Allah tarafından yaratıldığını ve onların kendi fiillerinin failinin olmadığını benimsemekle beraber, sorumluluğu daha sağlam bir

¹³² el-Halebî, a.y.

¹³³ el-Halebî, a.y.

¹³⁴ el-Halebî, a.g.e., s. 265a.

¹³⁵ Rıdvan Özdiç, “Osmanlı Düşüncesinde İrade Hürriyeti ve Müstakimzâde Süleyman Efendi'nin İrade-i Cüz'iyeye Risalesi”, **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, C. 14, No: 22, 2012, s. 83.

temele dayandırmak için bu fiillerde insanların da etkisinin var olduğunu kabul eden mutedil (mutavassıt) Cebriyye'ye hangi fırkaların dahil olduğu konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Şehristânî (ö. 548/1153) ve Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) bu gruba sadece Dırâr b. Amr (ö. 200/815) ile Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'a (ö. 230/845 civarı) nisbetle bilinen Dırâriyye ve Neccâriyye'yi alarak Ehl-i sünnet gruplarını buraya dahil etmezken, İbn Teymiyye (ö. 622/1225), Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) ve Muhammed Reşîd Rızâ (1865-1935) Eş'ariyye'yi, Tehânevî (ö. 1158/1745'ten sonra) ise bütün Ehl-i sünnet'i mutavassıt Cebriyye içinde mütalaa etmiştir.”¹³⁶

Halebî, bir kişinin kalbindeki karışıklığın çözülmesi için Hz. Peygamber'e (sav) gelip, kendisine Hz. Âdem ile Hz. Musa'nın münazarasını açıklamasını istediğini anlatmaktadır:

Resulullah, Hz. Âdem ile Hz. Musa'nın, Rablerinin huzurunda buluştuklarını, Hz. Musa'nın Hz. Âdem'e: “Sen, Allah'ın elinden yarattığı Âdem'sin. Allah, senin içine ruhundan üfledi ve meleklerine sana secde ettirdi, seni cennetine yerleştirdi, ardından senin hatan yüzünden insanlar yere indirildiler.” demiştir. Bunun üzerine Hz. Âdem: “Sen, Allah'ın elçiliğe seçtiği Musa'sın. Allah sana, her şeyin açıklaması olan levhaları verdi ve seni, gizli bir konuşmayla yakın kıldı. Peki, sen Tevrat'ta Allah'ın yaratmadan kırk yıl önce yazdığı şeyi buldun mu?” Bunun üzerine Hz. Musa “Evet.” dedi ve Hz. Âdem şu soruyu sordu: “Tevrat'ta: "Âdem, Rabbi'ne isyan etti de, yoldan saptı" (Taha, 121) yazıyor muydu?” Hz. Musa “Evet” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Âdem

¹³⁶ İrfan Abdülhamîd Fettâh, “Cebriyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 7, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, s. 205-208.

“Beni, yaratılmadan kırk yıl önce Allah'ın benim için yazdığı bir şeyi yapmakla mı kınıyorsun?” diye cevap verdi.”¹³⁷

Halebî, bu rivayeti yorumlarken Cebriyye'nin ve Kaderiyye'nin görüşlerini eleştirmektedir. Hz. Âdem'in, işlediği fiili Allah'ın kendisini yaratmasından daha önce yazdığını, bundan dolayı tevbe ettiğine işaret ederek mazur olduğunu göstermektedir.¹³⁸ Cebriyye, görüşlerini bu hadis ile temellendirirken, Kaderiyye bu rivayeti kabul etmez. Ehl-i Sünnet alimleri ise kader konusunu bu minvaldeki diğer rivayetlerle destekleyerek açıklar.¹³⁹

2.3. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat Akidesinin Esasları

Halebî, eserinin en başında maddî ve bedenî ibadetlere karşılık vaadedilen sevap ve ödülün, kişinin inancının Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat akidesine uygun olmasına bağlı olduğunu söylemektedir. Doğru yolda olunması için Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat akidesi üzerine olmayı gerekli görmektedir. Aksi takdirde, kişinin ameli ve inancı nasıl olursa olsun, sapkın fırkaların amelleri ve bâtil akîdeleri gibi hiçbir değeri olmaz. Kişinin öncelikle itikadı önemlidir. İtikadı düzgün olmadıktan sonra amelleri onun kurtuluşuna vesile olamayacaktır. Halebî, Ehl-i sünnet inancına sahip olmanın şartlarını, din, iman, İslam, mezhep, millet, helal, haram, mübah ve mendub gibi kavramların anlamının bilinmesine bağlı olduğunu savunmaktadır.¹⁴⁰

Halebî bir kişinin Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat'e bağlı sayılmasının, Kitap ve sünneti takip etmesinin yanı sıra selef-i sâlihinin görüşlerini de kabul etmesine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Ayetlerin yorumunda selef-i sâlihini ve ilimde derinleşmiş olan müctehidlerin icmâna dayanan görüşleri esas almak gerektiğini belirtmektedir.¹⁴¹

¹³⁷ Buhârî, Kader 11, Enbiya 31, Tefsir, Taha 1, 3, Tevhid 37; Müslim, Kader 13, (2652); Muvatta, Kader 1, (2, 898); Ebu Davud, Sünnet 17, (4701); Tirmizî, Kader 2, (2135).

¹³⁸ el-Halebî, **Ehemmü'l-Umûr**, s. 279b.

¹³⁹ Taha Çelik, “Kutbuddinîzâde İznîkî'nin Hz.Adem-Hz.Musa Münazarasıyla İlgili Risalesinin Tahlil ve Tahkiki”, **Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi**, No: 3/2, 2020, s. 506.

¹⁴⁰ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 259b.

¹⁴¹ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 280b.

Mâtürîdiyye, Eş'ariyye ve selef-i salihînin görüşlerinin toplamı Ehl-i sünneti oluşturmaktadır. *Ehemmu'l-Umûr*'da Mâtürîdiyye isim olarak geçmemektedir. Buna ek olarak Eş'ariyye kesb görüşü sebebiyle Cebriyye'ye izâfe edilerek tanıtılmaktadır.

Ehemmu'l-Umûr'un temel kaynağı olan *es-Sevâdu'l-A'zam*'ın müellifi el-Hakîm es-Semerkindî, Mâtürîdî ile birlikte Ebu Nasr el-Îyâzî'den ders almışlardır. Îyâzî şehit edildikten sonra ders halkasının başına Mâtürîdî geçtiği için bazı araştırmalarda es-Semerkindî'nin onun öğrencisi olduğu kaydedilmektedir. Buradaki ders halkalarının bir müzakere meclisi gibi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴² Hakîm es-Semerkindî “Ribât-ı Gâziyan'da gazilere ilm-i hikmet okutuyor, çağdaşı olduğu İmam el-Mâtürîdî ise ilm-i kelâm okutuyordu.”¹⁴³

Halebî, Ebû Hanîfe'ye yer yer atıf yapmaktadır. Ebu Hanîfe'nin ölüm ile ilgili söylediği: “İmanın en çok yok olduğu an, ölüm anıdır.” sözünü naklederek, kötü sondan korkmamanın en büyük felaket olduğunu belirtmektedir. Kim kötü sondan korkmaz ve kendini güvende hissederse, o kişi dalalette olup, Cebri ve Mürcie mezhebinden sayılır.

Halebî, Eş'ariyye'yi kader konusunda kendisine ait kesb görüşünden dolayı Cebriyye'den saymaktadır. Ancak Cebriyye'yi iki kısma ayırarak, Eş'ariyye'yi, Cebriyye-i Hâlisâ dışında tutmaktadır. Bu da akla Cebriyye-i mutavassıta terimini getirmektedir. Ancak o, bunu kullanmaz. Halebî, bu konuda, yukarıda da geçtiği gibi, şöyle der:

“Cebriyye mezhebi, kulun fiilini Allah Teâlâ'ya isnat etmektedir. Bu mezhep iki taifeye ayrılır: Birincisi, kula fiilde kesb nisbet eder, Eş'arîler gibi. İkincisi ise, kesbi kabul etmez. Cebriyye gibi, bu Cebriyye-i hâlisâdır.”¹⁴⁴

Halebî, mezheplerin adlarını vererek yoldan sapmış saydığı grupların Hz. Peygamber'in şefaatinde mahrum kalacaklarını bir rivayetle anlatmaktadır. Şeytan ile Hz. Peygamber'in konuşmasını içeren bir rivayeti nakletmektedir. Rivayete göre

¹⁴² İbn İshak İbn Yahya, *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*, thk. İlham Kâsımî, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2015, s. 173, 224.

¹⁴³ Adem Arıkan, “es-Sevâdu'l-A'zam'ın Farklı Nüshaları ve Müellifleri Üzerine”, **Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları**, 2019, s. 33.

¹⁴⁴ el-Halebî, *Ehemmu'l-Umûr*, s. 265a.

İblis'in "Rafıza, Kaderiyye, Cehmiyye ve Mutezile'ye şefa'at edecek misin?" diye sorması üzerine "Hayır" cevabını vermesi, sonrasında da "Bilerek namazı terk edene şefa'at edecek misin?" diye sormasına "Hayır" diyerek cevaplandırmıştır.¹⁴⁵

Halebî'ye göre kişinin taklîdî imandan sıyrılıp tahkîkî iman sahibi olması için belirli akidelere sahip olması gerekir. Allah'a ve Allah'tan gelene murad ettiği şekilde mücmel ve tafsîlî olarak inanmak, Resulullah'a ve O'ndan gelene murad ettiği şekilde mücmel ve tafsîlî olarak inanmak bu akideye sahip olmanın en temel şartıdır.¹⁴⁶

Halebî'ye göre iman, icmâlî olarak Allah'ın emrettiklerine itaat, yasakladıklarından da ictinab etmek demektir. Şeriat, O'nun Resulüne indirdiğidir. Şeriatı yaşayan, indirilen şeye tam olarak ittiba eden kimsedir.¹⁴⁷

Halebî'ye göre, tahkîkî imana ancak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat akidesi ile ulaşılabilir. Bu ise kendisine Kur'an indirilen Resul-i Ekrem'e uymaktan başka bir yolla gerçekleşemez. İmanın, taklîdî imandan tahkîkîye çıkartılması gerekmektedir.¹⁴⁸ Ancak bu yolla hakiki iman elde edilebilir. Halebî bir kişinin Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'e bağlı sayılması için, Kitap ve sünneti takip etmesinin yanısıra selef-i sâlihinin görüşlerini de kabul etmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Halebî, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in itikadı olarak 57 madde saymaktadır. Bu maddeler, *Ehemmu'l-Umûr*'un itikadla ilgili temel kaynağı olan *es-Sevâdu'l-A'zam* adlı eserden alınmaktadır. Halebî, bu eserin müellifini Ebû Abdullah el-Buhârî yani Ebu Hafs es-Sağîr olarak göstermektedir. Ancak aynı bölümün hemen devamında "Ebu'l-Kâsım şöyle dedi" ifadesini kullanarak Ebu'l-Kâsım İshâk b. Muhammed el-Hakîm es-Semerkindî'ye (ö. 342/953) ismini vererek atıf yapmaktadır.¹⁴⁹ Halebî, bu kaynaktan aldığı bilgileri olduğu gibi kullanmaz. Bazen özetlediği, bazen daha da detaylandırdığı *es-Sevâdu'l-A'zam*'daki Ehl-i sünnetin hasletlerini 62 tane olarak belirtmektedir. Halebî, bu hasletlerden 57 tanesini esas almıştır. Bu hasletleri sayarken kaynaktaki sıraya tam bağlı kalmaz. Kendisine göre daha önemli olan meseleleri çeşitli rivayetlerle destekleyerek ayrıntılarıyla, geri kalan meseleleri ise

¹⁴⁵ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 264b.

¹⁴⁶ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 258b.

¹⁴⁷ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 260a.

¹⁴⁸ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 281a.

¹⁴⁹ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 264a.

diğerlerine göre daha kısa ve öz bir şekilde ele alır. Halebî'nin verdiği Ehl-i sünnet alâmetleri şunlardır:

- 1- Hiç kimsenin itikadından şüphe etmemesi gerekir.
- 2- Cemaatle namaz kılmaya muhalefet etmemek gerekir.
- 3- Müslüman kişi, imamlık şartlarının sağlam olması durumunda, her iyyinin ve fâsığın arkasında namaz kılması görüşünde olması gerekir; yoksa Râfızîler gibi olmamalıdır.
- 4- Hiç kimse, tevhid ehli birini günahı nedeniyle kâfir saymamalıdır.
- 5- Bir kimsenin, imanını Allah Teâlâ'nın bir lütfu olarak görmesi ve Allah'ın, lütfuyla kendisine iman verdiğini söylemesi gerekir.
- 6- Bir adamın, tüm insanların fiillerinin yaratılmış olduğunu bilmesi gerekir.
- 7- Bir müminin, Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğunu ve yaratılmamış olduğunu söylemesi gerekir. Kim aksini, yani onun yaratılmış olduğunu söylerse, o kişi kâfirdir. Onun kâfir olduğundan şüphe eden kişi de bidatçıdır.
- 8- Müminin, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğini ve bunun hak olduğunu kabul etmesi gerekir.
- 9- Kul, kabir azabının hak olduğuna inanmalıdır.
- 10- Müminin, Münker ve Nekir'in sorusunu hak olarak kabul etmesi gerekir.
- 11- Mümin, ölülerin, yaşayanların dualarından fayda göreceğini kabul etmesi gerekir.
- 12- Müminin, kıyamet gününde Hz. Peygamber'in (s.a.v) ümmetinden büyük günah işleyenlere şefaet edeceğini hak olarak görmesi gerekir.
- 13- Müminin, Miraç gecesini ve Hz. Peygamber'in Arş'a kadar yükseldiğini ve "iki yay arası veya daha yakın" mesafeye ulaştığını hak olarak kabul etmesi gerekir.
- 14- Müminin kıyamet gününde kitapların okunacağını ikrar etmesi ve bunu hak olarak görmesi gerekmektedir.
- 15- Kişinin kıyamet günü hesabı hak olarak görmesi gerekir.
- 16- Sıratı hak olarak kabul etmesi gerekir.
- 17- İyi ve kötü amellerin tartılacağını ve mizanın hak olduğunu kabul etmesi gerekir.

18- Cennet ve cehennemın yaratılmıř olduėunu ve asla yok olmayacaklarını kabul etmesi gerekir.

19- Allah Teala'nın kullarını tercüman olmaksızın hesaba çekeceėini bilmesi gerekir. Allah Teala, kuldan yaptıklarını sorar, kul da ona cevap verir.

20- Mümin, Allah Teâlâ'nın dilediėini yaptıėını, dilediėini gerçekleřtirdiėini ve istediėine hükmettiėini bilmelidir.

21- Mümin, imanın külliye hakikat olup, mecaz olmadıėını bilmelidir. Çünkü insan üç halden birinde bulunur: Ya mümindir, ya münafıktır, ya da kâfirdir. İmanı olmayanın hakiki anlamda küfrü vardır.

22- Müminin bilmesi gereken řey, bütün insanların dünyadan beř şekilde ayrıldıėıdır: Ya müşrik olarak, ya münafık olarak, ya günahsız bir mümin olarak, ya tövbe etmiř bir günahkâr mümin olarak ya da tövbesiz bir günahkâr mümin olarak.

23- Mümin, imanın kalp ve lisan olan iki uzuv üzere bulunduėunu bilmesi gerekir.

24- Mümin, iman ile amel arasındaki farkı bilmelidir.

25- Mümin, imanın artıp eksilmediėini bilmeli ve bunu hak görmelidir.

26- Mümin, itaat eden ve iyi iřler yapanla kötü olanın imanlarının eřit olduėunu bilmelidir.

27- Müminin řunu bilmesi gerekir: Lanetli İblis, Allah'a ibadet ettiėi sürece Levh-i Mahfuz'da mümin olarak yazılmıřtı ve melekler nezdinde de mümin olarak kabul edilmiřti. Aynı řekilde, Ebû Bekir ve Ömer putlara taptıkları sürece, Levh-i Mahfuz'da kafir olarak yazılmıřlardı ve melekler ile insanlar nezdinde de kafir olarak kabul ediliyorlardı.

28- Müminin kötü sondan korkması ve bu konuda (ve diėer konularda) korkuyu hak olarak görmesi gerekir.

29- Mümin, büyük günahlar iřlemiř ve dünyadaki bütün günahları iřlemiř olsa bile Allah Teâlâ'nın rahmetinden ümitsizliėe düřmemelidir.

30- Müminin dünya hayatında Allah'ın emirlerini kabul etmesi gerekir.

31- Müminin çalıřıp kazanmasının (kesb) bazı vakitlerde farz olduėunu kabul etmesi gerekir.

32- Mümin, Allah Teâlâ'nın tevfiğinin, kulun fiili ile birlikte olduėunu ve bu ikisinin eřit olduėunu kabul etmelidir.

33- Müminin, kâfirlerin akıllarının peygamberlerin akıllarıyla eşit olamayacağını bilmesi gerekmektedir.

34- Mümin, Allah'ın (c.c.) gazab ettiğine ve razı olduğuna inanmalıdır.

35- Müminin Allah Teâlâ'ya bir mekân ve zaman isnat etmemesi, O'nu yaratıklara benzer bir şekilde vasıflamaması gerekir.

36- Müminin, Allah Teâlâ'yı hiçbir yaratılmışı benzetmemesi ve hiçbir yaratılmış şeyi O'na benzetmemesi gerekir.

37- Müminin, küçük veya büyük fark etmeksizin kible ehli olan biri öldüğünde onun için cenaze namazı kılması gerekir.

38- Müminin, haklı bir sebep olmaksızın müslümanlardan birine kılıç çekmemesi gerekir.

39- Mümin, sultana ve emir sahiplerine itaat etmeyi hak olarak görmelidir ve her vali ile birlikte cuma ve bayram namazlarını kılmalıdır; bunu hak olarak görmelidir.

40- Müminin, mestler üzerine mesh etmeyi hak olarak görmesi gerekir.

41- Müminin, Hz. Peygamber'in on sahabesinin cennete gireceğine inanması gerekir.

42- Müminin, sahabeler arasında ve ümmet içinde, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebu Bekir'den daha faziletli birinin olmadığına inanması ve onun halifeliğinin hak olduğunu kabul etmesi gerekir.

43- Mümin, Hz. Ebu Bekir'den sonra en faziletli kişinin Hz. Ömer olduğunu kabul etmesi gerekir ve Ebu Bekir'den sonraki halifeliğini hak olarak görmelidir.

44- Mümin, Hz. Osman'ın Hz. Ömer'den sonra en faziletli kişi olduğunu kabul etmelidir ve Hz. Ömer'den sonra onun halifeliğini hak olarak görmelidir.

45- Mümin, Hz. Osman'dan sonra Hz. Ali'nin halifeliğini hak olarak görmeli ve Hz. Ali'nin, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan sonra tüm ümmet içinde en faziletli kişi olduğuna inanmalıdır.

46- Mümin, Hz. Peygamber'in sahabîlerinden hiç kimseye dil uzatmamalı ve onlardan bahsederken yalnızca hayır söylemelidir.

47- Mümin, peygamberlerin Allah katındaki derecelerinin evliyadan (velilerden) daha üstün olduğuna inanmalıdır.

48- Mümin, veli kulların kerametini kabul etmeli ve bunu hak olarak görmelidir.

49- Mümin, Allah Teâlâ'nın yaratmadan önce de yaratıcı olduğuna ve O'nun durumunun değişmediğine inanmalıdır.

50- Mümin, Allah'ın âlim ve kâdir olduğunu kabul etmelidir. Gerçek anlamda âlim ve gerçek anlamda kâdir olan sadece Allah'tır.

51- Müminin inanması gereken şey, mushaflarda yazılı olanın mecaz anlamda değil, hakikatte Kur'an olduğudur. Bu Kur'an, Allah'ın kelimidir, yaratılmamıştır; dillerle okunur, kalplerde hıfz edilir ve mushaflarda yazılıdır.

52- Mümin, bir müslüman kardeşiyle bir husumeti varsa ve bu kişi dünyadan ayrıldığında onu razı etmemişse ve Allah'a tevbe etmemişse, Allah Teâlâ'nın kıyamet gününde hasmına onun sevaplarından vererek hasmını razı edeceğine inanmalıdır ve bunu hak olarak görmelidir.

53- Mümin, ölümden sonra dirilmenin hak olduğuna inanmalıdır. Bunu inkâr eden kimse kâfirdir, ona 'dehrî' ismi verilir.

54- Müminin, vitr namazının üç rekât bir selamla kılındığını kabul etmesi ve bunu doğru olarak görmesi gerekir.

55- Müminin, imamın namazının bozulmasının cemaatin namazını da bozduğunu görmesi gerekir. Bunu hak olarak görmeyen birinin arkasında namaz kılmak caiz değildir.

56- Müminin, az ya da çok miktarda olan suya necaset düştüğünde ve suyun rengini, tadını veya kokusunu değiştirdiğinde, o suyla abdest almanın caiz olmadığına inanması gerekir.

57- Müminin, namaz kılan kişinin bedeninden çıkan ve kendiliğinden akan, temizlenmesi gereken bir yere ulaşan herhangi bir şeyin abdesti bozacağını bilmesi gerekir.

2.4. Sünnî Tasavvuf ve Sûfiler

Ehemmu'l-Umûr'da tasavvufa dair doğrudan bilgiler yoktur. Osmanlı'da 10/16. yüzyılda tartışılan semâ, raks/devran, cehrî zikir gibi kavramlara dair Halebî, *er-Rahs* ve *'l-vaks li'müstehilli'r-raks* isimli eserini kaleme almıştır.

Ferhat Koca'nın tespitine göre Osmanlı'da sema, raks ve devran konusunda en sert tepkiyi Halebî vermiştir.¹⁵⁰ Halebî *er-Rahs ve 'l-vaks li-müstehilli'r-raks* adlı kitabında, tasavvuf ehli olduklarını iddia eden bir grubun raks ve oyunu (la'b) alışkanlık haline getirdiklerini söyler.¹⁵¹ Sûfilerin raksı bölümünde bu fiilin çirkinliklerini sayarken, onları namertlikle, akılsızlıkla itham edip hayvanlardan maymun ve sürüngenlere benzediklerini ifade etmektedir.¹⁵² Raks ve devrânı içki içmekten çok daha büyük bir günah olarak gören Halebî, içki içenin en azından bu fiilin Allah katında haram olduğunu bildiğini ve tevbesinin kabul olacağını söylerken raksı ibadet olarak görenlerin itikadlarının düzgün olmadığını buna rağmen insanların yanında tazim gördüklerini belirtmektedir.¹⁵³ Halebî, onların raksı din olarak kabul ettiklerini, böylece ibadetlerine oyun bulaştırdıklarını ve Allah'a yalan iftirasında bulunduklarını, birbirlerinin elini tutarak halka yaptıklarını, ileri geri giderek, başlarını aşağı yukarı kaldırdıklarını ve bazı Hristiyan gruplarının eğlenceleri gibi hareket ettiklerini anlatmıştır.¹⁵⁴

Halebî'nin *Ni'metu'z-zerî'a fî nusreti's-şerî'a* isimli eseri, İbnu'l-Arabî'ye ve özellikle onun *Fusûsü'l-hikem*'inde yer alan görüşlerine karşı yazılmıştır.¹⁵⁵ *Fusûs*'tan nakillerde bulunduktan sonra bunları ağır bir dille tenkit eden Halebî, vahdet-i vücûd nazariyesi üzerinde durarak tevhid meselesinde iki grubun -vahdet-i vücudcular ve Mutezile- mübalağalı hareket edip şirke düştüklerini iddia eder. İbnü'l-Arabî'nin kader ve irade konularında yanlış düşünüp Ehl-i sünnet'in görüşlerine zarar verdiğini belirten Halebî bu meselelere cevap verir.

Halebî'nin de içinde bulunduğu ulemânın, vahdet-i vücud, Firavun'un imanı gibi konulardaki görüşleri sebebiyle İbn Arabî'yi sert dille eleştirdikleri görülmektedir. Dini, kendi tabiriyle "İbn Arabî'nin tahrifinden ve şeytanî görüşlerinden" korumak amacıyla yazdığı eserlerde onu yalancılıkla, aptallıkla, Kur'an'ın mânasını değiştirme ve Allah düşmanı olmakla suçlamaktan çekinmemiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁰ Koca, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları", s. 33.

¹⁵¹ el-Halebî, *er-Rahsu ve'l-Vaks*, s. 28.

¹⁵² el-Halebî, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁵³ el-Halebî, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁵⁴ Koca, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları", s. 33.

¹⁵⁵ el-Halebî, *Nimetü'z-zerî'a*, s. 31.

¹⁵⁶ el-Halebî, *Nimetü'z-zerî'a*, s. 39, 40; Has, "Halebî, İbrâhim b. Muhammed", s. 231, 232.

Osmanlı coğrafyasında, İbn Arabî'nin tekfir edilip edilemeyeceği, gündemi uzun bir süre meşgul eden bir konu olmuştur. Halebî, *Tesfihu'l-Gabî fi Tenzîhi İbn Arabî* isimli eserinde İbn Arabî'nin vahdet-i vücud gibi görüşlerinden dolayı sağında Firavun ve solunda Ebu Cehil ile birlikte ebedî cehennemde kalacağı üzerinde âlimlerin ittifak ettiğini kaydeder.¹⁵⁷

2.5. Hilafet

Halife kelimesi İslam devletinde, Hz. Peygamber'den sonra devlet yönetimine geçecek olan kişi anlamında terim olarak kullanılmıştır. Müslümanlar içerisinde en büyük ihtilaf konusu hilafet meselesi olmuştur.

Halebî, dört halifenin hilafet sırasını meşru kabul etmektedir. Hz. Ebu Bekir'in hilafetini kabul etmeyi kâfir, diğer üçünün hilafetini kabul etmeyi ise bidatçi görmektedir. Dolayısıyla Şia'nın İmamiyye ve İsnaaşeriyye kollarını kapsayan büyük bir kısmını tekfir etmektedir. Halebî, Hz. Ebu Bekir'in hilafeti hakkında bir nas bulunmamasına ve ümmetin kendisine biat etmesiyle halife seçilmesine rağmen onun hilafetini kabul etmeyenleri tekfir eder. Bunun sebebi Hz. Peygamber'e ilk iman eden kişi olması ve Hz. Peygamber'in hastalığı sırasında vuku bulan bazı meselelerde Hz. Ebu Bekir'i işaret etmesi ihtimaller arasındadır.

Halebî'ye göre bir mümin, Hz. Peygamber'den sonra ümmetin ve sahabenin içerisinde en faziletli kişinin Hz. Ebu Bekir olduğunu bilmelidir. Aynı zamanda hilafetinin hak olduğuna inanmalıdır. Aksi taktirde küfre düşer. Yine bir mümin, Hz. Ebu Bekir'den sonra ümmet ve sahabe içerisindeki en faziletli kişinin, Hz. Ömer olduğuna inanmalı ve onun Hz. Ebu Bekir'den sonra gelen halifeliğini kabul etmelidir. Eğer Hz. Ömer'in halifeliğini hak olarak görmezse o kişi dalalet düşer ve bidatçi olur. Aynı şekilde, Hz. Ömer'den sonra ümmet ve sahabe içerisindeki en faziletli kişinin Hz. Osman olduğuna inanmalı ve onun Hz. Ömer'den sonra olan halifeliğini kabul etmelidir. Eğer Hz. Osman'ın halifeliğini hak olarak görmezse o kişi dalalet düşer ve bidatçi olur. Müminin ayrıca Hz. Ali'nin hilafetini de hak olarak görmesi gereklidir. Hz. Osman'dan sonra en faziletli kişinin Ali b. Ebî Talib

¹⁵⁷ el-Halebî, *Tesfihu'l-ğabî*, s. 15.

olduđuna inanmazsa ve onun hilafetini hak olarak görmezse kiři dalaletle düřmüř olur. Hz. Peygamber'in (sav) buyurduđuna göre, peygamberlerden sonra en faziletli kiřiler Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Ayrıca müminin cennetle müjdelenen on sahabeyi de kabul etmesi gerekir. Kim onlar hakkında kötü konuşursa bidatçi olur.

Halebî, Ehl-i Sünnet hasletlerinin otuz dokuzuncu maddesi olarak anlattıđına göre mümin, sultana ve emir sahiplerine itaat etmeyi hak olarak görmelidir. Her vali ile birlikte cuma ve bayram namazlarını kılmalı ve bunu hak olarak görmelidir. Çünkü sultana itaat, řeriatta izin verilen hususlarda üzerimize farzdır, ancak mutlak olarak deđildir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuřtur: 'Yaratana isyan olan bir hususta, yaratılmıřa itaat yoktur.' Ayrıca Yüce Allah buyuruyor ki: 'Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin' (Nisa, 59). Hz. Peygamber şöyle buyurmuřtur: 'Sizden olan emir sahiplerine, bir Habeřli köle bile tayin edilse ona itaat edin.' Çünkü valilerden adaletli olanların sevabı vardır, zalim olanların ise günahı kendi üzerinedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) “Zalim bile olsalar, yöneticilerinize kılıçla karřı çıkmayın. Allah'tan ıslah ve afiyet dileyin, onlara beddua etmeyin.” buyurduđu için mümine itaat gerekir.¹⁵⁸

2.6. Farzlar

Halebî, bu eserde ibadetlere de büyük bir ehemmiyet vermektedir. Müslüman erkekler ve kadınlar için önemli görevlerden birinin, her gün yerine getirilmesi gereken farzlar olduđunu ifade etmiřtir. Bu nedenle, bunu sâir önemli řeylerin önüne geçirdiđini söylemiřtir. Hasan-ı Basrî'den bir rivayeti şöyle nakleder: “Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: İman eden kul için her gün elli altı farz gereklidir. Bunları bilmeyen, ezberlemeyen ve bunlarla amel etmeyen kimse, günahkar, câhil, yerilecek biri olur. Kıyamet günü onun için bir mazeret yoktur.”¹⁵⁹

“*Elli Dört Farz Risâlesi*” olarak bilinen *el-Ferâ'iz* (*Erba'a ve hamsûn ferâ'iz*), farklı adlarla çeřitli kütüphanelerde nüshaları bulunan bir eserdir.¹⁶⁰ Osmanlı

¹⁵⁸ el-Halebî, **Ehemmü'l-Umûr**, s. 273a.

¹⁵⁹ el-Halebî, **a.g.e.**, s. 262a.

¹⁶⁰ Süleyman Uludađ, “Hasan-ı Basrî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 16, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s. 291-293.

döneminde “*Elli Dört Farz Risâlesi*” olarak bilinen *el-Ferâ’iz* üzerine birçok şerh yazılmış¹⁶¹, manzum hâle getirilmiş¹⁶² ve Türkçe’ye tercüme edilmiştir.¹⁶³

Halebî, *Elli Dört Farz* olarak yaygın şekilde bilinen içeriği, söz konusu hadiste geçtiği gibi 56 farz halinde sıralamaktadır:

1- Allah’ı tanıma (mârifetullah). Allah’ın şu buyruğu sebebiyle: "Ben cinleri ve insanları yalnızca bana ibadet etmeleri için yarattım." (Zariyat, 51-56) Allah’ı tanımanın en önemli iş olduğu vurgulanmaktadır.

2- Rubûbiyeti ikrâr. Allah’ın şu buyruğu sebebiyle: "Sizin ilahınız bir tek ilahdır. De ki: O, Allah’tır. Allah, Samed’dir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. O’na hiçbir şey denk değildir." (İhlâs, 112-4) Rab olarak bir tek Allah’ın var olduğu vurgulanmaktadır.

3- Allah’ın ahdine vefa. Allah’ın şu buyruğu sebebiyle: "Benim ahdime vefa gösterin, ben de size ahdime vefa gösteririm. Öyleyse benden korkun." (Bakara, 2-40) Allah’a karşı verilen sözün tutulması gerektiği vurgulanmaktadır.

4- Ubûdiyyette ihlâs. Allah’ın şu buyruğu sebebiyle: "Allah’a, dininizi O’na samimiyetle has kılarak ibadet edin. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, salih ameller yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın." (Zümer, 39-3) İbadetlerde samimi bir niyete sahip olmak son derece önemli görülmektedir.

5- Allah’a ve Peygamber’e itâat. Allah’ın şu buyruğu sebebiyle: "Allah’a ve Resulüne itaat edin ve sizden olan ulû’l-emre de." (Nisa, 4-59) İmanın yanında itaatın önemine değinilmiştir.

6- Allah’ın va’dine güven. Allah’ın şu buyruğu sebebiyle: "Yeryüzündeki hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah’a ait olmasın." (Hud,11- 6) Allah’a güvenip dayanmanın zorunluluğu ifade edilmektedir.

7- Allah’ın kısmetine rıza. Allah’ın şu buyruğu sebebiyle: " Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık." (İsra, 17-70) İnsanların verilen rızka razı olması gerektiği vurgulanır.

¹⁶¹ Hatice Kerpetin Arpaguş, “Osmanlı Geleneksel İslamının Temel Kaynakları: İlmihal ve Akaid Eserleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 14, No: 28, 2016, s. 357, 360, 364.

¹⁶² Nesibe Kablander, “Nâzımı Meçhul Bir Elli Dört Farz Manzumesi”, *Divan*, C. 32, No: 32, 2024, s. 378-413.

¹⁶³ Sadık Yazar, “Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 12, No: 23, 2017, s. 113, 114, 115.

8- Allah için sevmek ve buğz etmek. Allah'ın şu buyruğu sebebiyle: "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir topluluğu, Allah'a ve Resulüne düşmanlık edenlerle dost bulamazsın. O, babaları, kardeşleri veya akrabaları bile olsa." (Mücadele, 58-22) bir kişiyi Allah için sevmek önemli görülmektedir.

9- Nefsin kötülüklerini bilmek. Allah'ın şu buyruğu sebebiyle: "Gerçekten nefis, daima kötülüğü emreder." (Yusuf, 12-53) Nefse karşı uyanık olmak vurgulanmaktadır.

10- Şeytan ile muharebe. Allah'ın şu buyruğu sebebiyle: "Şüphesiz, şeytan sizin için bir düşmandır, o halde onu düşman edinin." Yani, "Ona karşı savaş açın". (A'râf, 7-22). Şeytan ile daima savaşmak gerektiği vurgulanır.

11- Allah'tan korkmak her durumda gereklidir. Çünkü Allah Teâlâ: "İnsanlardan korkmayın, yalnız benden korkun." buyurmuştur. (Âl-i İmrân, 3-175) Allah korkusunun önemi vurgulanır.

12- Allah'a dua ve yalvarışta bulunmak. Çünkü Allah Teâlâ: "Rabbimize dua edin, O'na içten ve gizlice yalvarın." buyurmuştur. (A'râf, 7-55) Yine Allah Teâlâ: "Bana dua edin, size icabet edeyim." buyurmuştur. (Mü'min, 23-60) Duanın bir ibadet olduğu ve öneminin büyüklüğü ifade edilmektedir.

13. Allah'ın azabından güvende olunamaz. Çünkü Allah Teâlâ: "Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah'ın azabından emin olamaz." buyurmuştur. (A'râf, 7-99) Allah'ın azabının her an gelebileceği düşüncesinde olmak vurgulanmaktadır.

14. Allah'ın rahmetinden umutsuz olunmamalıdır. Çünkü Allah Teâlâ: "Allah'ın rahmetinden umutsuz olmayın. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. O, çok affedici ve merhametlidir." buyurmuştur. (Zümer, 39-53) Ümid kesmenin günah olduğu vurgulanmaktadır.

15. Avret yerini örtmek. Çünkü Allah Teâlâ: "Her mescitte ziynetlerinizi alın (Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin.)" buyurmuştur. (A'râf, 7-31) Setr-i avrete riayet etmek vurgulanmaktadır.

16. İlim talep etmek. Çünkü Allah Teâlâ: "Rabbanî olun." yani, ilim sahibi ve fakih olun. Ve Allah Teâlâ: "Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun." buyurmuştur. (Tahrîm, 66-6) İslam'da ilim talep etmenin derecesi büyüktür.

17. Abdest almak. Çünkü Allah Teâlâ: "Ey iman edenler! Namaz için kalktığınızda yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın." buyurmuştur. (Mâide, 5-6) Abdest ayetini vererek farzlarını açıklamaktadır.

18. Cünüplükten gusül almak. Çünkü Allah Teâlâ: "Eğer cünüp iseniz, temizlenin." buyurmuştur. (Mâide, 5-6) Guslün şeklini ve önemini açıklamaktadır.

19. Teyemmüm. Çünkü Allah Teâlâ: "Eğer su bulamazsanız, o halde temiz bir toprakla teyemmüm edin." buyurmuştur. (Mâide, 5-6) Hangi şartlarda teyemmüm abdesti alınabileceği anlatılmaktadır.

20. Beş vakit namaz. Çünkü Allah Teâlâ: "Şüphesiz namaz, müminler üzerine vakti belirlenmiş bir farzdır." buyurmuştur. (Nîsa, 4-103) Namazın hükmü açıklanmaktadır.

21- Allah'ı zikretmek. Çünkü Allah Teala "Allah'ı çokça anın" buyurmuştur. (Ahzab, 33-41) Allah'ı zikretmenin de bir emir olduğu vurgulanmaktadır.

22- Emaneti iade etmek. Allah Teala'nın "Allah, size emanetleri sahiplerine vermenizi emreder" buyruğuna dayanır. (Nîsa, 4-58) Emanete önem vermenin farz olduğuna vurgu yapılmaktadır.

23- Sevinci terk etmek. Allah Teala'nın "Sahip olduklarınıza sevinmeyin" buyurmuştur; zira Allah, sevinçte aşırı olanları sevmez." (Hadîd, 57-23) Aşırı sevinçten dolayı ahireti unutmaktan sakındırılmaktadır.

24- Dünyanın geçici kayıpları için üzülmemek. Allah Teala'nın "Kaybettiklerinize üzülmeyin" buyruğuna dayanır. (Hadîd, 57-23) Aşırı üzülmekten ve ahireti unutmaktan sakındırılmaktadır.

25 - Tefekkür etmek. Allah Teala'nın "Ey akıl sahipleri, ibret alın" buyruğuna işaret eder. (Haşr, 59-2) Tefekkür etmenin farz olduğuna değinilmektedir.

26 - Nefsin arzularını terk etmek. Allah Teala "Hevâ peşinden gitmeyin, sizi Allah'ın yolundan saptırır" buyurmuştur. (Rûm, 30-29) Nefse muhalefet etmek vurgulanmaktadır.

27- Allah'ın iman ve İslam nimetini bilmek. Allah Teala'nın "Hayır, eğer gerçekten samimi iseniz Allah, sizi imana erdirdiği için üzerinizde bir nimet

kılmaktadır." buyruğuyla ilgilidir. (Hucurât, 49-17) İslam ve imanın bir nimet olduğunu bilmenin önemi vurgulanmaktadır.

28- Allah'ın her şeyinize muttalî olduğunu bilmek. Allah Teala "Rabbimize ne yeryüzünde ne de gökyüzünde zerre kadar bir şey bile gizli kalmaz." buyurmuştur. (Yûnus, 10-61) Allah'ın her şeyin bilgisine sahip olduğuna değinilmektedir.

29- Günahlardan tövbe etmek. Allah Teala'nın "Ey iman edenler, hepiniz Allah'a tövbe edin ki kurtuluşa eresiniz" buyruğuyla ilgilidir. (Nûr, 4-31) Allah Teala ayrıca "Ey iman edenler, Allah'a samimi bir tövbe ile dönün" buyurmaktadır. (Tahrîm, 66-8) Tövbe etmenin önemine değinilmektedir.

30- Doğru söz söylemek. Allah Teala'nın "Eğer konuşursanız, adil olun" buyruğuna dayanır. (Mâide, 5-8) Konuşma sırasında nasıl davranılacağını açıklamaktadır.

31- Helal yiyecekler yemek. Allah Teala "Her türlü güzel şeylerden yiyin ve salih ameller işleyin" buyurmuştur. (Mü'minûn, 23-51) Yiyecek ve içeceklerde helal olanı aramanın önemine değinilmektedir.

32- Gözleri haramdan korumak. "Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve namuslarını korusunlar" ve "Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve namuslarını korusunlar" ayetiyle belirtilmiştir. (Nûr, 24-30) Gözleri kapatarak haramlara karşı korunmanın önemi vurgulanmaktadır.

33- Kulakları korumak. "Gerçekten kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorulacaktır" ayetiyle ifade edilmektedir. (İsrâ, 17-36) Kulakları gizli durumlardan korumanın insanın akıbeti için hayr olacağı aksi taktirde hesaba çekileceğine değinilmektedir.

34- Kalbi korumak. "Kalp, bunların hepsi ondan sorulacaktır" ifadesiyle önem kazanır. (İsrâ, 17-36) Kalbi günah ve mâlâyânî işlerden korumak önemlidir.

35- Gıybeti terk etmek. "Birbirinizi gıybet etmeyin" ayetiyle belirtilmektedir. (Hucurât, 49-12) Gıybet etmenin haram olduğu vurgulanmaktadır.

36- Alay etme yasağı. "Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin, belki de bunlar daha hayırlıdır." ayetiyle vurgulanmaktadır. (Hucurât, 49-11) Kimsenin birbiriyle alay etmemesinin farz olduğu açıklanmaktadır.

37- Lakap takmaktan kaçınmak. "Birbirinize lakap takmayın. İman ettikten sonra, fâsıklık ne kötü bir isimdir" ayetiyle belirtilmektedir. (Hucurât, 49-11) Lakap takmanın bir Müslümanın davranışı olamayacağına değinilmektedir.

38- Kötü zarlardan kaçınmak. "Ey iman edenler! Çoğu zandan sakının" ayetiyle ifade edilmektedir. (Hucurât, 49-12) Sû-i zan etmekten sakınmak gereklidir.

39- Tecessüsten sakınmak. "Gizlilikleri araştırmayın" ayetiyle (Hucûrât, 49-12) belirtilmektedir. Bir kulun gizlilikleri araştırmaması farzdır.

40- Allah'a tevekkül etmek. Allah Teala'nın şu buyruğuna dayanmaktadır: "Eğer iman edenler iseniz, Allah'a tevekkül edin." (Mâide, 5-23) Kulun işlerinde Allah'a tevekkül etmesi farzdır.

41- Allah Teâlâ'nın kazasına razı olmak. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Rabbinin hükmüne sabret." (Tûr, 52-48) Kısmete ve kazaya sabretmek farzdır.

42- Zorluklara sabretmek. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Sabredin, sebat edin, düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın ve Allah'tan korkun ki başarıya eresiniz." (Âl-i İmrân, 3-200) Sabır mümin için farzdır.

43- Anne babaya iyilik etmek. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Rabbin sadece kendisine ibadet etmenizi ve anne babaya iyi davranmanızı emretti." (İsrâ, 17-23. Anne babaya iyilik etmek ibadetten hemen sonra zikredilmiş bir farzdır.

44- Allah Teâlâ'nın nimetlerine şükretmek. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Allah'ın nimetlerine şükredin." (Nahl, 16-114) Şükür farzdır.

45- Faizden uzak durmak. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Faizi kat kat yemeyin." (Âl-i İmrân, 3-130) Faizden uzak durmak farzdır.

46- Fakirlikte ve zenginlikte ölçülü harcamak. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Onlar harcadıklarında ne israf ederler ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisinin arasında dengeli olur." (Furkân, 25-67) Harcamalarda orta yolu tutmak esastır.

47- Sadaka verirken başa kakmamak ve incitmemek. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Sadakalarınızı başa kakarak ve inciterek boşa çıkarmayın" (Bakara, 2-264). İncitmeden sadaka vermek farzdır.

48- Kadınlara adet döneminde yaklaşmamak. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kadınlardan adet hallerinde uzak durun ve temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın." (Bakara, 2-222) Kadınlara adet dönemi dışında yaklaşmak farz olandır.

49- Erkeklerle yaklaşmamak. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kadınları bırakıp da erkeklerle şehvetle mi yaklaşıyorsunuz?" (A'râf, 7-81) Erkeklerle yaklaşmak haramdır kullar böyle bir işten menedilmişlerdir.

50- Kibir ve kendini beğenmişlikten uzak durmak, "İşte âhiret yurdu. Onu yeryüzünde haksız üstünlük kurmak ve bozgunculuk çıkarmak istemeyenler için hazırlamış bulunuyoruz. İyi son, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır." (Kasas, 28-83) Kibir, haramdır; alçakgönüllü olmanın önemi vurgulanmaktadır.

51- Fakirlik korkusunu terk etmek. Çünkü Allah Teala şöyle buyurmuştur: "Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size fuhşiyatı emreder." (Bakara, 2-268) Fakirlikten korkmak haramdır.

52- Malını çocuklara ve kadınlara teslim etmemek. Çünkü Allah Teala şöyle buyurmuştur: "Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akıllı ermezlerle vermeyin." (Nisa, 4-5) Malını sarfetmede teyakkuzda olmak ve idare etmesi için işin ehli kişilere vermek farzdır.

53- Beş vakit namaza devam etmek. Çünkü Allah Teala şöyle buyurmuştur: "Namazları ve orta namazını koruyun." (Bakara, 2-238) Beş vakit namaz Kur'an'da kesin bir emirdir.

54- Ehl-i Sünnet yolunda istikamet üzere olmak. Çünkü Allah Teala şöyle buyurmuştur: "İşte bu, benim dosdoğru yolumdur." (En'am, 6-153) Ehl-i Sünnet'e bağlılık farzlardan biridir.

55- Sünnet ve cemaate bağlı kalmak. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Kim bir karış dahi olsa cemaatten ayrılırsa, İslam ipinden kopmuş olur." Sünneti yaşamak ve cemaatle birlik içinde olmak farzdır.

56- Sevâd-ı Azam'a uymak ve bağlı kalmak. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Sevâd-ı Azam'a (çoğunluğa) sarılın; kim onlara bağlı kalırsa, ateşe düşmekten kurtulur." Ayrıca "Kim benim sünnetimi terk ederse,

benden değildir." buyurmuştur. Sevâd-ı Azam'a tabi olmak, fikirlerini benimsemek ve yaşamak farzdır.

Halebî, bu meselelerin, mümin bir kul üzerine farz olduğunu, bunları bilmenin, ezberlemenin ve bunlarla amel etmenin zorunlu olduğunu gördüğünde, Hz. Peygamber'den gelen, bu konuları bilmeyen, ezberlemeyen ve bunlarla amel etmeyenler hakkında yapılan uyarıları dikkate aldığını belirtir. Bu kişiler için isyan, cehalet, kınanmadan söz edilmekte ve kıyamet günü için mazeretlerinin kabul edilmeyeceği belirtilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: EHEMMU'L-UMÛR

İbrahim Halebî'nin *Ehemmu'l-Umûr* adlı eserinin Arapça metninin dizgisi Diyanet nr. 1957 yazma nüshası esas alınarak, Diyanet nr. 2838, Çankırı ve Adana nüshaları ile mukayese edilerek yapılmıştır. Burada Arapça metin verilecek, ondan sonra sonuç kısmına geçilecektir.

أهم الأمور

إبراهيم بن محمد بن إبراهيم الحلبي

Diyanet, nr. 1957

b 258//

هذا كتاب أهم الأمور

بسم الله الرحمن الرحيم

آمنت بالله وبما جاء من عند الله على مراد الله تعالى مجملا ومفصلا. وآمنت برسول الله بما جاء من عند رسول الله على مراد رسول الله مجملا ومفصلا صلى الله تعالى عليه وسلم وعلى آله وصحبه أجمعين.

وبعد

فلا يخفى على أرباب العقول والعلماء الفحول أن ثواب الموعود والأجر الموعود وغير الموعود في مقابلة العبادة المالية والبدنية مشروط على كون اعتقاد الرجل وعقيدته على وفق اعتقاد أهل السنة والجماعة والا فلا اعتداد ولا اعتبار لعمله واعتقاده كيف ما كان كعمل الفرق الضالة وعقيدتهم الباطلة.

فلا يصير الرجل على اعتقاد أهل السنة والجماعة إلا بعد معرفته أولا ما الدين؟ وما الايمان؟ وما الاسلام؟ وما الشريعة؟ وما الملة؟ وما المذهب؟ ولا بد أيضا من معرفة الفرض والواجب والسنة والمستحب والمباح والمندوب والمكروه والحلال والحرام. ولا يخفى على من له انصاف وتدين لزوم معرفة الكل على كل مسلم ومسلمة، لان النبي عليه الصلوة والسلام جاء بكل منها ليعلم ويعمل بمقتضاها. فاتباع الرسول صلى الله تعالى عليه وسلم فرض لازم على سبيل الفرضية في الفرائض والوجوب في الواجبات والسنة في السنن علما وعملا، وكذا الامر في حق باقيها في الفعل وترك والامر والنهي لقوله تعالى عز وجل: وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا. فوجب اتباع النبي صلى الله عليه وسلم قولا وفعلًا ظاهرًا وباطنًا. ولو لم يكن الاقتداء على ما ينبغي ولا يصح إلا يعلم الأشياء المذكورة والعمل بمقتضاها.

قال يحيى بن أبي بكر الحنفي في شرحه على الفقه الأكبر للإمام الأعظم رحمة الله عليه بعد ما كتب ما لزم علمه واعتقاده

a 259//

على الرجل في الدين: فمن لم يكن في الاعتقاد في هذه المثابة لو بقي ألف سنة في الصوم

والصلوة لم ينفعه ذلك يوم العرض الأكبر. ومن زعم أنه مسلم وتقاعد عن تعلم هذه المرتبة فلا يكون عنده من الاسلام وإلا مجرد الدعوى. وهذا النوع من الاسلام إنما يظهر فائدته في الدنيا حيث لا يؤخذ منه أجرته كما يؤخذ على الكفار ولكن يعتذر الوصول به في العقبي درجة الابرار, انتهى كلامه.

ورسالتنا هذه مشتملة على علم تلك الاشياء المهمة الواجبة تقديمها على سائر العلوم لكونها أساس كل طاعة وعبادة وان وجد في الرسالة في الكتب إلا انها متفرقة لا يمكن جمعها وتحصيلها لكل أحد ولما رأيت المذكورة. وما رأيت المذكورة مجموعة في كتاب فجمعتها كلها وما سببها وما لا بد من علمها أيضا في باب الاعتقادات وما في الأهمية مثلها في ورقات ليسهل ضبطها وعلمها على كل أحد. ورأيت ذلك من أهم الأمور فلذلك سميننا الرسالة بأهم الأمور.

ومما لا يخفى أن أكثر أهل زماننا يشتغلون بعلوم غير نافعة, ويتركون الأهم لهم الذين يفرطون في اشتغال العلوم الآلية مدة حيوتهم, بل يفنون اعمارهم فيها. ثم يفتخرون ويتكبرون بسببها ويحسبون انهم يحسنون صنعا. فما ظنك في حق العلم الذي يكون ثمرته ونتيجته عجا وكبرا.

قال صاحب حل الرموز وكشف الكنوز (ص. 92) (مُصَنَّفُكَ 803 - 875 هـ / 1400 - 1470 م): انظر أيها الأكياس وتفكروا أيها الناس الى اكثر العلوم التي يشتغلونها في هذا الزمان عموما وفي بلاد الروم خصوصا ما ثمراتها ونتيجتها, والعالم بها والماهر فيها لو كان ذلك موجودا في زمن النبوة أو في عصر الخلافة لحرقوا وغرقوا. انتهى كلامه. وكلام مولانا المذكور حق صادق وتجربة ما قال على ما ادعاه مشاهدو مشاهد عند من له انصاف.

وانا الحقير متى وصلت مثال مقالة المولى المذكور وبعض مسائل ما في هذه الرسالة في أوائل امري جربت نفسي بالانصاف فوجدتها قاصرة. كما كانت هي كذلك فاسئلنا رجل عن صيغة "نصر" مثلا

b 259//

نقروها بمختلفتها ومطردتها بانواع الأمثلة والمثال, وفي حفظنا مثلها كثير من القيل والقال, بل قَرَبْنَا الاشتغال الى مثلها الى الارتحال. وأما إذا سئلنا الرجل من الاشياء السابقة ذكرها على ما ينبغي لا نقدر على علم الاشياء كقدرتنا على صيغة "نصر", فثبت أن سعينا الى صيغة "نصر" أتم وأقوى, والى حفظ الاشياء المذكورة, وعلمها وتحصيلها أنقص وأدنى, واللايق ان يكون الامر على العكس عند من له انصاف.

فجعلنا الله تعالى وإياكم من الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ. ولا يجعلنا من الذين لا نصيب لهم من القول الحق الا القول والسماع بلا انتفاع. ولا يجعلنا من الذين يؤخرون تحصيل العلوم النافعة المهمة بالاشتغال الى غيرها ويرتحلون قبل الوصول اليها والعمل بمقتضاها.

فلما علمتُ تقصيراتي تضرعت الى الله تعالى حتى منَّ عليَّ من لطفه نبذة مما احتاج اليه، وباشرت هذا الامر. وختمت الرسالة بتميز مذهب اهل السنة والجماعة عن مذهب القدرى والجبرى، وبيان معنى الاختيار الجزئي مقدار ما وصلت ليستفيد من كان مثل في الاحتياج. وما توفيقي الا بالله تعالى فهو حسبي ونعم الوكيل.

فاعلم أنَّ الدين وضع إلهي سائق لذوي العقول باختيارهم المحمود إلى ما هو الخير بالذات. قالوا في تعريفه أيضا: الدين وضع إلهي يدعو أصحاب العقول إلى قبول ما هو عند الرسول. قوله "وضع إلهي" أي منسوب الى الله تعالى اي واضعه الله تعالى، فإنَّ وضع الدين ان كان منسوبا الى الله يسمى ديناً، وإن كان منسوبا الى الرسول عليه السلام يسمى ملة، واذا كان منسوبا الى المجتهدين يسمى مذهبا.

الايمان في اللغة التصديق، بما لزم تصديقه لمن كان من اهل السنة والجماعة، سيجيء ما هو مفصلا ومجملا. وفي الشرع اعتقاد بالقلب وإقرار باللسان بذلك جميعا. والإسلام الخضوع والانقياد بما اخبره الرسول عليه السلام. وقالوا: **الإسلام** كلمتا الشهادتين والصلاة والصوم والزكاة والحج. وقالوا: الإسلام متابعة الشريعة والاعراض عن الطبيعة والدوام ما اتى به النبي عليه السلام

a 260//

من جميع ما امر الله تعالى به ونهى عنه. وهو الدين الخالص الذي يجب على الناس اخذه لقوله تعالى وَمَا آتَيْنَاكَ الرَّسُولُ فَخُذْهُ وَمَا نَهَيْكُم عَنْهُ فَأَنْتَهُوا وقال الله سبحانه وتعالى وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ (آل عمران 85). كذا في جذاب القلوب.

والملة عبارة عن الطريقة الداهية الى الله تعالى التي يسلكونها اهل الايمان ويجتمعون عليها فالمعنى هي الطريقة المسلوكة طريق مُمِلُّ أي سلوك.

والشريعة ما شرع الله تعالى لعباده من امر الدين. فقال "شرع لهم" أي سنَّ لهم بمعنى جعل لهم طريقا. وقالوا الشريعة هي الإنتمار أي الامتثال بالتزام العبودية.

واعلم أنَّ الدين والملة متحدان بالذات مختلفان بالاعتبار، فإن الشريعة من حيث إنها مطاع يُدين لها الناس أي يطيعها يقال لها الدين، ومن حيث إنها يجمع عليها تسمى ملة،

ومن حيث إنها يرجع إليها تسمى مذهباً. كذا في شرح المواقف.

الدين والملة متحدان بالذات مختلفان بالاعتبار فإن الشريعة من حيث إنها تطاع تسمى ديناً ومن حيث إنها تجمع تسمى ملة ومن حيث إنها ترجع إليها تسمى مذهباً.

وقال بعض المحققين الإسلام هو التسليم والانقياد لأوامر الله تعالى. فمن طريق اللغة فرّق بين الايمان والإسلام ولكن لا يكون إيمان بلا إسلام، ولا يكون إسلام بلا إيمان وهما كالظّهر مع البطن. قالوا الدين اسم واقع على الإيْمَانِ وَالْإِسْلَامِ والشرائع كلها.

وفي الكشف: أنّ كل ما يكون من الإقرار باللسان من غير مواطأة القلب فهو إسلام، وما واطأ فيه القلب اللسان فهو إيمان. أقول هذا مذهب الشافعية، وأما مذهب أبي حنيفة رحمة الله عليه فلا فرق بينهما. ودين الإسلام هو الدين المنسوب الى دين نبينا محمد صلى الله تعالى عليه وسلم فاذا هو عبارة عن الدين والشرائع. محصل البحث الدين والايمان والشرعية والامتثال للأوامر والاجتناب عن النواهي هذا.

فلما علمت الأشياء المذكورة بتعريفها، فاعلم أن صفة الايمان الإجمالي ان تقول: آمنت بالله وبما جاء من عند الله على مراد الله مجملاً ومفصلاً، وآمنت برسول الله وبما جاء من عند رسول الله على مراد رسول الله مجملاً ومفصلاً. فاجعلوا هذا ورد لسانكم وجددوا بهذا كل يوم ايمانكم وفقنا الله تعالى وإياكم. وهذه أيضاً صفة الايمان الإجمالي على مذهب اهل السنة والجماعة الشهيرة بالعقيدة

b 260////

المرشدة:

اعلم ارشدنا الله تعالى وإياكم، وانه واجب على كل مكلف أن يعلم ويعتقد: أن الله تعالى واحد في ملكه، خلق العالم بأسره العلوية والسفلية، والعرش والكرسي والسموات والأرض وما فيهما وما بينهما، جميع الخلق مقهورون بقدرته، لا تتحرك ذرة إلا بإذنه وإرادته، ليس معه مدبر في الخلق، ولا شريك في الملك، حي قيوم، أحاط بكل شيء علماً، وأحصى كل شيء عدداً، فعال لما يريد، قادر على ما يشاء، له الملك والقضاء، وله القدرة والبقاء، لا دافع لما قضى، ولا مانع لما أعطى، يفعل في ملكه ما يريد، ويحكم في خلقه ما يشاء، لا يرجو ثواباً ولا يخاف عقاباً، ليس عليه حق ولا عليه حكم، فكل نعمة منه فضل، وكل نقمة منه عدل، لا يسأل عما يفعل وهم يسألون، موجود قبل الخلق، ليس له قبل ولا بعد، ولا فوق ولا تحت، ولا يمين ولا شمال، ولا أمام ولا خلف، ولا جوهر ولا عرض، ولا يعرض. ولا يقال متى كان ولا أين كان ولا كيف كان، ولا كيف كَوَّنَ الأكوانَ ودَبَّرَ الزمانَ، لا يتقيّد بالزمان ولا يتخصّص بالمكان، ولا يتصور في

الأذهان ولا يتمثل في النفس ولا يلحقه الأوهام، ولا يتمثل في النفس، ولا يلحقه الأوهام والأفكار، " لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (الشورى: 11) هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (غافر: 65).

قال في جواهر الفقه: من قيل له: ما الإيمان؟ فقال: لا أدري كفر. وقال في المحيط: ومن قال لا أدري صفة الإيمان فهو كافر. وقال شمس الأئمة الحلواني: فهذا رجل لا دين له ولا صلاة ولا صيام ولا طاعة ولا نكاح، وأولاده أولاد الزنا. والصغيرة المسلمة المتأهلة اذا بلغت عاقلة، وهي تعرف الإسلام ولا تصف، بانث من زوجها لأنها جاهلة ليست لها ملة مخصوصة، وهي شرط النكاح، ومحمد رحمة الله يسمى هذه مرتدة لفقدان معرفة الدين فكانت مرتدة. انتهى كلام. الفتاوى في حق من لم يعرف صفة الايمان هذا حال الصغيرة الكائنة في زاوية البيت. فيا عجباً كيف يكون حال من كان من الرجال وعاش بين المسلمين ولم يعرف صفة الايمان، العياذ بالله تعالى. فان قلت اليس يكفيننا ان نؤمن ونقر الى ما ذكر الى هنا؟ قلنا بلى، لأنه يكون الرجل بمقدار هذا الإقرار وايمان المقلد صحيح عندنا وان ذهب جماعة من اهل السنة والجماعة بل بعض من اهل الاجتهاد وإلى خلافنا

a 261//

لكنه عاص بترك الاستدلال عند الكل. ولكن لا بد لك ان تعرف من المقلد حتى يكون على بصيرة في امرك قالوا في تعريف: التقليد هو عبارة عن اتباع الإنسان غيره فيما يقول أو يفعل، معتقداً للحقيقة فيه، من غير نظر وتأمل في الدليل، كأن هذا المتبع جعل قول الغير أو فعله قلادةً في عنقه. لكن لا يكون ذلك حجةً في أصول الدين وفروعه، تأمل، حتى قالوا: صحة ايمانه لا لكونه مقلدا بل بكون تصديقه موافقا للحق. وعند بعض الفرق الإسلامية المقلد لا مؤمن ولا كافر ان منهم من قال بكفره كابي هاشم هذا. ونحن نقول: من نشأ في دار الإسلام وعاش بين المسلمين وتعلّم وتحصّل الأشياء الكثيرة من الصنائع وامر المعاش وعوائق الدنيا وتحصيل حطّامها وبذل عمره في جميع الأسباب الفانية غير الذاهبة معه الي الآخرة بأنواع الجد وأصناف الدقة ثم أهمل وتساهل في امر دينه بعدم التقيد بتخليص دينه وايمانه عن مرتبة الاختلاف بين العلماء في صحته وعدمه بل لا يبال ولا يهتم لذلك فليس هذا بإنصاف جدا. بل لا بد ان يكون الامر على العكس. خصوصا من افني عمره في تحصيل العلوم الالية بإفراط واتسم بتسمية العلماء وتزين بزيّنتهم ثم غفل عما لا بد له و ما اهم اليه، ومع ذلك يعتقد على نفسه فضلا وكمالا، فاذا سألته عن الأشياء السابقة ذكرها الواجبة تقديمها على غيرها فلا يقدر ان

يجيبك عن كلها بل عن بعضها على ما ينبغي. والحال انه لا مساغ لترك علم واحد منها بل لا مساغ لتأخير علمها أصلاً لكونها أساس الدين كما مر في اول الرسالة.

فما تقول في حق مثل ذلك الرجل؟

أفمن الانصاف ان تكون في مرتبة في الدين اختلف العلماء في صحة ايمانك واتفقوا وحكموا عليك بالعصيان بترك الاستدلال على ما ادعيت من الإقرار والايमान هذا؟

وأما ما قيل من ان نشأ في بلاد المسلمين و سبح الله تعالى عند رؤيته صنع من صنائع الله تعالى فهو خارج عن التقليد، فالظاهر ان المراد به تسبيحه واستدلاله بعد علمه الأشياء المذكورة، لا بمجرد التسبيح والاستدلال. لانهما يوجدان في عامة اهل الكتاب

b 261//

وانهما من المعارف والمعرفة غير الايمان، تأمل، لأنك تعلم ان ابليس عليه اللعنة له معرفة بوحداية الله تعالى ومع ذلك انه كافر. وكمال الرخصة في صحة ايمان المقلد ما قاله فخر الإسلام البزدوي رحمة الله عليه في أصول الفقه من: إن الواجب أن يستوصف المؤمن، فيقال: أهو كذا؟ فإذا قال نَعَمْ فَقَدْ ظَهَرَ كَمَالُ الْإِسْلَامِ والا فليس مؤمن. قلنا نعم اذا لقن لاحد جميع ما لا بد له من معتقدات اهل السنة والجماعة، وقيل: هل قبلت ما قيل لك؟ فقال: قبلته واعتقدت عليه، يحكم بصحة ايمانه. ولكن انشدك بالله تعالى، هل رأيت او سمعت مدة عمرك أن عالماً بالأشياء المذكورة بتمامها علي ما ينبغي، جاء على رجل جاهل عنها، فاستوصفها منه ولقنها اليه على ما ينبغي، فقبل الجاهل الأشياء المذكورة من ذلك العالم واعتقد عليها ولو بدون الاستدلال. هذا اقل من القليل ونادر جداً. فالنادر كالمعدوم. فعلى هذا، لا يكون اكثر الناس مقلداً فضلاً عن ان يكون خارجين عن التقليد. ولقد رأيت كثيراً ممن كان مشهوراً بالعلم ومعروفاً بالفضل غافلاً عن علمها وذاهاً عن حفظها فضلاً عن الإفادة. فاذا كان اكثر حال العلماء علي هذا فكيف حال العوام؟ فعلى هذا التقدير لا يكون الرجل على اعتقاد اهل السنة والجماعة الا بعد معرفة الأشياء المذكورة. فمن لم يكن من اهل السنة والجماعة فهو من الضالين والمضلين لحديث ستقف عليه ان شاء الله تعالى.

فان قلت: فما وجه هذا التخويف والتشديد في المقلدين بعد ما صح النقل عن اكثر أئمتنا بصحة ايمانهم؟ قلنا: وجهه موقوف على أن تعرف الحال والمقال في كيفية اجتهاد الأئمة الأربعة وكيفية لزوم الوقوف والاعتقاد في اجتهادهم بان نقول اجتهاد امامنا صواب ويحتمل الخطأ واجتهاد غير امامنا خطأ ويحتمل الصواب. فاذا كان الامر كذلك، فلا بد

للاحتياط من كون الرجل في مرتبة في الدين والاعتقاد اتفق الأئمة في صحة إيمانه
خوف الاحتمال المذكور وان لم يضر خطأ الامام المقلد به في المعاملات ولكن يضرهم
في الاعتقادات.

قال في خالصه الحقائق: قليل الغلط في التوحيد كفر وكثير التقصير في الشريعة معصية
فان الخطأ لو كان معذورا في معتقدات اهل السنة والجماعة لما قالوا في فرق الإسلامية
ما قالوا من التضليل والتكفير فان لكل

a 262//

فان لكل فرقة منهم رئيس في طبقة الاجتهاد. ومن المشهور ان المجتهد يخطي. تأمل.
فمن جملة المهمات عن المسلمين والمسلمات على سبيل الفرض كل يوم فوق التشديد
بلسان النبي صلى الله عليه وسلم علي من ترك حفظه ومعرفته والعمل به ما روي عنه
عليه السلام. قدّمنا ذلك على ساير المهمات الآتية تبركا به. وهو اذا الحسن البصري
رحمة الله تعالى عليه انه روي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انه قال قال النبي:
يلزم العبد المؤمن من كل يوم ستة وخمسون فريضة, فمن لم يعرفها ولم يحفظها ولم
يعمل بها فهو عاص جاهل مذموم لا عذر له يوم القيامة.

1 معرفته تعالى لقوله وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ أي ليعرفوني.
2 الإقرار بالربوبية, لقوله تعالى وَالْهُكْمُ لِلَّهِ وَاحِدٌ وَقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ
يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ.

3 الوفا بعهد الله لقوله تعالى أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ.

4 الإخلاص بالعبودية لقوله تعالى وَاعْبُدُوا اللَّهَ تَعَالَى مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وقال فَمَنْ كَانَ
يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا.

5 طاعة الله وطاعة الرسول صلى الله عليه وسلم لقوله تعالى أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا إِلَى
أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ.

6 الامن بوعد الله تعالى لقوله تعالى وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا.

7 الرضاء بقسمة الله تعالى لقوله تعالى نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا.

8 الحب في الله والبغض لله لقوله تعالى لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ
مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ.

9 معرفة النفس ومحاربتها لقوله تعالى إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ.

10 محاربة الشيطان لقوله تعالى إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا أي حاربوه.

11 الخوف من الله تعالى في كل حال لقوله تعالى وَلَا تَخْشَوْا النَّاسَ وَاخْشَوْنِي وقال الله

تعالى وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ.

12 الدعاء والتضرع الى الله تعالى لقوله تعالى ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً وقوله تعالى ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ.

13 ان لا يامن مكر الله تعالى لقوله تعالى فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ.

14 ان لا يقنط من رحمة الله لقوله تعالى

b 262//

لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ.

15 ستر العورة لقوله تعالى خُذُوا زِينَتَكُمْ كُلَّ مَسْجِدٍ المراد بالزينة ما يواريه العورة وعورة الرجل ما تحت السرة الى الركبة وان لم يجد لباسا يصلي قاعدا لقوله تعالى لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا.

16 طلب العلم لقوله تعالى كُونُوا رَبَّانِيِّينَ أي كونوا علماء فقهاء وقال الله تعالى قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا أي علّموهم دينهم وقال عليه السلام طلب العلم فريضة على كل مسلم ومسلمة.

17 الوضوء لقوله تعالى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ الآية أي اذا اردتم القيام الى الصلوة وانتم محدثون فاغسلوا هذه الأجزاء.

18 الغسل من الجنابة لقوله تعالى وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَرُوا

19 التيمم لقوله تعالى فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا مَا فَتَيَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا.

20 الصلوة الخمس لقوله تعالى إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْفُوتًا أي فرضتا موقتتا على المقيم اربع ركعات وعلى المسافرين ركعتان الا المغرب والوتر فانهما ثلاث ركعات.

21 ذكر الله تعالى لقوله تعالى اذْكُرُوا اللَّهَ تَعَالَى ذِكْرَ الْكَثِيرِ يعني بالليل والنهار.

22 رد الأمانة لقوله تعالى إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا

23 ترك الفرح لقوله تعالى وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَيْنَكُمْ فقال الله تعالى انّ الله لا يحبّ الفرحين.

24 ترك الحزن لفوات الدنيا لقوله تعالى لِكَيْ لَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ.

25 التفكير لقوله تعالى فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ.

26 ترك هواء النفس لقوله تعالى وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وقال الله تعالى وَأَمَّا مَنْ طَغَى وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى وقال الله تعالى أَصَاغُوا الصَّلَاةَ

وَأَتَّبِعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يُلْقُونَ غِيًّا وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ
عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى.

27 ان تعرفوا منة الله عليكم بالإيمان والإسلام بقوله تعالى بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَيْكُمْ
لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ.

28 ان يعرف ان الله مطلع عليكم في كل حين لقوله تعالى وَمَا يَعْرُجُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ
ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ.

29 التوبة من الذنوب لقوله تعالى ثُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

a 263//

تُفْلِحُونَ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ثُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا
30 صدق الكلام لقوله تعالى فَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى مَا يُلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ
رَقِيبٌ عَتِيدٌ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَا يَتَكَلَّمُ الْعَبْدُ بِكَلِمَةٍ إِلَّا تَكُتَبُ.

31 اكل الحلال لقوله تعالى كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا.

32 حفظ العينين من الحرام لقوله تعالى قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا
فُرُوجَهُمْ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ.

33 حفظ الاذنين لقوله تعالى إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا.

34 حفظ القلب لقوله تعالى الْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا.

35 ترك الغيبة لقوله تعالى وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا.

36 النهي عن السخرية لقوله تعالى وَلَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونَ خَيْرًا مِنْهُمْ
الآية.

37 ترك اللقب لقوله تعالى وَلَا تَنَابَرُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ.

38 الاجتناب عن سوء الظن لقوله تعالى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا الْكَثِيرَ مِنَ الظَّنِّ.

39 الاجتناب عن التجسس لقوله تعالى وَلَا تَجَسَّسُوا الْآيَةُ.

40 التوكل على الله لقوله تعالى فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى

اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ يَعْنِي لَا يَتَوَكَّلْ عَلَى

الأشياء التي لا حياة لها ولا حركة لها كالدرهم والدنانير والحبوب من الحنطة وغيره

وقال كهيعص والكاف يعني الله كافٍ لخلقه والهاء هادٍ لخلقه والياء يد قدرة على خلقه

بالعطف أي بالشفقة والرز والعين الله اعلم بما يصلح لهم والصاد الله صادق بوعده لهم

وقال ابن عباس رضي الله عنهما التوكل انكال القلب الى الله تعالى بالانقطاع عما دونه

فمن لم يتوكل لما كتب له يخشى عليه النفاق وعمي القلب غني بمحبة الله تعالى المستقيمة

ومن لم يجعل الله له نورا فما له من نور وقال الله تعالى فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ.

41 الرضاء بقضاء الله تعالى لقوله تعالى وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ.

42 الصبر على الشدة لقوله تعالى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

43 بر الوالدين لقوله تعالى أَنْ أَشْكُرَ لِي وَلِوَالِدَيْكَ وقال الله

b 263//

فَقَضَىٰ رَبُّكَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا

44 الشكر لنعم الله تعالى لقوله تعالى وَاشْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ لِيَّاهُ تَعْبُدُونَ الشكر الطاعة بجميع الجوارح.

45 ترك الربا لقوله تعالى وَلَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً.

46 الانفاق بالقسط في الفقر والغناء لقوله تعالى وَاللَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا وقال الله تعالى وَآتِ ذِي الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا التَّبْذِيرُ هو الانفاق في غير طاعة الله ورسوله.

47 ترك المن والأذى في الصدقة لقوله تعالى وَلَا تُبْطِلُوا صَدَقَتَكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَدَىٰ.

48 ان لا يقرب النساء في حالة الحيض لقوله تعالى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ

49 أَنْ لَا يَقْرُبَ فِي الْمَرْدِ لقوله تعالى أَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ وقال الله تعالى تَسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ الآية وقال عليه السلام من قبل غلاما بشهوة عذبه الله تعالى الف عام في النار.

50 ترك التكبر والعجب تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ.

51 ترك الخوف من الفقر لقوله تعالى الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ.

52 ان لا يسلم ماله للصبيان والنساء لقوله تعالى وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُم.

53 حفظ الصلوات الخمس لقوله تعالى حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ.

54 الاستقامة على مذهب اهل السنة لقوله تعالى وَإِنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا.

55 مواظبة السنة والجماعة لقوله عليه السلام ومن فارق قدر شبر فقد ان نخلع من حبل الإسلام.

56 المداومة والملازمة للسواد الأعظم لقوله عليه الصلاة والسلام عليكم بسواد الأعظم مَنْ شَدَّ شُدَّ فِي النَّارِ. وقوله عليه السلام من ترك سنته فليس منه. انتهى الكلام.

فلما رأيت لزوم هذه المذكورات على العبد المؤمن على طريق الفريضة ولزوم معرفتها ولزوم حفظها وعملها. ورأيت التشديد الوارد عن النبي عليه السلام لمن لم يعرفها ولم يحفظها ولم يعمل بها بالعصيان والجهل والمذمومية وعدم قبول عذره ليوم القيامة.

علمت ان مجرد التقليد في الاعتقاد هل ينجي صاحبه وهل يوصل الى مراتب المستدلين المتيقنين

a 264//

العاملين بها. ثم نحن نشرع الآن الى بيان الأشياء اللزمة للإيمان بها بالاستدلال مكتفيا من الأدلة بواحد او اثنين او بالترك أحيانا في ما كان في غاية الظهور.

فصل في الايمان التفصيلي

قال أبو عبدالله البخاري رحمة الله في كتابه المسمي بالسواد الأعظم انه قال روي عن انس بن مالك رضي الله عنه بإسناد صحيح انه قال قال النبي صلى الله عليه وسلم:

افترقت اليهود على احدى وسبعين فرقة, والنصارى اثنتين وسبعين فرقة, وستفترق امتي ثلاثا وسبعين فرقة, كلهم في النار, دعاء الضلال ورؤساء الفتنة. كل منهم يقول الامر امري وهو ضال ومضل قائد الى النار الا السواد الأعظم فعليكم به. قيل: يا رسول الله ما السواد الأعظم؟ قال: من كان على ما انا واصحابي عليه. قال العلماء بالله رحمهم الله السواد الأعظم هم الطائفة القائمة بأمر الله تعالى المتمسك بسنة النبي عليه السلام ومنهج الخلفاء الراشدين المهديين رضوان الله تعالى عليهم اجمعين. قال أبو القاسم رحمة الله عليه: **علامة كون الرجل من السواد الأعظم** ان يكون مقرا على هذه الأشياء الآتية

ذكرها, فكل قوم خارج عن الاتصاف بهذه الأشياء فهو شيعة من الفراق الضالة.

- 1 **أولها:** لا ينبغي لاحد ان يشك في ايمانه لأنه ان قال رجل انا مؤمن او مسلم ان شاء الله تعالى من غير تأويل يكفر واما لو قال: لا ادري أخرج من الدنيا مؤمنا أو لا, لا يكفر.
- 2 **وثانيها:** لا ينبغي ان يخالف الصلوة بالجماعة لقوله عليه السلام: لا يجتمع امتي على الشئ أفضل من الصلوة. فمن لم ير الجماعة حقا فهو ضال ومبتدع. قال الامام الغزالي رحمة الله عليه في كتاب المنهاج (منهاج العابدين): منزلة البدعة دون منزل الكفر. انتهى كلامه. لأن حفظ الجماعة من احكم سنن الرسول عليه الصلوة والسلام, وحفظ السنن من افرض الفرائض لقوله تعالى: أَطِيعُوا اللَّهَ يَعْنِي الْقُرْآنَ فِي أَمْرِهِ وَنَوَاهِيهِ, وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ يَعْنِي بِالسُّنَنِ. وقوله تعالى وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا.

3 و**ثالثها**: ينبغي للرجل ان يرى الصلوة خلف كل برّ وفاجر حقاً, بعد وجود صحة شرائط الامامة, كيلا يكون مثل الروافض. هم اسم جند تركوا قائدهم أي اميرهم وانصرفوا, سموا بذلك لتركهم زين علي رضي الله عنهما

b 264//

والرافضة فرقة من الشيعة. وكل قوم أمرهم واحد يتبع بعضهم رأي بعض فهم شيع. 4 و**رابعها**: لا ينبغي لاحد ان يكفر أحدا بمذهبه من اهل التوحيد بذنبه. فان المؤمن لو زنا مائة الف مرة, وشرب خمرا مائة الف مرة, وقتل مائة الف رجل بغير حق لم يخرج من ايمانه ما لم يكفر بالله, كما ان الكافر لو عمل جميع المفروضات والصالحات لم يخرج من كفره ما لم يؤمن بالله وجميع ما جاء من عند الله الى أنبيائه عليهم السلام. 5 و**خامسها**: ينبغي للرجل ان يري الايمان عطاء لله تعالى, ويقول: اعطاني الايمان بفضلته, ويعلم ان الهداية أي الدلالة الي ما يوصل المطلوب الي الهدى أي الطريق المستقيم عطاء الله تعالى. واعطاء الهدى عطاء الله تعالى. والتمسك على الهدى عطاء الله تعالى. وقبول الهدى من العبد عطاء الله تعالى. فان قلت: الايمان فعلى وليس فيه من الله تعالى صنع فقد صرت قدريا. القدرية هم الذين يزعمون ان كل عبد خالق لفعله ولا يرون الكفر والمعاصي بتقدير الله تعالى. قال ابليس عليه ما يستحقه حين مكالمته مع النبي عليه السلام بأمر الله تعالى بذلك يا محمد هل تشفع في الروافض والقدرية والجهمية والمعتزلة. فقال النبي عليه السلام: لا. فقال: هل تشفع في تارك الصلوة عمدا؟ قال: لا. فالجهمية هم ضد القدرية هم أصحاب جهنم بن صفوان, فهم قالوا: لا قدرة للعبد أصلا, لا مؤثرة ولا كاسبة بل هو بمنزلة الجمادات. وقالوا: الجنة والنار تفنيان بعد دخول أهلها حتى لا يبقى موجود سوي الله تعالى. والمعتزلة هم أصحاب واصل بن عطاء الغزال اعتزل من مجلس حسن البصري رحمة الله عليه. اعلم ان عذاب القبر, وسؤال منكر ونكير, والحشر بالأجسام والميزان والصراط والشفاعة حق في مذهبنا. وهم ينكرون كل ذلك, وبعضهم ينكرون بعضا من ذلك. ويقولون القرآن مخلوق وليس كذلك. قال النبي عليه الصلوة والسلام في حقهم بالكفر كما روي عن ابن عباس رضي الله عنه انه قال: تذاكرنا القرآن عند النبي صلى الله عليه وسلم فقال "سيأتي في امتي في آخر الزمان أقوام يقولون القرآن مخلوق فليس بمخلوق ولكنه كلام الله حقا فمن قال غير هذا من امتي فقد كفر بالقرآن وبالله العظيم. ومن قال ان كلمة مما ينزل من الكتب والصحف مخلوق فانه كافر بالله فانه بتسمية

جهميا ومعتزليا. انتهى هذا الكشف من بيان أحوال الفراق الضالة فلنرجع الي ما نحن في صدد.

فان قلت: ليس للإيمان مني فعل ولا حركة فقد صرت جبريا. والجبرية بفتح الياء ضد القدرية فمذهبهم اسناد فعل العبد الى الله تعالى. وهم طائفتان: احدهما يثبت للعبد كسبا في الفعل كالأشعرية. وثانيهما لا يثبت كالجهمية وهو خالصة. فان التحقيق هنا: ان الله تعالى اعطى الايمان واحدا بفضله, ومنع عن واحد بعذله, فمن اعطى الله تعالى له الايمان فلزمه الشكر, ومن منع عن الايمان فلزمه الجهد والتضرع والانابة.

اما المعرفة والإقرار فكليهما من فعل العبد. واما قوله "لا اله الا الله" فهو صفة الله تعالى. فما كان من فعل العبد فهو مخلوق, وما كان من صفة الله تعالى فهو غير مخلوق, فاذا قال العبد "لا اله الا الله" فالمقالة ب"لا اله الا الله" فعل العبد وصفته, والعبد مع جميع افعاله وصفاته حادث مخلوق. والله تعالى مع جميع صفاته قديم غير مخلوق. وهكذا قراءة القرآن. فان القراءة فعل العبد فهو مخلوق, والقرآن غير مخلوق. وكذا الإقرار من العبد مخلوق, لأنه فعله. والتوفيق من الله تعالى غير مخلوق. فحاصل الكلام في هذه المقام ان العبد بجميع افعاله مخلوق, والله تعالى بجميع صفاته غير مخلوق.

6 **وسادسها:** ينبغي للرجل ان يعلم ان جميع افعال العباد مخلوقة. والله تعالى بجميع صفاته غير مخلوق. فان الصلوة والصوم والزكاة والحج والاعتسار وجميع ما يفعله العباد مخلوق, فمن انكر شيئا من ذلك فقد ابتدع. فان منزلة المبتدع دون منزلة الكفر كما رأيت في قول الامام الغزالي. فان قيل كيف التطبيق بين قوله صلى الله عليه وسلم: كل بدعة ضلالة, وبين قول الفقهاء رحمه الله: ان البدعة قد تكون مباحة, كاستعمال المنخل والمواظبة على كل لب الحنطة والشبّع منه, وقد يكون مستجته كبناء المنارة والمداد وتصنيف الكتب, بل قد يكون واجبة كنظم الدلائل لرد شبهة الملاحدة ونحوها, وقد تكون ضلالة على ما قال عليه السلام. قلت: للبدعة معنى لغوي عام هو المحدث بعد النبي عليه السلام عادة او عبادة, لان البدعة اسم من الابتداع بمعنى الاحداث كالرفعة من الارتفاع والخلفة من الاختلاف, فالبدعة في المعنى اللغوي

هي المقسم في عبارة الفقهاء يعنون بها ما احدث بعد الصدر الأول مطلقا. ولها ايضا معنى شرعي خاصي هو الزيادة في الدين او النقصان الحادثان بعد الصحابة رضوان الله عليهم اجمعين بغير اذن من الشارع لا قولاً ولا فعلاً ولا صريحا ولا إشارة فلا يتناول

العادة أصلاً بل يقتصر على بعض الاعتقادات الباطلة وبعض صور العبادات. فهذه أي البدعة بالمعنى الأخير الشرعي هي مراده عليه السلام، بدليل قوله عليه السلام فعليكم بسنتي وسنة خلفاء الراشدين المهتدين. ولو تتبعنا كل ما قيل فيه بدعة حسنة من جنس العبادة وجدته مأذونا فيه من الشارع إشارة أو دلالة. فبهذا التحقيق ظهر المراد من قولنا "فقد ابتدع". فالملحد هو المائل إلى الباطل.

فصل: فلما ذكر في صدر الرسالة الفرض والواجب والسنة وغيرها فلا بد لنا من ذكرها على ما وعدناه.

فاعلم ان الفريضة فعلية من الفرض وهو في اللغة التقدير. وفي الشرع ما ثبت بدليل مقطوع كثبوت الصوم والصلوة والحج والزكاة ونحوها بالكتاب والسنة والاجماع يكفر جاحده.

الواجب اقسام:

الواجب لذاته: هو الله، الموجود الذي يمتنع عدمه امتناعاً ليس الوجود له من غيره؛ بل من نفس ذاته؛ فإن كان وجوب الوجود لذاته، سمي: واجباً لذاته، وإن كان لغيره، سمي: واجباً لغيره.

الواجب في العمل: اسم لما لزم علينا بدليل فيه شبهة، كخبر الواحد، والقياس، والعام المخصوص، والآية المؤولة، كثبوت صدقة الفطر والأضحية.

واجب الوجود: هو الذي يكون وجوده من ذاته ولا يحتاج إلى شيء أصلاً.

وقيل الواجب هو ما ثبت بدليل ظني يفسق تاركه ولا يكفر جاحده

والسنة: في اللغة: الطريقة، مرضية كانت أو غير مرضية، وفي الشريعة: هي الطريقة المسلوكة في الدين من غير فرض ولا واجب.

وقالوا السنة ما واطب النبي عليه الصلوة والسلام عليها، مع الترك أحياناً، فإن كانت المواظبة المذكورة على سبيل العبادة؛ فسنن الهدى، وإن كانت على سبيل العادة؛ فسنن الزوائد. فسنة الهدى ما يكون إقامتها تكميلاً للدين، وهي التي تتعلق بتركها كراهة أو إساءة، وسنن الزوائد هي التي اخذها هدايته أي إقامتها حسنة، ولا يتعلق بتركها كراهة ولا إساءة كسير النبي عليه السلام في قيامه وقعوده ولباسه وأكله.

والمستحب هو ما كان في فعله ثواب وليس في تركه عقاب ولا عتاب.

والمباح: ضد

a 266//

المحظور. وقيل المباح هو ما استوى طَرَفَاهُ فِعْلُهُ وَتَرْكُهُ.

والحلال: كل شيء لا يعاقب عليه باستعماله. وقيل الحلال: ما لا حَظَرَ فيه، والطَّيِّبُ: ما لا حذر فيه.

وقيل: الحلال ما لا يقول العلماء إنه لا يحل، والطيب ما لا يقول الحكماء إنه لا يحل، وقيل: الحلال ما أفتاك المفتي أنه حلال والطيب ما أفتاك قلبك أنه ليس فيه جناح كذا في شرح النقاية.

والحرام ضد الحلال وقيل الحرام هو ما فعله عقاب وعتاب. والنفل هو اسم لمطلق الزيادة وفي الشرع اسم لما زاد على الفرائض والواجبات هو المسمى بالمندوب والمستحب والتطوع.

والمنكر ما ليس فيه رضا الله تعالى من قول أو فعل، وقيل هو ما لا يجوز في الشرع. والمعروف ضده. والكراهة التحريمية هي ما كان الي الحرام اقرب عند ابي حنيفة رحمة الله عليه وعند محمد حرام. والكراهة التنزيهية هي ما كان الى الحلال اقرب. انتهى الكلام.

فلنرجع الى ما نحن في صدده.

7 والسابع: ينبغي للمؤمن ان يقول ان القرآن كلام الله تعالى غير مخلوق, فمن قال

بخلافه انه مخلوق فهو كافر, فمن شك في كفره فهو مبتدع

8 والثامن: ينبغي للمؤمن من ان يرى تقدير الخير والشر من الله تعالى ويرى ذلك حقا.

فان العبد غير زائل من قضاء الله تعالى. ولكن القضاء لا يكون حجة لفعل العبد, لان

الاعتماد على القضاء كفر, وان الرد لقضاء الله تعالى والجحود به كفر, والمشية

والسلوك بينهما ايمان. لان القدري انكر قضاء الله تعالى فقد كفر. والجبري اعتمد على

قضاء الله تعالى وترك فعل العبودية فقد كفر. وسلك المؤمنون هذين الامرين فاستقاموا

على طريق الهدى. ادعى القدري بان الخير والشر من العبد وليس فيه من الله تعالى

صنع. وادعى الجبري ان الخير والشر من الله تعالى وليس للعبد فيه فعل وصنع. وهما

محبوسا هذه الامة لحديث في ذلك. والمؤمنون قالوا ان الخير والشر منا, لكن بتقدير الله

تعالى, ليكون تقدير الخير والشر من الله وفعلهما من العباد لحديث في ذلك بإسناد صحيح

عن عمر ابن شعيب رحمة الله عليه عن ابنه وجده انه قال عليه السلام لابي بكر: يا أبا

بكر لو أراد الله تعالى ان لا يُعصي في الأرض, ما خلق ابليس عليه اللعنة, فإنما يجب

الثواب والعقاب بأفعال العباد لا بتقدير الله تعالى لقوله عز وجل: وَمَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ

تَعْمَلُونَ. وهذا القول رد على القدرية والجبرية, لان القدري يرى الخير والشر من نفسه

ولا يرى الله تعالى فيه مشيئة، والجبري يرى الخير والشر من الله تعالى ويرى نفسه عند الذنوب معذورا.

b 266//

فالقدري أضاف القدرة الى نفسه، والجبري أضاف العبودية الى الله تعالى، فكفروا بالله تعالى جميعا.

اعلم ان الطاعة بقضاء الله تعالى وتوفيقه وبقدرته ومشيئته وبأمره وبرضائه. وان المعصية بقضائه وبتقديره ومشيئته، لكن بخذلانه وليس بأمره وبرضائه. لان جميع احكام الله ثلاثة: حكم يشاء الله تعالى ويحب ويأمر به وهو الفرض. وحكم يشاء الله تعالى ويحبه ولم يأمر به وهو النوافل. وحكم يشاء الله تعالى به ولم يحبه ولم يأمر به وهو المعاصي.

ثم اعلم ان جميع قضاء الله تعالى على أربعة أوجه: قضاء الطاعة، وقضاء المعصية، وقضاء النعمة، وقضاء الشدة. فالمذهب المستقيم في ذلك انه اذا احسّ الرجل في نفسه وعلم ان الله تعالى قضى عليه بالطاعة فذا مشاهد بالثمرة فوجب علي العبد ان يستقبله بالجهد والإخلاص حتى يكرمه الله تعالى بالتوفيق واذا رأى ان الله تعالى قضى عليه بالمعصية فذا مشاهد ايضا فوجب عليه ان يستقبله بالندامة والتوبة والاستغفار حتى يرزقه الله تعالى بالمغفرة والمحبة وان قضى عليه بالنعمة وجب عليه ان يستقبله بالشكر والسخاوة حتى يكرمه الله تعالى بالزيادة. واذا قضى عليه الفقر والشدة فوجب عليه ان يستقبله بالصبر والرضاء حتى يعطيه الله تعالى الاجر.

فاعلم ان من لم يؤمن بالقضاء ولم ير تقدير الخير والشر من الله تعالى فهو كافر بالله تعالى، ولا يجوز الصلاة خلفه.

هذا حجة كافية لمن كان له عقل وافية

9 **والتاسع:** ينبغي للعبد ان يرى عذاب القبر حقا، ولكن بكل كيفيته لله تعالى لاحاديث كثيرة في ذلك.

10 **والعاشر:** ينبغي للمؤمن ان يرى سؤال منكر ونكير حقا فان الاخبار فيه كالأخبار في عذاب القبر كثيرة.

11 **والحادي عشر:** ينبغي للمؤمن ان يقر بان للأموات منفعة من دعاء الأحياء والدليل فيه كثيرة ايضا.

12 **والثاني عشر:** ينبغي للمؤمن ان يرى شفاعاة النبي عليه السلام لأهل الكبائر من امته حقا يوم القيامة لقوله عليه السلام: شفاعتي لأهل الكبائر من امتي يوم القيامة. وقال عليه

الصلوة والسلام: والذي بعثني بالحق نبيا لاشفعن يوم القيامة حتى اشفع لمن كان في قلبه مثل جناح بعوضته في الايمان. 13 **والثالث عشر**: ينبغي للمؤمن ان يقر بلبلة المعراج وبلوغ النبي عليه الصلوة والسلام الى العرش والي "قاب قوسين او ادني" يري ذلك حقا. قال النبي عليه الصلوة والسلام في ليلة اسرى بي الى السماء

a 267//

فلقيني إبراهيم خليل الله فخاطبني وخاطبته, فلما اردت الانصراف فقال لي: يا محمد عليهما وعلى جميع الأنبياء الصلوة والسلام اقراء امتك مني السلام وقل لهم ان الجنة طيبة التربة وعذبة الشربة فإنها مشتاقاة اليكم فاكثرُوا سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ , وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ , وَاللَّهُ أَكْبَرُ , وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ. فان من قالها مخلصا دخل الجنة. والكلام من الأدلة في امر المعراج, وفيها قلبه كثير, ونحن عامل بالقول الذي قليلة يدل على الكثير.

14 **والرابع عشر**: ينبغي للمؤمن ان يقر بقراءة الكتب يوم القيامة ويرى ذلك حقا, وايضا فيه الدليل كثير من القرآن والحديث.

15 **والخامس عشر**: ينبغي له ان يرى الحساب حقا يوم القيامة, يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ (الرد 41), يَوْمَ يُحَاسَبُ حِسَابًا (الانشقاق: 7), اَقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا (الإسراء: 14). ويعتقد ان القرآن حق فما ثبت به ايضا حق.

16 **والسادس عشر**: ينبغي له ان يقر ان الصراط ويراها حقا.

17 **والسابع عشر**: ينبغي له ان يقر بان الميزان للحسنات والسيئات حقا.

18 **والثامن عشر**: ينبغي له ان يقر بان الجنة والنار مخلوقتان لا تفنيان ابدًا.

19 **والتاسع عشر**: ينبغي له ان يعلم ان الله تعالى يحاسب عباده بلا ترجمان بين الله تعالى وبين عباده. يسأل الله تعالى العبد عما فعل, فالعبد يجيبه.

20 **العشرون**: ينبغي للمؤمن ان يعلم ان الله تعالى فعل ما شاء, ويفعل ما يشاء, ويحكم ما يريد, له الحكم, وليس لاحد عليه حكم, لا يسئل عما يفعل, وهم يسئلون. يتيقن ان السعيد قد يشقى وان الشقي قد يسعد, لأنه لو لم يكن كذلك لم ينفع للمطيع طاعته ولا يضر للمعاصي معصيته, وكان الكافرون عند الله تعالى معذورين. وهذا اعتقاد أصحاب الجبري الصرف. بل الله عز وجل محول الأحوال, لقوله تعالى يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ (الرعد: 39), وقوله تعالى فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ (هود: 107), وقوله عليه الصلوة والسلام: يكون بين الرجل والجنة قدر شبر فيجرى على يديه ذنب يعني كفر فيختم عليه بالشقاوة وان الرجل ليكون ما بينه وبين النار قدر شبر فيجرى على يده خير

يعني ايمان فيختم له بالسعادة. وكان عمر رضي الله عنه يدعو بهذا الدعاء: اَللّهُمَّ اِنْ كُنْتُ كَتَبْتَ اِسْمِي فِي دِيْوَانِ الْاَشَقِيَاءِ فَاصْرِفْهَا رَبِّ اِلَيَّ دِيْوَانِ السُّعَدَاءِ بِفَضْلِكَ وَرَحْمَتِكَ. وكذا عبد الله بن مسعود رحمة الله يدعو بهذا الدعاء.

فاعلم ان من قال: كان ما هو كائن وجري العلم وفعل الله

b 267//

ما شاء, يعني لم يقر المحول والتبديل, فهو ضال ومبتدع. وأما الأخبار في نحو ان السعيد من سعد في بطن امه والشقي من شقي في بطن امه فهو على وجه الرزق والحيوة والأجل. فان رزق بعض العباد اضيق وبعضهم أوسع, وحيوة بعضهم اقصر وحيوة بعضهم أطول. الا ترى في مثال التبديل من حال الى حال. قوله صلى الله عليه وسلم: كل مولود يولد على فطرة الإسلام ابواه يهودانه وينصرانه ويمجسانه. فمن مات من أولاد الكفار واليهود والنصارى والمجوس فمصيبه الى الجنة. لقوله عليه السلام: رفع لقلم عن ثلث عن النائم حتى يستيقظ, وعن المجنون حتى يعقل, وعن الصبي حتى يبلغ.

فاعلم ان واحدا قد يسعد في بطن امه او يشقى في بطن امه فاذا بلغ وعمل عمل السعداء سعده الله تعالى بفضلله, وقد كان شقيا في بطن امه. فان لم يكن كذلك لم يضر لاحد ذنبه, ولا ينفع لاحد طاعته, فهذا مذهب الجبرية.

21 **والحادي والعشرون:** ينبغي للمؤمن ان يعلم ان الايمان كله بالحقيقة لا بالمجاز, لأنه لا يكون الرجل خارجا من الأحوال الثلاثة: اما ان يكون مؤمنا او منافقا او كافرا. فمن لم يكن له ايمان كان له كفر بالحقيقة. فان من قال ان من زنى وشرب الخمر او قتل مؤمنا بغير حق وارتكب جميع المعاصي ولم يصل ولم يصم ولم يفعل شيئا من جميع الطاعات, كان ايمانه بالمجاز لا بالحقيقة, فصار هذا القائل بهذه المقالة مبتدعا. لأن هذا القائل لا يخلو من احدى الحالين: اما ان يكفر ذلك الرجل بهذه الذنوب او يعتقد ان الطاعة جزء من الايمان, وكلاهما ضلال في مذهبنا. لانا نقول لهذا القائل ان صيّرَ ايمان الرجل بركوب المعاصي مجازا. فيجب عليك ان تقول ان الكافر اذا صلى وصام وعمل جميع اعمال الخير ولم يزن ولم يشرب الخمر ولم يقتل أحدا بغير حق وترك المعاصي جميعا, ولكن لم يؤمن بالله تعالى فان كفره ايضا مجاز, ولا يكون بالحقيقة كافرا. فلا شك ان هذا الكافر الذي لم يؤمن بالله يعد كافرا, لا شبهة في كفره. فكما ان الكافر لا يخرج بفعل الخير من الكفر بالحقيقة, فكذلك المؤمن لا يخرج بركوب المعاصي من الايمان بالحقيقة. فلا يجوز ان يكون الايمان مجازيا ابدا. لان العبد لا يخلو من احدى الأحوال الثلاث: اما

بان يكون مؤمنا بالحقيقة او كافرا بالحقيقة او منافقا بالحقيقة. فاذا كان المؤمن قد ارتكب الكبائر كلها ثم تاب غفر الله له, وادخله الجنة, فان مات بغير توبة فهو في مشيئته الله تعالى, ان شاء غفر له بفضلله, وان شاء عذبه بقدر ذنوبه بعدله, ثم يدخل

a 268//

الجنة برحمته. فمن قال غير هذا فهو ضال ومبتدع. ففي هذا الكفاية لأولي الالباب.
22 والثاني والعشرون: ينبغي للمؤمن ان يعلم ان جميع الخلق يخرجون من الدنيا على خمسة أوجه: اما مشركا او منافقا او مؤمنا بغير ذنب او مؤمنا مذنباً على التوبة او مؤمنا مذنباً على غير توبة. فمن خرج من الدنيا وقد عمل بالكبائر بغير توبة فهو في مشيئة الله تعالى في الآخرة, ان شاء غفره بفضلله وان شاء عذبه على قدر ذنوبه, ثم يدخل الجنة برحمته. وهذا صحيح بالكتاب. كما قال الله تعالى: إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ (النساء: 48), وقوله تعالى يغفر لمن يشاء ويعذب. وبالخبر قال جبرائيل عليه السلام خطاباً لنبيينا عليه الصلوة والسلام: ان للناس سبعة أبواب: فباب منها لامتك من أصحاب الكبائر الذين خرجوا من الدنيا بغير توبة فيعذبهم الله تعالى فيها على قدر ذنوبهم ثم يخرجهم منها بالإيمان ويدخلهم الجنة بشفاعتك. فبكى النبي عليه الصلوة والسلام ببكاء شديد, ولم يخرج سبعة أيام الا للصلوة.

23 والثالث والعشرون: ينبغي للمؤمن ان يعلم ان الإيمان على جارحتين القلب واللسان, ولا ينفع القلب بغير لسان الا من كان له عذر كالأبكم والآخرس, وكذلك اللسان لا ينفع بغير قلب على كل حال. والايمان هو المعرفة بالقلب, شرط الإقرار باللسان لا مجرد المعرفة, لان المعرفة غير الايمان. ألا ترى ان ابليس عليه اللعنة له معرفة بوحداية الله تعالى, ولا شك انه كافر لعدم اقراره باللسان. والمعرفة بالقلب ان يقول العبد انه تعالى واحد, وهذا من العبد توحيد. واما الايمان باللسان وهو ان يقول العبد بلسانه ما في قلبه من المعرفة. فالتوحيد هو رأس الايمان. فالإقرار بلسانه انه تعالى واحد ولم يعرف بقلبه انه واحد فهو منافق. ومن عرف الله تعالى بقلبه انه واحد ولم يقر بلسانه انه واحد فهو كافر. ومن قال ان الايمان على اللسان دون القلب كرامي, ومن قال ان الايمان على القلب دون اللسان فهو جهمي, ومن قال ان الايمان هو القول باللسان دون معرفة القلب فهو مرجئة وكرامية. والمرجئة قوم يقولون لا يضر مع الايمان معصية كما لا ينفع مع الكفر طاعة, والكرامية قوم يقولون هكذا. ومن قال هو معرفة القلب بغير إقرار اللسان فهو جهمية, قد مر معناها. ومن قال هو إقرار باللسان ومعرفة بالقلب وعمل بالأركان فهو مخالفون لمذهبنا, فهذه الأوجه غير مستقيمة. والصواب في هذه المسئلة ان تعلم ان

الايمن هو الإقرار باللسان ومعرفة القلب وتصديقه, لان الإقرار باللسان فقط بغير معرفة القلب نفاق, ومعرفة القلب بغير إقرار اللسان كفر, ومعرفة القلب مع إقرار اللسان ايمان.

24 والرابع والعشرون: ينبغي للمؤمن ان يعلم ان العمل سوى الايمان لان الايمان

b 268//

طاعة وليس كل طاعة ايمانا, كما ان الكفر معصية وليس كل معصية كفرا. هذا يصح عندنا بالكتاب والسنة والاحكام والعقل والمشاهدة. أما الكتاب قوله تعالى: كُلُّ أَمَنٍ بِاللَّهِ وَلَمْ يَقُلْ عَمَلٌ بِاللَّهِ. وقوله تعالى وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ (الحديد: 19) ولم يقل عملا. قوله تعالى اخبارا عن سخرة فرعون: آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ، رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ (سورة الأعراف 121، 122) ولم يذكر العمل. واما السنة وهو ان جبرائيل عليه السلام سئل محمدا عليه الصلوة والسلام: ما الايمان؟ قال: ان تؤمن بالله الخ, ولم يذكر عملا. ثم سئل عن الإسلام, فأجاب بإقامة الصلوة وإيتاء الزكاة والحج والصوم. فسأله عن الايمان على حدة, وعن الشرائع على حدة, يدل على ان الايمان يباين من العمل. وايضا قال عليه الصلوة والسلام: يا معاذ ناد في الناس ان من قال "لا اله الا الله" خالصا مخلصا وجبت له الجنة. وكذا امر النبي عليه الصلوة والسلام لابي ذر رضي الله عنه بذلك. فقال أبو زر: يا رسول الله عليه الصلوة والسلام, وان زنى وان شرب الخمر وان سرق, فقال عليه الصلوة والسلام: نعم وان زنى وشرب الخمر وان سرق. وأعاد أبو زر السؤال ثلاث مرات, فأجاب النبي صلى الله عليه وسلم بذلك, حتى قال في المرة الثالثة: نعم, وان زنى وان سرق, على رغم انفا بي ذر. وكذا امر بذلك الي عباده ابن صامت رضي الله عنهما.

واما المشاهدة بوجود الاحكام, الا ترى ان النبي عليه الصلوة والسلام امر بالحج عن الميت ولم يأمر بالإيمان عن الميت. والا ترى لو ان رجلا مات وترك صلوة وحجا وزكاة وصوما مفروضا, يحج عنه ويعطي له من ثلث ماله عن صلوته وصومه وزكوته بعد موته. واما لو كان كافر مات وترك الدنيا كلها, واعطى لأجله بعد موته, فلا يقوم شيء من ذلك مقام ايمانه, بل كان ذلك هدر. فثبت ان الايمان سوى العمل, وايضا جعل الله تعالى لكل نبي عليه الصلوة والسلام شريعة كما قال الله تعالى: لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا (المائدة: 48), وامره سوى ما كان للأخر, فهل كان ايمان احدهم سوى ايمان الآخر ام لا؟ فلما كان الأنبياء عليهم السلام ايمانهم واحد او شريعتهم مختلفة علمنا ان الايمان باين من العمل, لأنه لا يجوز ان يكون ايمان احدهم اقل والاخر اكثر. واما

المشاهدة الا ترى ان الايمان على الدوام وليس العمل على الدوام, لان الرجل اذا صلى قبل وقتها لا يجوز صلوته, واذا صام قبل رمضان فلا يجوز عن رمضان. ولو كان كافر على جميع الطاعات قبل ان يؤمن لا يصير مؤمنا, لان الايمان قبل العمل وعلى الدوام. واما العمل فبالأوقات.

واما وجود العقل: الا ترى لو ان كافرا آمن على راس مزبلة يجوز ايمانه, واما لو صلى

a 269//

عليه فلا يجوز صلوته, فلو كانت الطاعات كلها جزءا من الايمان لما جاز بعضه على النجاسة ولم يجز الاخر. والا ترى ان حائضا اذا صلت او صامت او حجت لم يجز صلوتها وطوافها في تلك الحالة, ولا تقول لا يجوز ايمانها في تلك الحالة. ولو ان رجلا مع نجاسة ثيابه وبدنه او حائضا او جنبا آمن يجوز ايمانه. فقد ظهر ان الايمان سوى العمل. ففي هذا دلائل كثيرة. ونحن اكتفينا بمقدار هذا, ففس الباقي من الأمثلة عليه.

25 الخامس والعشرون: ينبغي للمؤمن ان يعلم ان الايمان لا يزيد ولا ينقص, ويرى ذلك حقا. وانما الزيادة والنقصان في العمل لا في الايمان. لان الزيادة والنقصان يكون في المخلوق, والايمان غير مخلوق. والذي احتج بقوله تعالى: لِيَزِدُوا إِيمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ (الفتح: 4), فالجواب له ان المفسرين الذين يصح منهم التفسير, وهم ابن عباس وعلى ابن ابي طالب والحسن البصري والجعفر الصادق رضوان الله تعالى عليهم اجمعين, ومن الكبراء من المفسرين سواهم انهم قالوا: المراد من الايمان هنا اليقين. وقال بعضهم: المراد التصديق. وقال بعضهم: البقاء. فلم يقل احد منهم او غيرهم من علماء الصالحين للاقتداء لهم بزيادة الايمان ونقصانه. ولان للقرآن ظاهرا وباطنا, فلا ينبغي لاحد ان يفسر القرآن, أعني كل شي منه على وجه الظاهر بل ينظر الى معانيه الباطنة, لان كثيرا من الآيات في الظاهر فمعناه آخر الباطن. وصحة ما قلنا نحن قوله تعالى: رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ (البقرة: 128), فلو فسرته على وجه الظاهر فانظر ماذا تقول, بل المعنى ثبتنا على الإسلام. وقوله تعالى وَأَنْ لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقِينَهُمْ مَاءً غَدَقًا (الجن: 16), يعني لأعطيناهم مالا كثيرا. وقوله تعالى إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ (هود: 87), يعني السفيه الاحمق. وفي القران مثل هذا الكثير, فيجب عليك ان لا تفسر القرآن ببرايك, ولا تحسب كل مدور جورا, كيلا تفسد دينك.

وان أعاد السؤال هذا القائل المبتدع بان الزيادة والنقصان في الايمان قد ورد في الخبر عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال: يخرج من النار من كان في قلبه مثقال ذرة من الايمان, فالمفهوم من هذا ان الايمان يزيد وينقص. فقل لهذا الاحمق: هل يكون من

الايمن اقل من قوله "لا اله الا الله"؟ فان قال: "لا", فقل له: ان "لا اله الا الله" أثقل من مثقال ذرة. وقد ورد الخبر عن النبي عليه الصلوة والسلام انه قال: لو ان السموات والأرض والأرضين السبع وضع في كفة و"لا اله الا الله" في كفة الاخر ليرجح قول "لا اله الا الله" على ذلك كله. فينبغي للعاقل ان يحصل ويحصن ويحفظ ذهنه عن مثل هذا القول. وقال أبو هريرة رضي الله تعالى: اتى أناس الى النبي

b 269//

صلى الله عليه وسلم, فسألوه عن زيادة الايمان ونقصانه, قال عليه الصلوة والسلام: ان زيادة الايمان ونقصانه كفر. لان الايمان لا يزيد ولا ينقص. ثم قال من قال: ان الايمان يزيد وينقص فليس له من الايمان نصيب. وقال عليه السلام: من قال الايمان مخلوق فهو كافر, فهو الذي نفس محمد بيده فكما لا ينفع للكافر في عمله لكن لا يخرج من الكفر حتى تؤمن, فكذلك لا يخرج من الايمان ذنبه, حتى يكفر بالله العياذ بالله تعالى.

ثم اعلم ان الايمان دين وليس كل دين ايماناً, كما ان الكفر معصية وليس كل معصية كفراً, كما ان الصلوة طاعة وليس كل طاعة صلوة, فكذلك الايمان طاعة وليس كل طاعة ايماناً, وليس كل دين ايماناً. كما في قوله تعالى: مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ (يوسف: 76) يعني في حكم الملك. وكقوله تعالى: مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ (الفتح: 4) أي يوم الجزاء. فقد تبين لك الامران فهمت فما تقول: هل كان ايمان موسى وامته زائداً من ايمان محمد عليه الصلوة والسلام وأمته ام سواء؟ فمن قال: بلى, هما متفاوتان في الايمان فقد كفر هذا القائل بذلك القول بلا شك. ولو كان الايمان ينقص بالمعصية لكان ايمان آدم عليه السلام ناقصاً حين اكل الشجرة, فمن قال بذلك فقد كفر. لان ظهور الزلة من الأنبياء عليهم السلام لا ينقص ايمانهم. فقد بان وظهر عند جميع الخلق بهذه الدلائل ان الايمان لا يزيد ولا ينقص, فمن قال ان الايمان يزيد وينقص فهو مبتدع ملعون. فمقدار هذا يكفي للعاقل.

26 **والسادس والعشرون:** ينبغي للمؤمن ان يعلم ان ايمان المطيع المحسن والمسي سواء, وايماننا وايمان الرسل وايمان الملائكة وايمان جبرائيل وميكائيل عليهم السلام كله سواء, فمن قال بعدم التسوية ضال ومبتدع. قال الله تعالى عز وجل شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (آل عمران: 18), فمعنى "اولوا العلم" ههنا المؤمنون, لان كل من قال لا اله الا الله محمد رسول الله من الملائكة والناس والنبیین لا يكون واحد منهم صادقاً والاخر كاذباً, بل الكل مساوياً في الايمان, فلا فضل لاحدهم على اخر, وانما الفضل فيما بينهم بأعمال والأفعال والنيات, لا بالإيمان.

وقل للمنكر الغافل من هذا الامر: اخبرني ان النبي عليه الصلوة والسلام, هل دعى الخلق الى ايمانه او الى ايمان غيره؟ فان أجاب بل دعى الى ايمانه, فقل له

a 270//

فإيمانك وإيمان محمد عليه الصلوة والسلام واحد وسواء؟ ثم قال له اخبرني ان الله تعالى, هل فرض الايمان على عباده؟ وان قال: نعم قد فرض الايمان عليهم. هل اجبته على ذلك بتمامه او نقصانه صح اجبته بتمامه. فقل له: فإيمانك ايمان تام كامل واحد فان قال اجبته بنقصان فقد كفر هذا القائل. فاعلم ان من آمن مما انزل به جبرائيل على محمد عليهما السلام وان كان زنيا او شارب الخمر او قاتل نفس فهو مؤمن, فإيمانه وإيمان الأنبياء والملائكة واحد. فمن قال غير هذا فهو مبتدع ضال. فما ذكر في هذا الباب كاف للعاقل.

27 والسابع والعشرون: ينبغي للمؤمن ان يعلم ان ابليس عليه اللعنة ما دام يعبد الله كان مؤمنا في اللوح المحفوظ ومؤمنا عند الملائكة, وما دام أبو بكر وعمر رضي الله عنهما يعبدان الصنم كانا كافرين في اللوح المحفوظ, وكانا كافرين عند الملائكة والناس. فمن قال غير هذا فهو مبتدع وجبري. لأن من آمن بالله تعالى كان مؤمنا حقا, ومن عبد الصنم كان كافرا حقا, ولو كان المؤمن مؤمنا في الازل ولم يتغير عن حاله, وجرى القلم في اللوح المحفوظ على الايمان لا يكون غيره وان كان الكافر ايضا كافرا في الازل ولم يتغير عن حاله وجرى القلم في اللوح المحفوظ بالكفر لا يكون غيره. فانظر يا حمار ما الذي تقول يعني اذا قلت كل ما كان كائن كان ولا يكون سوي ذلك, فما الفائدة في امر الله تعالى الى النبي صلي الله تعالى عليه وسلم بالقتال مع الكفار بقوله: قَاتِلِ الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ, وما الفائدة في عرض الإسلام فاذا كان الكافر في اللوح المحفوظ لا يسلم ابدا على قولك فالمحاربة معهم محال هذا على مذهب الجبرية لانهم يرون جميع الكفار وجميع اهل الكبائر معذورين عند الله تعالى بكفرهم ومعصيتهم. ثم قل لهذا الجبرية ان آدم عليه السلام أكان عاصيا قبل الشجرة ام كان مطيعا او كان عاصيا حين خلق او مطيعا؟ فان قال خلقه مطيعا فلا نقض بقولك. وان قال خلقه عاصيا فليس كذلك, لأنك انظر الى قوله تعالى: وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى (طه: 121). وقل له ايضا: لما امر الله تعالى ملائكته بالسجود لآدم عليه السلام, فإبليس عليه اللعنة حينئذ ملكا او كافرا؟ فان قال كان كافرا لم يأمره الله تعالى بالسجود لآدم لان الله تعالى امر الملائكة بالسجود دون الكفار فعلم ان ابليس عليه ما يستحقه كان مؤمنا الي وقت الامر بالسجود لآدم. ويدل علي صحة ما قلنا قوله تعالى: إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ (البقرة: 34), يعني

صار من الكافرين. فعلم يقينا ان ابليس عليه اللعنة ما دام يعبد الله تعالى كتب في اللوح المحفوظ مؤمنا ولما لم يسجد كفر بالله ويمحي اسم المؤمن وكتب كافرا. وكذلك آدم

b 270//

كان كتب في اللوح المحفوظ مطيعا قبل اكل الشجرة فلما اكل منها وعصى فمحي اسمه المطيع وكتب من العاصين, فلما تاب رحمه الله وقَبِلَ توبته وكتب من المطيعين. وكذا الخبر في حق هاروت وماروت. وكذا الامر بالعكس في حق قابل بالمحو والتبديل. وكذلك سحرة فرعون ما داموا يسحرون كتب أسمائهم في اللوح المحفوظ من الساحرين الكافرين, فلما آمنوا بموسى عليه السلام كتبوا من المؤمنين. وكذلك القول في حق ابي بكر وعمر وعثمان رضي الله تعالى عنهم اجمعين. ومصدق ما ادعينا قوله تعالى: يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ (الرعد: 39). فان الله تعالى قادر علي ما يشاء ويفعل ما يريد, فيسعد الشقي ويشقي السعيد, ويصير المؤمن كافرا والكافر مؤمنا بشهادة هذه الآية.

وقال النبي عليه الصلوة والسلام من الناس من يعيش مؤمنا ويموت كافرا, وكذلك الكافر يعيش كافرا ويموت مؤمنا. وعلي هذا اخبار كثيرة وشواهد حجة وأثار مقبولة متواترة. فمقدار هذا يكفي للعاقل.

27 **والثامن والعشرون:** ينبغي للمؤمن ان يخاف من سوء الخاتمة, ويرى الخوف في ذلك وغيره حقا. لأنه لا يدري انه يموت مسلما او كافرا. إذ كم من سلف من المسلمين والعباد ماتوا علي كفر, وجاؤا على الله تعالى بغير ايمان, نعوذ بالله من ذلك. فخوف الخاتمة من افرض الفرائض لقوله تعالى: وَلَا يَأْمَنُ مِنْ مَكْرِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ (الأعراف: 99) (أي الكافرون. قال النبي عليه الصلوة والسلام: لَا أَجْمَعُ عَلَى عَبْدِي خَوْفَيْنِ وَأَمْنَيْنِ, مَنْ خَافَ مِنْ الدُّنْيَا أَمَّنَّ فِي الْآخِرَةِ وَمَنْ أَمِنَ مِنْ الدُّنْيَا أَخَفَّتْ فِي الْآخِرَةِ فِي الْآخِرَةِ. قال أبو حنيفة رحمة الله عليه: وَأَكْثَرُ مَا يُسْلَبُ الْإِيمَانُ فِي وَقْتِ النَّزْعِ, الْعِيَاذُ بِاللَّهِ تَعَالَى, عَدَمُ خَوْفِ الْخَاتِمَةِ فَمَنْ لَمْ يَخَفْ وَأَمِنَ نَفْسَهُ كَانَ ضَالًّا جَبْرِيًّا مَرَجًّا. فمقدار هذا يكفي لمن خاف الله تعالى.

28 **والتاسع والعشرون:** ينبغي للمؤمن ان لا يقنط من رحمة الله تعالى, وان اتى الكبائر وجميع ذنوب اهل الدنيا. لان القنوط من رحمة الله تعالى كفر. فلو ان مؤمنا قتل مائة الف مسلم, وسرق مال مائة الف مؤمن, ولم يصل صلوة ولم يصم يوما ولم يغتسل ولم يرك قط ولم يحج, وفعل من اعمال الشر اكثر مما ذكرنا, فهو مؤمن ما دام لا يفعل ما ينافي في الايمان في فعل وقول واعتقاد. فان مات على توبة صادقة على مقتضى الشرع غفر

الله له جميع ذلك وان مات بغير توبة كان في مشيئة الله تعالى ان شاء غفر بفضله وان شاء عذبه

a 271//

بعدله على قدر ذنوبه ثم ادخل الجنة برحمته. فمن انكر هذا او قال ان هذا المؤمن بهذه الكبائر صار كافرا, يصير القائل مرجئا (في السواد الاعظم: خارجيا حروريا). ومن قال ان هذا المؤمن قد اخذه الله تعالى في النار بهذه الذنوب اذا مات بغير توبة يصير القائل كافرا معتزليا. والصواب في هذا ان تقول: ان الله يغفر الذنوب جميعا ما دون الشرك, لقوله تعالى: إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ (النساء: 48), وتذكر قوله سبحانه وتعالى: قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (الزمر: 53). وفي حق هذا البحث اخبار كثيرة, فنحن اكتفينا بمقدار هذا, الان القليل يدل على الكثير.

30 والثلاثون: لابد المؤمن ان يقر أوامر الله تعالى في دار الدنيا, لا ترفع عن محب المحبة أي محبة الله كائنا من كان. اعلم انه من ادعى محبة الله تعالى لا تصدقه الا بأربعة خصال: الأول ان لا يقصر في أمر الله تعالى, والثاني ان لا يقصد الي ما نهى عنه, والثالث ان يرضى بجميع حكم الله, والرابع ان يشكر بنعم الله تعالى. فمن قال: انا احب الله تعالى فلا يضرني بشي بعد ان وجدت محبة الله تعالى, لان المحب مع الحبيب لا ينظر الى ترك الصلوة وركوب المعاصي, فهذا القائل زنديق من الثنوية. وهو مفرد وجمعه زناديقة, والاسم الزندقة. اعلم ان محبة الله تعالى يظهر في العبد باتباع السنن. فمن ترك امر الله تعالى وسنن الرسول فهو فاسق. والفاسق لا يصلح لمحبة الله تعالى. ولو رفع امر الله تعالى وارتفع العبادة عن أحبائه لكان يرفع عن إبراهيم خليل الله, ومحمد حبيب الله عليهما الصلوة والسلام. قد انتفخ ساق النبي عليه الصلوة والسلام من كثرة الصلوة لطول القيام في صلوته والحال ان الله تعالى قال في حقه: لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ (الفتح: 2). وسمعت ان إبراهيم عليه السلام كيف يخدم اضيافه بنفسه, واذا صلى يسمع قراته ميلا في ميل فليما يرفع امر الله تعالى عن سادات ديننا مثلهم فكيف يرفع عن مثلك يا احمق ويا خبيث ويا منافق. فهذا حجة بالغة لذي العقول.

31 الحادي والثلاثون: ينبغي للمؤمن ان يقر بان الكسب فرض عين في بعض الأوقات. وقال الله تعالى: وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا (النبا: 11) أي وقتا للمعاش. قال النبي عليه الصلوة والسلام: من لم ير الكسب على نفسه فريضة بمنزلة الصوم والصلوة فهو مبتدع. وقيل لابن عباس رضي الله عنهما: أي كسب بهذا؟

فأجاب: نقل الحجارة عن رؤوس الجبال. وروى عبدالله ابن مسعود رضي الله عنهما انه قال قال النبي عليه الصلوة والسلام: ان طلب كسب الحلال فريضة بعد أداء الفريضة. وقال عليه الصلوة والسلام إني لَأَمَقُّ الرجل الذي اراه خاليا فارغا ليس في عمل الدنيا ولا في عمل الآخرة. اعلم ان مباشرة أسباب الكسب غير مانع للتوكل, واما رؤية الرزق من الكسب شرك. ومن لم ير الكسب سببا فهو كرامي, ومن لم ير الرزق من الله تعالى ولم ير الكسب سببا له بل يري الرزق من الكسب فقط هو كافر مشرك. قال الله تعالى: اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكَ شَيْءٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ (الروم:40). واعلم ان الكسب لا يزيد في الرزق ولا ينقص, ولا ينقص رزق المسمى بسيئاته ولا يزيد رزق المحسن بإحسانه.

32 الثاني والثلاثون: لابد للمؤمن ان يعتقد ان التوفيق من الله تعالى مع فعل العبد, مستويان لا يتقدم احدهما على الآخر. ولا يقال ان التوفيق قبل الفعل او بعده, فمن قال قبل الفعل فهو جبري, ومن قال بعد الفعل فهو قدري, كلاهما مجوسا هذه الامة لحديث في ذلك.

التحقيق في هذا البحث: ان العبد قد اعطى له قوة العمل وكلف ذلك له حتي يلزم عليه الحجة, ولكن لم يعط له قوة التوفيق, لان التوفيق صفة الرب عز وجل. يقول القدري ان الخير والشر مني, وليس لله تعالى فيه صنع. ويقول الجبري ان الخير والشر من الله تعالى, وليس لي فيه صنع. فالقدري أضاف الربوبية الي نفسه, والجبري أضاف العبودية الى الله تعالى. ونتيجة كلام القدري ان يقول ما لم اتحول انا لا احول. محصل كلام الجبري ان يقول ما احول انا الا تحوّل. وكلاهما باطلان. والصواب في ذلك ان تعلم وتعتقد ان من كان عزمه وجهده ومراده على الطاعة, وطالب رضا الله تعالى فيها, فيجزي توفيق الله إياه بحذائه. ومن كان مراده وعزمه علي المعصية فيجزي خذلان الله تعالى بحذائه, فعادة الله جارية على ذلك. فلو كان الامر كما قال الجبري لكان جميع الكفار بكفرهم وجميع العصاة بمعاصيهم معذورين عند الله تعالى. وان كان الامر كما قال القدري لزم ثبوت قولهم بانهم يقدرون على إزالة القدرة عن الله تعالى الى انفسهم فهذا كفر ومحال, هذا وصف الله تعالى بالعجز, ويورث هذا القول ان العبد مستغن

عن الله تعالى فذلك باطل جدا عقلا ونقلا. ثم اعلم ايضا وتيقن ان الاستطاعة عند اهل العدل مع الفعل لا يتقدم ولا يتأخر كالتوفيق مع الفعل. في هذا آيات كثيرة, وهي عرض

يخلق الله تعالى في الحيوان بفعل الأفعال الاختيارية بها واما الاستطاعة الحقيقة هي القدرة التامة التي يجب عند صدور الفعل فهي لا تكون الا مقارنة للفعل.

33 **والثالث والثلاثون:** لابد للمؤمن ان يعلم ان عقول الكفار لا يستوي مع عقول الأنبياء عليهم السلام. فمن قال خلاف ذلك فهو ضال ومبتدع. فاعلم ان العقول على خمسة اوجه: "غريزي" فجميع الخلق فيه سواء يعرفون الرب عز وجل بذلك العقل، واقرؤا بان لهم ربا وخالقا ورازقا. و"تكلفي" يوجد ذلك ويتحصل بالتكلف والجهد والجلوس مع العقلاء فلا يحصل الا بالتكلف. و"عطائي" وليس للكافر فيه نصيب وهذا العقل في الأنبياء عليهم الصلوة والسلام والمؤمنين وكلهم فيه سواء. و"نبوي" فليس للمؤمن فيه نصيب بل هو خاصة الأنبياء عليهم الصلوة والسلام وهم فيه سواء. و"شرفي" فليس فيه نصيب لاحد من الأنبياء وسائر الخلائق بل مخصوص لنبينا وسيدنا ومولانا محمد عليه الصلوة والسلام خاصة. عن وهب ابن منبه رضي الله عنه قال: قد قرأت أحدا وتسعين كتابا من كتب الأنبياء المتقدمين عليهم الصلوة والسلام فوجدت فيها ان جميع عقول الخلائق من الاولين والآخرين ما كان عند عقل محمد صلى الله تعالى عليه وسلم الا مثل رملة عند رمال الدنيا.

34 **والرابع والثلاثون:** لابد للمؤمن ان يعتقد ان الله تعالى يغضب ويرضى ولا نقول ان غضب الله تعالى هو النار ورضاه هو الجنة بل غضب الله غير النار ورضاء الله تعالى غير الجنة. ولا نقول ان غضب الله كغضبنا، ولا نقول ان رضاء الله كرضائنا، لان غضبنا ورضائنا اذا دخل فينا غيرنا عن حالنا وعن ارادتنا، وغضب الله تعالى ورضائه ليس كذلك. فاعلم ان غضبه ورضائه صفة الله تعالى بجميع صفاته غير مخلوق، فلذلك لا يتغير عن حاله. فان الجنة والنار مخلوقتان. وكل شي هو مخلوق فلا يكون صفة للخالق.

35 **والخامس والثلاثون:** لابد للمؤمن ان لا يبين لله تعالى مكانا ولا زمانا، ولا يصفه

b 272//

بشي يشبه المخلوق، لان تمام الايمان ان تعرف تعالى واحدا، ولا تعرف كيفية. قال الله تعالى لموسى عليه السلام في مناجاته: اعلم يا موسى اني اله ولا تعلم لي كيفية، واعلم اني رزاق ولا تعلم من اين ارزق. فاعلم ان جميع الأمكنة له تعالى وهو منزه عن المكان، ليس له للعرش حاجة، لان العرش قائم بقدرته، فالله تعالى منزه عن الاستقرار والمجيء والذهاب، واما قوله تعالى: الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (طه: 5) والآية التي ذكر الله تعالى فيها الاتيان والذهاب، والخبر الذي قال النبي عليه الصلوة والسلام بنزول الله تعالى الى سماء الدنيا، فينبغي لك أن تؤمن به ولا تفسر ولا ترد عن كيفية الخبر، فان

المجيء والذهاب والنفس واليد والعين والبصر وما اشبه ذلك نوع من جملة المتشابهات, فذبح علمه الى الله تعالى ولا تفسره حتى تنجوا من عذاب الله تعالى ان كنت من العقلاء.

36 **والسادس والثلاثون:** لا بد للمؤمن ان لا يشبه الله تعالى بشي من المخلوق ولا يشبه شيئاً به, لقوله تعالى: **لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ** (الشورى: 11), لا إله إلا الله وحده لا شريك له, له الملك وله الحمد, يحي ويميت وهو حي لا يموت, وهو على كل شي قدير, لا إله إلا الله إلهها واحداً فرداً صمداً وتراً, لم يتخذ صاحبة ولا ولداً, ونحن له مسلمون. فمقدار هذا يكفي للوصف.

37 **والسابع والثلاثون:** لا بد للمؤمن ان يصبح علي من مات من اهل القبلة صغيراً او كبيراً, فمن لم ير الصلوة حقاً على اهل القبلة فهو ضال ومبتدع لا يجوز الصلوة خلفه.

38 **والثامن والثلاثون:** لا بد للمؤمن ان لا يخرج على احد من المسلمين بالسيف بغير حق. فمن قتل مؤمناً خطاء وجب عليه الدية, وهي المال الذي هو بدل النفس والكفارة. ومن قتل مؤمناً متعمداً لم يكفر بذلك ما لم يعتقد ان قتله حلال. فان خرج من الدنيا تائباً غفر الله له وان خرج بغير توبة كان في مشيئة الله تعالى, ان شاء غفر له بفضلته ورحمته وان شاء عذبه بقدر ذنوبه, ثم يخرج من النار ويدخله الجنة بفضلته ورحمته. ومن زعم ان القاتل

a 273//

يبقى في النار ابداً فهو ضال ومبتدع, لا يجوز الصلوة خلفه. لان المؤمن لا يكفر بقتل المؤمن ولا بشي من المعاصي, ولا يبقي في النار الا الكفار.

39 **والتاسع والثلاثون:** ينبغي للمؤمن ان يرى اطاعة السلطان وأولي الامر حقاً, ويصلي صلوة الجمعة والعيد مع كل وال, ويرى ذلك حقاً. لان اطاعة السلطان فرض علينا فيما اباح في الشرع لا مطلقاً, لقوله عليه السلام لا اطاعة للمخلوق في معصية الخالق. ولو جار. ولقوله تعالى: **أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ** (النساء: 59). قال عليه الصلوة والسلام: اطيعوا أولي الامر منكم ولو اوليتم بغلام حبشي, الحديث. لان من عدل من الولاة فله اجر ذلك وان جار فوزره عليه, فلا بد لك من اطاعة على كل حال, لقوله عليه السلام لا تخرجوا على أنتمكم بالسيف ولو جاروا وادعوا اللهم بالصالح والعافية ولا تدعوا عليهم.

40 **والاربعون:** لا بد للمؤمن ان يرى المسح على الخفين حقاً فمن لم ير المسح حقاً فهو رافضي ومبتدع لا يجوز الصلوة خلفه.

41 **والحادي والاربعون:** لا بد للمؤمن ان يقر بدخول الجنة عشرة من أصحاب رسول الله

صلى الله عليه وسلم لقوله عليه السلام: انا في الجنة وأبو بكر، وعمر، وعثمان، وعلي، وطححة، والزبير، وسعد بن أبي وقاص، وسعيد بن زيد، وعبد الرحمن ابن عوف، وأبو عبيدة بن جراح رضوان الله تعالى عليهم اجمعين. فمن طعن لو احد من هؤلاء العشرة فهو مبتدع.

42 والثاني والاربعون: ينبغي للمؤمن انه لم يكن من الصحابة ولا من الامة افضل من ابي بكر رضي الله عنه بعد النبي عليه الصلوة والسلام، ويرى خلافة حقا. ومن انكر ذلك فهو كافر.

43 والثالث والاربعون: ينبغي للمؤمن ان يعتقد على انه لم يكن افضل بعد ابي بكر من عمر رضي الله عنه، ويرى خلافته بعد ابي بكر رضي الله عنه حقا. فمن انكر ذلك فهو ضال ومبتدع.

44 والرابع والاربعون: ينبغي للمؤمن ان يعتقد على انه لم يكن احد افضل بعد عمر من عثمان رضي الله عنهما، ويرى خلافته حقا بعد عمر رضي الله عنه. فمن انكر فضله فهو ضال ومبتدع.

45 والخامس والاربعون: ينبغي للمؤمن ان يرى خلافة علي بعد عثمان رضي الله عنهما حقا، ويعتقد على انه لم يكن احد من جميع الامة بعد ابي بكر وعمر وعثمان افضل من علي ابن ابي طالب رضي الله عنهم اجمعين. قال النبي عليه الصلوة والسلام: افضل هذه الامة بعد نبيهم أبو بكر ثم عمر ثم عثمان ثم علي رضوان الله تعالى عليهم اجمعين.

b 273//

فمن لم يكن اعتقاده على هذا فهو ضال ومبتدع.

46 **والسادس والاربعون:** ينبغي للمؤمن ان لا يطعن من احد من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، ولا يتكلم فيهم الا خيرا. قال النبي عليه الصلوة والسلام: اصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم. وقال عليه الصلوة والسلام ايضا: فمن طعن في احد من اصحابي فهو منافق.

47 **والسابع والاربعون:** ينبغي للمؤمن ان يعتقد مراتب الأنبياء عليهم السلام عند الله تعالى افضل من مراتب الأولياء. فهذه بشي ظاهر لا يحتاج الي حجة، لان الأولياء رحمهم الله يصلوا الى مراتبهم بإطاعة الأنبياء عليهم السلام. قال الله تعالى: وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ (14 النساء: 13). قال النبي عليه الصلوة والسلام: لما اسري بي الى السماء فوضعت انا في كفة وامتي كلهما في كفة فوزنتها أي كنت غالبا بالوزن عليهم اجمعين. ثم وضعت بمكاني ابي بكر رضي الله عنه في كفة

وامتي كلها في كفة فوزنها أبو بكر. ثم وضعت بمكان ابي بكر عمر رضي الله عنه في كفة وامتي كلها في كفة فوزنها عمر. ثم وضع بمكان عمر رضي الله عنه عثمان رضي الله عنه في كفة وامتي كلها في كفة فوزنها عثمان. ثم وضع بمكان عثمان علي رضي الله عنه في كفة وامتي كلها في كفة فوزنها علي رضي الله عنه. فمن هذا تبين لنا شأن رتبة الأنبياء من الأولياء ورتبت بعض الأولياء عن بعضهم.

48 **والثامن والاربعون:** ينبغي للمؤمن ان يقر بكرامة الأولياء رحمهم الله, ويرى ذلك حقا. مثل كرامة آصف بن برخيا ومريم وأصحاب الكهف, وقصة الكل مشهور, وكذا مثل هؤلاء. فلما جاز صدور الكرامة لبعض من الأمم الماضية فصدورها من امة محمد عليه السلام أولى وأحرى, لأنه قال الله تعالى في حق هذه الامة: كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ (آل عمران: 110) الآية. فمن انكر كرامة الأولياء فهو ليس علي الحق.

49 **والتاسع والاربعون:** ينبغي للمؤمن ان يعتقد ان الله تعالى لم يزل ان يكون خالقا قبل ان يخلق, ولم يتغير عليه حال. فمن قال بخلاف ذلك كمن قال ان الله تعالى لم يكن الها ثم صار الها, فهذا القول كفر.

50 **الخمسون:** ينبغي للمؤمن ان يعتقد ان الله تعالى عالم قادر, فالعالم بالحقيقة والقادر بالحقيقة هو الله تعالى. وله القدرة والعلم بالحقيقة

a 274//

فمن ادعي القدرة والعلم من المخلوق فعلمه وقدرته بالمجاز, فالله تعالى منزّه عن المجاز. فمن قال بخلاف فهو ليس على الحق, ولم يقل بالحق.

51 **والحادي والخمسون:** ينبغي للمؤمن ان يعتقد ان هذا المكتوب في المصاحف هو القرآن بالحقيقة لا بالمجاز, وكذا ما نقراه وهو القرآن بالحقيقة. وان هذا القرآن كلام الله تعالى غير مخلوق, مقروء بالألسن محفوظ بالصدور مكتوب في المصاحف. قال الله تعالى: إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ. فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ (الواقعة: 77, 78) وقال الله تعالى: لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ (الواقعة: 79). فلو لم يكن المكتوب في المصاحف قرانا لما نهى الله عن مسه بلا طهارة فهنيه تعظيما له, لأنه الكلام القديم.

فان قيل: ان القرآن هل هو الذي صدر من الله تعالى او الذي يسمع جبرائيل عليه السلام او الذي اتى جبرائيل عليه السلام من الله تعالى عز وجل الي محمد عليه الصلوة والسلام او الذي هو مكتوب في المصاحف او الذي تقرأه انت؟ فالجواب ان ما قال الله تعالى قرآن, وما سمع جبرائيل قرآن, وما انزله جبرائيل قرآن, وما قرأه محمد عليه الصلوة والسلام على خلق الله تعالى قرآن, وما قرأته قرآن, وما كتبتة وسمعه الخلق منك قرآن.

فلا فرق بين الذي قال الله تعالى وبين الذي سمعه واتاه جبرائيل الى محمد عليه السلام، وبين الذي قرأ محمد عليه السلام على خلق الله تعالى، وبين الذي سمع أصحابه منه، وبين الذي كتب في المصاحف، وبين الذي تقرأ انت، وبين الذي سمع الخلق منك القرآن، كله واحد. ولكن الله تعالى قال بلا حروف وبلا هجاء وبلا صوت وبلا وقت. وأما جبرائيل عليه السلام فسمعه بالحروف والهجاء، وقرأ على محمد بحروف الهجاء بعد هجاء وبصوت بعد صوت وسمع النبي عليه السلام من جبرائيل عليه السلام بحرف بعد حروف، وقرأ محمد عليه السلام وعلي أصحابه بحرف بعد حرف. والقرآن غير مخلوق ومن قال بخلافه فهو كافر. وأما الكواغد التي هي مكتوب عليها القرآن والقلم والمداد والكاتب كلها مخلوق. وأما المكتوب على الكواغد فهو القرآن وهو غير مخلوق لأنه كلام الله تعالى. وكلام الله تعالى صفاته، وهو تعالى مع جميع صفاته غير مخلوق. فان قيل: هل قال الله تعالى الكلام؟ فقل: بلي. وان قيل: متى قال؟ فقل: متى أراد. فان قيل: اين قال؟ فقل قال بلا اين. فان قيل: كيف؟ فقل قال بلا كيف. فان قيل: كم قال؟ فقل بلا كم. فان قيل: رفيعا ام خفيضا؟ فقل بلا رفيع ولا خفيظ. فان قيل: بصوت او بغير صوت؟ فقل بلا صوت. فان قال قائل

b 274//

حروف القرآن مخلوق، لأنني أكتب ان شئت أطول الحروف وان شئت أقصر بها. فقل له طوّلت الحروف او قصّرتها لا يمحي ولا يزال عنها اسم الحرفية ولا يزال عنها عين الحرفية. الا ترى انه يقال فلان يطول القرآن وفلان يخففها، فلا يقال ان القرآن يطول بتطويله ويخفف بتخفيفه، فلا يخرج الكتابة وتطويل القارئ قراته من ان يكون كلام الله تعالى. فمن قال بمخلوقية حرف من القرآن فهو كافر لحديث بذلك.

52 **والثاني والخمسون:** ينبغي للمؤمن ان يعتقد أن من له خصم، مؤمن وخرج من الدنيا ولم يُرضه، ولم يتب الى الله تعالى يعطي الله لخصم من حسناته في الآخرة الى ان يرضي خصمه منه ويرى ذلك حقا. فان من يري اخذ أموال المسلمين ولم يعتقد إعطاء الحسنات الى الخصم او قال إعطاء حسناتي الى خصمي جور فهو ضال ومبتدع.

53 **والثالث والخمسون:** ينبغي للمؤمن ان البعث بعد الموت حق. فمن انكر ذلك فهو كافر نسيمه دهريا. قال الله تعالى: وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ (الحج: 7).

54 **والرابع والخمسون:** ينبغي للمؤمن ان يعتقد ان الوتر ثلاث ركعات بتسليمة واحدة، ويرى ذلك حقا.

55 والخامس والخمسون: ينبغي للمؤمن ان يرى ان نقض صلوٰة الامام ينقض صلوٰة الجماعة فمن لم ير ذلك حقا لا يجوز الصلوٰة خلفه.

56 والسادس والخمسون: ينبغي للمؤمن ان يعتقد ان الوضوء لا يجوز من الماء القليل الراكد الذي وقعت فيه نجاسة أو من الماء الكثير الذي وقعت فيه نجاسة فغير لونه او طعمه او ريحه, لان الماء يكون نجسا بغلبتها عليه فمن قال بخلاف ذلك فلا يجوز الصلوٰة خلفه.

57 والسابع والخمسون: ينبغي للمؤمن ان يعلم ان ما خرج من بدن المصلي وسال بنفسه فجاوز الي موضع يلحقه حكم التطهير ينقض الوضوء. فمن لم يعتقد على ذلك فلا يجوز الصلوٰة خلفه.

ففي حق ما بيناك الى هنا آيات كثيرة واحاديث نبوية حجة لم اكتبها, لان القليل يدل على الكثير, فاحفظوا عباد الله دينكم بالاعتقاد على ما كتب الي هنا, كيلا تَضَلُّوا ولا تُضِلُّوا. فاني قد اظهرت لكم الطريق المستقيم. ثم تذكر الكلام الي آخره, واعدّ النظر اليه بتمام بالإذعان والقبول. ثم اعرض على نفسك ما سبق, فان طابق اعتقادك على اعتقاد النبي عليه الصلوٰة والسلام وأصحابه رضي الله عنهم على ما كتب, فاشكر الله تعالى على ذلك شكرا ثم خَفْ

a 275//

عن خلول الخل في اعتقادك وعن دخول العلل في صحة عقيدتك. وان وجدت اعتقادك مخالفا في بعض المعتقدات المذكورة, فاصلح عقيدتك بالتطبيق على عقيدة سادات دينك, كيلا تكون من الذين يَحْسِبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا (الكهف: 104), لان كل خطأ الانسان يرجى عفوهُ الا خطاءه في اعتقاده. كما مر في اول الكتاب نقلا عن خالصة حقائق الحقائق: ان قليل الغلط في التوحيد كفر, وكثير التقصير في الشريعة معصية.

ثم اعلم ان تمييز مذهب اهل السنة والجماعة من مذاهب الفرق الإسلامية عموما, وعن مذهب القدرية والجبرية خصوصا, من المشكلات, وعلي الخصوص بيان معني الاختيار الجزئي من أصعب الأمور جدا, فكم ممن خاضَ وتَبَحَّرَ في العلوم وفاق في الفنون عاجز عن ذلك وغافل عن تحقيقه كما ينبغي, فانه اذا اوزنت عقائد الخلق بالموازن المذكورة وجدت عقائدهم مخلوطا بعقائد القدرية والجبرية, وذلك لأنه اذا سؤلت الناس عن مذهبه فما يقول احد: انا قدري او جبري. واما اذا نظرت اليهم في اثناء كلامهم يسندون ما صدر منهم الى الله تعالى بان يقول: "ليس في أيدينا بشي". او يقولون: "نحن فعلت كذا" بادعاء الاستقلال, فوقعوا فيما وقعوا, ليس الامر كذلك, بل لابد من البيان, وما توفيقي

في بيان ذلك الا بالله, فمنه العون والعناية. فاعلم ان حاصل مذهب اهل السنة والجماعة في الاعتقاد ما ذكرناه الى هنا.

أما محصل مذهب اهل القدري والجبري, فان القدري يقولون: ليس في قولنا ولا في فعلنا صنع من الله تعالى, بل نحن خالقون افعالنا من غير صنع فيها من الله تعالى, ولا يرون الكفر والمعاصي بتقدير الله تعالى, ويرون الخير والشر في انفسهم, ولا يرون لله تعالى فيهما مشيئة وتقدير, بل اضافوا القدرة لأنفسهم. ويقولون: ان التوفيق يعني جعل الله فعل العبد موافقا لما يحبه ويرضاه, وهو مع فعل العبد مساو عند اهل الحق لا مقدم ولا مؤخر. وهم يقولون: ان التوفيق بعد فعلنا ما لم نتحول نحن لا تحويل, يعني ينكرون صنع الله تعالى في فعل العبد شرا وخيرا, وليس الامر كذلك, لان الامر لو كان كما قال القدري لثبت كونهم قادرين علي إزالة القدرة عن الله تعالى وصرفها الى انفسهم, وثبت كون العبد مستغنيا. وهذا باطل جدا عقلا ونقلا, هذا سبب كفرهم طرا جميعا.

واما محصل مذهب الجبري, انما هو ضد مذهب القدري

b 275//

لأنهم يقولون كل ما صدر منا فليس فيه صنع أصلا, بل كل ذلك من الله تعالى فقط, غير مدخل فيه منا قولا وفعلنا حركة وسكونا خيرا وشرا, حتي يقولون: ليس الايمان منا فعل, يسندون جميع فعل العبد الى الله تعالى, ويعتمدون على القضاء, يعني يرون الخير والشر من الله تعالى فقط, من غير دخل فيهما من العبد, يعني يرون انفسهم عن الذنوب والكفر معذورين, فكفروا لإضافتهم العبودية الى الله تعالى بان يقولوا: ما نتحول ما لم يتحول, على خلاف القدري. ويقولون: ان التوفيق قبل فعل العبد. وكلاهما مجوسا هذه الامة.

لردّ القدري صنع الله تعالى في فعل العبد خيرا وشرا, واسناد الجبري فعل العبد الى الله تعالى خيرا كان او شرا, وليس الامر علي ما زعما. فكفر القدري بإنكار القدر والقضاء. وكفر الجبري بالاعتماد على القضاء, فان القضاء لا يكون حجة لفعل العبد, فالاعتماد على القضاء كفر, والرد والجحودية كفر, والمشى والسلوك بينهما ايمان. فسلوك المؤمنون بين هذين الامرين, فاستقاموا علي طريقة الهدى. فالمذهب المستقيم ان يقول العبد: ان الخير والشر مني, ولكن بتقدير الله ليكون تقدير الخير والشر من الله تعالى, وكسبهما وفعلهما من العبد, لان اصل الايمان ان يقر العبد بان تقدير الخير والشر من الله تعالى.

قال النبي عليه الصلوة والسلام لابي بكر رضي الله عنه: يا أبا بكر لو أراد الله ان لا يعصي في الارض ما خلق إبليس. واما وجوب الثواب والعقاب انما هو بأفعال لعباد لا لأجل التقدير لقوله تعالى: وَمَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (الصافات/ 39).

فلما فهمت ما كتب تبين لك ان مدعى القدري اثبات القدرة لأنفسهم, فما صدر منهم خيرا وشرا من غير احتياج الى تقدير القادر الذي لا يجرى الى الوجود ما لا يريده, تأمل, والحال انه لا يتحرك ذرة الا بإرادته تعالى, حتى زعموا ان توفيق تعالى يحصل لنا بعد فعلنا بان قالوا: "ما نتحول نحن لا تحول". فهذا إضافة الربوبية الي انفسهم الحقيرة الخبيثة والغفلة بالادعاء لأنفسهم السبق عن توفيق الله تعالى وادعاء الاستغناء في القدرة عن الله تعالى بإنكارهم القضاء والقدر.

واما مدعى الجبري انهم يزعمون ان كل ما صدر منهم خيرا وشرا, كفرا وايمانا, ليس فيه صنع منا أصلا, بل هو من الله تعالى

a 276//

فقط, يعني يسندون كل ما صدر من فعل العبد وكسبه وتحصيله الى الله تعالى خيرا كان او شرا, كفرا كان او ايمانا. على خلاف القدري. ويعتمدون على القضاء, حتى يرون انفسهم عند الذنوب والكفر معذورين عند الله تعالى. ولكان ان الله تعالى قال في قرآن العظيم: وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ (الزمر: 7). وقال الله تعالى: كَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ (الحجرات: 7). ويزعمون ان توفيق الله تعالى قبل فعل العبد بان يقول "اما احولنا الا اتحول" فكفروا باضافتهم العبودية الى الله تعالى. تأمل. ومذهب اهل السنة والجماعة ان التوفيق من الله تعالى مع فعل العبد مستويان لا يتقدم احدهما على الآخر. **وتحقيق البحث** انه: ان العبد أُعطي له قوة العمل وكلف ذلك له حتى يلزم عليه الحجة, ولكن لم يعط له قوة التوفيق, لان التوفيق صفة الرب. فاذا كان عزم العبد وجهده ومراده الى طاعة الله تعالى وطلب رضاه الله تعالى فيها, فيجري توفيق الله تعالى بحذاء سعيه. واما من كان مراده وعزمه على المعصية, فيجري خذلانه تعالى بحذاء سعيه. فعادة الله جارية على هذا الخذلان من الله تعالى, وترك عونه ونصرته. فلو كان الامر كما قال الجبري, لكان جميع الكفار بكفرهم وجميع اهل المعاصي بمعاصيهم معذورين عند الله تعالى. وليس كذلك, لما مر من الآية القرآنية.

وان كان الامر كما قال القدري, للزم ثبوت قولهم بانهم يقدرون على إزالة القدرة من الله تعالى على صرفها لأنفسهم العاجزة الخسيسة فهو خلاف النص, وهذا كفر ومحال, ووصف بالله تعالى بالعجز, يورث كون العبد مستغنيا عن الله تعالى. فذلك باطل جدا عقلا ونقلا.

وكذلك الاستطاعة مع فعل العبد, لا يتقدم ولا يتأخر, كالتوفيق مع الفعل. وهو عرض يخلق الله تعالى في الحيوان, ان يفعل الأفعال الاختيارية بها. واما الاستطاعة الحقيقة فهي

القدرة التامة التي يجب عندها صدور الفعل من العبد.

ثم اعلم بعد ما علمت الفرق ولتميز بين المذهب من المذهبين بالذي هو معنى الاختيار الجزئي وكن على بصيرة فيه زائداً على ما كتب فيما سبق وبالله في بيانه.

(كما قال البركوي في كتابه الطريقة المحمدية:)

فاعلم ان الله تعالى وإن كان خالق أفعال العباد كلّها وغيرها، لا خالق غيره تعالى، لكن للعباد اختيارات جزئية وإرادات قلبية قابلة للتعلق لكل من الضدين: الطاعة والمعصية، وليس لتلك الاختيارات والارادات وجود في الخارج حتى يحتاج الي الخلق يتعلق بها، اذا الخلق ايجاد المعدوم، فما لا يكون مخلوقاً، لا يكون مريدها خالقها،

b 276//

بل جعل الله تعالى لتلك الاختيارات والارادات شرطا عاديا لخلقه تعالى أفعال العباد. فلما فهمته هذا فاعلم ان كون أفعال العباد بعلم الله تعالى وإرادته وتقديره، وكتبه في اللوح المحفوظ بالوصف لا يستلزم كون صدورها من العباد بالجبر الصرف، مثلا إذا علم زيد بجميع ما يفعله عمرو في المستقبل يوما من الأيام وأراد زيد فعل عمرو وكتبه في قرطاس، فهل يكون عمرو في فعله مجبورا من زيد لكتابته وعلمه وإرادته؟ وهل يقبل العذر من عمرو بان يقول لزيد انما فعلت ما فعلت لأجل علمك وإرادتك وكتبك ذلك في قرطاس؟ لا بل فعل عمرو وما فعله باختياره وإرادته، لا لأجل علم زيد وكتبه وإرادته، فكيف يتصور فيه الجبر؟ فاذا فهمت الامرين زيد وعمرو فقس علي ذكر امرك. فان علام الغيوب لا شك انه يعلم جميع حالك قبل ان يخلقك، كيف تضع متى خلقك باختيارك فكتب في اللوح ما يصدر منك في المستقبل بالوصف لا بالأمر بان يقول مثلا ان فلانا متى جاء الي الدنيا فانه يفعل كذا وكذا باختياره عالما بفعله انه خير او شر ولم يكتب بان فلانا اذا جاء الي الوجود ليفعل كذا وكذا امرا عنه تعالى فانه يتصور فيه الخير فكذا الامر فيما نحن فيه بالبحث فتدبر فهذا معني قول السلف: "لا جبر ولا تفويض ولكن امر بين الامرين، يعني اذا العبد في فعله وعمله ليس بمجبور ولا مفوض اليه الامر بل فعل العبد وعمله امر بين الجبر والتفويض، يعني ما فوض الله تعالى الي العبد اختياره في عمله بان يكون لله تعالى مدخل في اختيار العبد. فكذا ان الله تعالى لا يجبر العبد على عمله حتى لا يكون له اختيار في عمله بل يكون مضطرا في عمله هذا. تأمل.

وبعد هذا التحقيق، لو قال رجل ان صاحبي وفسقي في علم الله تعالى معلوم ومقرر وفي اللوح المحفوظ مكتوب ومسطور فصدور احدهما مني على ما كتب امر ضروري لان ما كان في علم الله تعالى مقدرا لا بد من وجوده البتة على ما كتب، فانا مغلوب القدرة،

وانا في فسقي وصلاحي في مضطر ومجبور ومعذور, لان علم الله تعالى في الازل لا يخلو: اما ان يتعلق الى فسقي او الي صلاحي والي ايّهما تعلق يجب ان يصدر ذلك مني, فممتنع ان يصدر منّي خلاف ذلك, وتعلق الإرادة الازلية الى الوجود او الى الامتناع, ليس ذلك مقدور للعبد والرجحان في امرين غير مرجح ممتنع, فترجيح

a 277//

احد الطرفين على الآخر موقوف علي مرجّح, وهو ايضا ليس من فعل العبد, بل هو الداعية القلبية التي خالقها الله تعالى, وهذا ايضا امر موجب للجبر ومحلّ للعذر, فكان الجبر لازما, كما قال الامام فخر الدين الرازي رحمة الله عليه في تفسير قوله تعالى: خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ (البقرة: 7) لان الفعل قبل المرجح ممتنع, وبعده يكون واجب الوجود. فاذا ثبت هذه المقدمة يكون خلق الله تعالى القوة الداعية الموجبة لوجود شيء في القلب مرضا لازما خيرا كان ذلك البغي او شرا, وممتنع للقلب ان يظهر خلاف ذلك الشيء. فعلى هذا فالإنسان في حرّكاته وسكناته وفي جميع فعله وتركه خيرا كان او شرا كفرا كان او ايمانا يلزم بل يجب ان يكون في منزلة الجمادات التي لا يتحركن من غير محرك كورق الأشجار, فان كان المحرك الحقيقي هو الله تعالى كما هو المفروض, فالإنسان في جميع افعاله واحواله مضطر ومجبور. فلزم من هذا الكون جميع الناس في صورة المختارين مضطرين ومجبورين في الحقيقة. ولزم ايضا ان يكونوا عند الله تعالى بجميع ما صدر منهم كائنا ما كان معذورين.

فالجواب في حق هذا القائل انه ان كان باعتقاده على ما فهم من ظاهر مقالاته, يعني لو كان اعتقاده على ان الانسان في افعاله واحواله بالكلية مجبور ومضطر, لا يعاقب على سيئاته, ولا يثاب على حسناته, لكونه معذورا بسبب الجبر المحض, فهو زنديق محض, يجب قتله بلا تأخير.

واما ان كان اعتقاده على ان الحسنات مفض الثواب, والسيئات مؤد الى العذاب, ولكن صدورها من الانسان بجبر جابر, فاللازم علينا ان نأمره برجوعه عن هذا الاعتقاد الباطل الفاسد المخالف لاعتقاد اهل السنة والجماعة, وتدعوه الى ما هو الحق والصواب, فنأمره بترك ما كان عليه من وساوس الشيطان, وبقبول ما لا بد له من اعتقاد النبي عليه السلام والاصحاب عليهم الصلوة والسلام, ونبين له خلل اقواله المزيفة, ونظهر له خفايا اباطيله المزخرقة. وننبّهه على حقيقة الحق المبين, ونوجه ونرشده الى طريق الدين المبين بالحجج والبراهين.

واما الجواب عن ادعاه تعلق العلم الإلهي فيما صدر منه فمسلم, ولكن نقول له: سبب

مؤاخذة الانسان ومعاقبته صرف اختياراته الجزئية الي ما ليس فيه رضاه الله تعالى
عالما بان ما صدر منه شر وفساد. فنقول له في الوقت الذي صرف اختياره الى الفساد:
هل علم تعلق العلم الإلهي الي فساد

b 277//

ام لا؟ فمن المعلوم ان لا علم له بذلك, فعلى هذا فَلَمْ يَصْرَفْ اختياره الى ما هو الخير
والصواب وصرفه الى ما هو الخلاف الشرع؟ والحال انه بعلم ان الشارع امر له
بالصلاح ولم يعمل بمقتضى الشرع عالما به بقينا, ولم يقبل حكم الشرع بل يميل الى
الباطل عالما به انه باطل, فيتمسك على زعمه بتعلق العلم الإلهي. فمن اين علم تعلق
العلم الإلهي الى فساد حين خالف الشرع وحين صرف اختياره الى الشر؟ ونقول له: لِمَ
لَمْ يعمل بما علم من حكم الشرع علما ظاهرا عنده وهو علي يقين فيه بل عمل ما لا عمل
له من تعلق العلم الإلهي؟ فكيف يصح احتجاجه على فعله بتعلق العلم الإلهي الي ما
صدر منه؟ فمن المعلوم انه لا يعلم ان العلم الإلهي الي شي تعلق في ذلك الوقت. فان
قال: علمت ذلك التعلق بعدما صدر مني ما صدر, لأنه لو لم يتعلق علم الله تعالى الى ما
صدر مني لما صدر مني ذلك. فنقول له: فلا تكون انت معذورا بقولك هذا, بل تكون انت
بهذه المقالة جبريا. وقد رايت الكلام في حقهم, بل اللازم عليك العمل بمقتضى الشرع,
فكون علم الله تعالى محيطا بالأشياء لا يكون حجة لك بل عليك الامتثال لأمر الشرع.
واعلم انه كما لا علم لك العلم الإلهي فيما صدر منك الي الحين لا علم لك في ما صدر
بعد الوقت. فعليك الامتثال لأمر الشرع المعلوم لك وترك ما لا علم لك فيما بعد الحين.
لان الاعتبار لعواقب الأمور لقوله عليه السلام: ان احدكم ليعمل بعمل أهل النار حتى لا
يكون بينه وبينها غير ذراع, فيسبق عليه الكتاب, فيختل له بعمل أهل الجنة, فيدخلها.
فعلى هذا كما لم يعلم ذلك القائل تعلق العلم الإلهي الي فسقه وغيره, ولا يعلم ختم عمره
بالفسق. فعليه العمل بما حصل عنده بمقتضى الشرع وترك ما ليس بموجود عنده من
التعلق المذكور. والحال ان النص لم يرد في حقه بمدعاه, حتى ينس وقنط عن إصلاحه,
وزعمه على نفسه انه الى آخر عمره مستمر علي الفسق والفجور ومجبور على الفساد
والشرور. أفلا ينظر الى الذين كانوا كافرين حتى يظن من ظاهر حالهم انهم مصرون
على الكفر والضلال فاذا كانوا مؤمنين صالحين. فعلى هذا فالمنهمكون بالفسق والفجور
والمتوغلون الى الفساد والشرور لِمَ لَمْ يتعظ ذلك القائل بأمثال هؤلاء الكافرين ولم لَمْ
يرجوا لنفسه ما حصل لهم من الايمان والهداية ولم يرد في عدم اصلاحهم النص.
ثم اعلم ان الله تعالى وان كان خالق الأشياء كلها من أفعال العباد وغيره فلا خالق سواء

لكنه تعالى جعل اصلاح نفس الانسان واختياره في يده, مقارنا بتوفيق الله وعونه واستطاعته كما رأيت. فان الله تعالى لا يكلف عبدا ما لا يطيقه, كما قال الله تعالى: لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا (البقرة: 286). فمن قال بخلاف ذلك فقولته مردود.

ثم اعلم ان الركن الأعظم في هذا الباب والطريق السواد عند اهل الحق والصواب من اهل الاجتهاد والاصحاب رضوان الله عليهم اجمعين: العلم تابع للمعلوم, وان الخبر علي حسب المخبر به. فبيان معنى هذا الكلام بالمثال, فان تصوير النقاش صورة الفرس وقع على شكله المعروف, وذلك النقش على تلك الصورة, لكن الفرس في الخارج على تلك الهيئة, وليس كون الفرس فرسا على صورته هذه لأجل نقش النقاش على الكاغذ واللوح. تأمل. وعلى هذا لا يصح ادعاء الرجل فعلت ما فعلت لعلم الله تعالى وكتبه في اللوح فلما فهمت المقصود من المقال بالتصوير والمثال.

فاعلم ان اخبار الله تعالى في القرآن العظيم عن بعض الأشخاص بعدم قبولهم الايمان لأجل علمه تعالى بانهم في حد ذاتهم صارفون اختيارهم على عزيمة الكفر المستمر بان لا يصرفوا اختيارهم الى جانب الايمان أصلا. فليس كفرهم لأجل علم الله تعالى بغير عزيמתهم الكفر ولأجل اخباره تعالى عن حالهم. فاذا تأملت فيما سبق من الكلام والاخبار فابن الجبر واين الإصرار؟

ثم ان القائل يلزم هذا المفهوم المذكور توقف علم الله تعالى على وجود المعلوم واحتياجه الى شيء اخر واجيب لعدم ذلك. الا تري انا نعلم بعض الاشياء قيل وجوده وحصوله, مثلا اذا تزوج هذا الانسان وحصل له الولد ولم يكن له مانع من التكلم, فيقول ويتكلم ذلك الولد كذا وكذا فيأكل ويشرب, فاذا تزوج وحصل له الولد يكون كما قلنا وعلمنا وأخبارنا, لما صدر من الولد صدر غير متأخر عن وجوده كما لا يخفى, فاذا كان علمنا كذلك فكيف يظن توقف علم الله تعالى وتأخر في حق خلقه, بل يعلم الله تعالى انه اذا خلق انسانا مثلا متى حصل له الوجود الى أي جهة يصرف اختياره من الخير والشر فاخبره بذلك ويكتبه في اللوح بذلك الوصف لا بالأمر, بان يقول مثلا ليفعل كذا. فالله تعالى عالم بجميع ما كان وما يكون من الازل الى الابد. فحال ذلك الانسان من جملة معلومات الله تعالى. فثبت ان العلم تابع للمعلوم وان الخبر على حسب المخبر به. ولو اقتضى تعلق العلم الإلهي, وجود المعلوم على معنى انه ما دام لم يكن

شيء من الأشياء موجودا لم يتعلق علم الله تعالى اليه ولم يكن ذلك الشيء معلوما لله

تعالى للزم ان لا يكون الربّ تعالى فاعلا مختارا في علومه وأفاعيله الأزلية بل يلزم من ذلك ان يكون الله تعالى مجبورا ومحتاجا تعالى الله عن ذلك علوا كبيرا, بل في علم محيط بجميع الأشياء ان ما كان وما يكون جميعا من الازل الى الابد مقرر ومعلوم لا يعزب عن علمه مثقال ذرة. ومن جملة معلوماته تعالى يبعد كون أصحاب الاختيارات فما أمورهم المفوضة اليهم على اختياراتهم الجزئية واراياتهم القلبية. تأمل.

لان الله تعالى يعلم الوجود حال وجوده موجودا, ويعلم المعدوم حال عدمه معدوما, ويعلم انه اذا جاء بشي من العدم الى الوجود, كيف يكون في اختياره وتصوره وسائر احواله فيخبر بذلك. فحصل معني قولهم: العلم تابع للمعلوم, يعنون بذلك ان الخبر على حسب الخبر به, ثم ان قال القائل بان القوة المرجحة المقتضية اعني الداعية القلبية في ترجيح احد الطرفين على الآخر في الأفعال الاختيارية لا شك ان خلقها هو الله تعالى لا غير, لأنه لا خالق غيره, فلما لم تكن تلك القوة مجعولة للمعبد ولم يكن للمعبد مدخلا في خلقها أصلا جزاء وكلا فجريان أفعال العباد وعلى مقتضى تلك الداعية ولم يكن للمعبد. فهل لا يلزم من هذا الجبر المحض في أفعال العباد. وقلت لا يلزم بل هذا الاستدلال خطأ فاحش وغلط عظيم لان تلك الداعية وان كان غير مجعولة للمعبد لكنها منسوبة الى الله تعالى خلقا ومستندة الى العبد كسبا. ثم قلنا له ان رجلا اذا عمل أنواع القبائح وباشر بنفسه بعض ما يستنكف ويستنقر طبائع الانسان وارتكب من الكفر والمعاصي لا يقبل العقل السليم بل يرد بالضرورة الطبع المستقيم. ثم قال الرجل انما فعلت لجبر الله تعالى اياي على ذلك الى الله تعالى والحال ان الله تعالى قال في كتابه الكريم: وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ (الحجرات: 7). وقال الله تعالى: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ، وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ (البقرة: 222) فعلى هذا هل يجوز عقلك ذلك الاستدلال وهل يقبله, فاعلم ان لفعل العبد وتركه طرفين, فخلق الله تلك الداعية المرجحة حين تعلقها الى ترجيح احد الطرفين, فمن يتعلق على وجه يجوز تعلقها الى طرف آخر, وكذلك من غير فرق ولا تأخر طرف عن طرف ولا توقف طرف. وكذلك الامر في إرادة العبد وطرف اختياره الى الفعل والترك, وكذلك اذا تعلق إرادة الله تعالى على احد الطرفين

a 279//

فإنها تتعلق بوجه على جواز تعلقها على طرف آخر, كذلك فان الإرادة من الله تعالى ومن العبد اذا تعلق بشيء من الضدين لا تتعلق على طريق الوجوب بل حين تعلقها بأحد الطرفين تتعلق على وجه يجوز تعلقها الى جانب آخر كذلك فامر الترجيح في يد العبد كسبا وان كان في يد الله تعالى خلقا. فاستطاعة مع الفعل لا يتقدم ولا يتأخر, كما علمت

فهذا التحقيق، من اعظم مباحث باب العقائد على لسان اهل الشرع. وكم ممّن اشتهر بالأفضلية والكمال غافل وزاهل عن حقيقة الحال في هذا المقال.

ثم ان قال القائل ان إرادة الله تعالى واحدة، فكيف تعلق الى الضدين؟ قلنا: انها واحدة في ذاتها لا تقبل التغير حين تعلقها للأضداد، لأنها صفة الله تعالى لا يجوز تغييرها. لكن التغير والاختلاف في متعلقاتها لا في نفس إرادة الله تعالى. تأمل.

ثم ان قال القائل: هل للإنسان ان يعتقد على نفسه بالعجز على فعل امر وتركه؟ قلنا: ليس له ذلك. الا تري ان فردا من افراد الانسان، بل احد الصبيان، اذا باشر شيئا من الاختيارية، كالكتابة مثلا، فقلت له: انه مجبور ومضطر علي هذا الكتابة، فكيف تجد في ذهنك؟ اليس يمكنك ان يجيبك برد قولك هذا بان يقول: لست انا على ما زعمت في حق من الجبر والاضطرار، بل انا على اختيار في كتابتي ان شئت أكتب وان شئت اتركه. فمن المعلوم الظاهر يمكن ذلك. ففسّ انت من هذا التصوير والتمثيل أحوال اختيارات العبد واضطراراته في فعله وتركه. فان الثواب والعقاب دائر على طرف هذا الاختيار. تأمل. فلا مزيد عليه عند اهل الشرع.

ثم ان قال القائل: بيّن لي تحقيق معني مناظرة آدم مع موسى عليهما السلام حتى انحل الاشكال عن قلبي واطمأن على ما هو الصواب والحق من الاعتقاد المطابق لاعتقاد النبي عليه الصلوة والسلام والاصحاب رضوان الله عليهم أجمعين، بأخبار نبينا على حالهما بأن قال: آدم وموسى عند ربهما قال موسى عليه السلام لأدم عليه السلام: أَنْتَ آدَمُ الَّذِي خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ وَأَسَجَدَ لَكَ مَلَائِكَتُهُ وَأَسْكَنَكَ فِي جَنَّتِهِ ثُمَّ أَهْبَطَ النَّاسَ بِخَطِيئَتِكَ إِلَى الْأَرْضِ. فقال آدم عليه السلام: أَنْتَ مُوسَى الَّذِي اصْطَفَاكَ اللَّهُ بِرِسَالَتِهِ، وَأَعْطَاكَ الْأَلْوَاخَ فِيهَا تَبْيَانُ كُلِّ شَيْءٍ، وَقَرَّبَكَ نَجِيًّا، فَبِكُمْ وَجَدْتَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ كَتَبَ التَّوْرَةَ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ؟ قال موسى عليه السلام:

b 279//

بَارُوعِينَ سَنَةً، قَالَ آدَمُ: فَهَلْ وَجَدْتَ فِيهَا: وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَعَوَى (طه: 121)؟ فَقَالَ: نَعَمْ، قَالَ آدَمُ: أَقْتُلُونِي عَلَى أَنْ عَمِلْتُ عَمَلًا كَتَبَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيَّ ان اعمله قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِي بَارُوعِينَ سَنَةً؟ فقال عليه السلام فحج آدم على موسى عليهما السلام.

والجواب عن اعتراض هذا المستدل المخطئ على ما فهم معني الحديث، فاعلم انه زعم ان موسى عليه السلام قال ما قال لآدم عليه السلام على اعتقاد ان اكل ادم من الشجرة وصدور هذا الفعل منه باستقلال محض منه غير مدخل من الله تعالى في صنع ادم كالقدري السابق ذكره. وزعم ان ادم قال ما قال لموسى عليه السلام على اعتقاد ان ما

صدر منه صدر منه بجبر محض من الله تعالى من غير مدخل في نفسه في صنعه فكان ادم معذورا مطلقا في صنعه. فيشهد الزاعم في استدلاله هذا مخطئ خطأ فاحشا. فافهم معنى الحديث الشريف واذعن معناه اللطيف. فان الاستدلال به على كون الانسان في افعاله معذورا كما زعمه الجبري باطل, كما مر تحقيق الحال في بيان محصل معنى مذهب الجبري والقدري, فلو كان الانسان معذورا في فعله لما عاتب الله تعالى لادم فانه عاتبه بل اخرجه عما كان فيه قال الله تعالى: **وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى (طه: 121) فَكَمْ مِمَّنْ زَعَمَ عَلَى نَفْسِهِ فَوْقَ مَا كَانَ يَقُولُونَ فِي مَعْنَى هَذَا الْحَدِيثِ مَا يَقُولُونَ هَذَا الْمُسْتَدَلِّ الْمَخْطِئِ وَلَيْسَ الْأَمْرُ كَذَلِكَ, لَان مَعْنَى الْحَدِيثِ عَلَى هَذَا التَّقْدِيرِ يَكُونُ مُخَالَفًا وَخَارِجًا عَنْ مَعْتَقَدَاتِ أَهْلِ السُّنَّةِ وَالْجَمَاعَةِ, لَان مَنْ اعْتَقَدَ أَنَّ مَا صَدَرَ مِنْ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ صَدَرَ مِنْهُ مُسْتَقْلًا مِنْ غَيْرِ مَدْخَلٍ مِنْ آدَمَ فِي حَقِّ صُنْعِهِ فَهُوَ جَبْرِي. فَكِلَاهُمَا مَجُوسَا هَذِهِ الْأُمَّةِ لِحَدِيثٍ فِي ذَلِكَ كَمَا مَرَّرَا وَكُرَّرَا. وَكَيْفَ يَكْلِفُ هَذَا الْحَدِيثُ لِمَنْ كَانَ فِي مَنْصَبِ النَّبُوَّةِ وَمَنْ فِي الزَّيْنَةِ الْعَالِيَةِ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى وَفِي الْمَرْتَبَةِ السَّامِيَةِ مِنَ الْعُلُومِ الْإِلَهِيَّةِ؟ فَلَيسَ مَعْنَى الْحَدِيثِ عَلَيَّ زَعْمِ الْقَائِلِ الْمَعْتَرِضِ الْمَخْطِئِ فِي اسْتِدْلَالِهِ بَلْ الْمَعْنَى أَنَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ بَنَى كَلَامَهُ هَذَا عَلَى مَعْتَادِهِ فِي دَارِ التَّكْلِيفِ عَلَى قِيَاسِ الشَّرِيعَةِ الظَّاهِرَةِ فِيهِ. فَقَالَ لِآدَمَ: فَلَمْ لَمْ تَهْتَمَّ فِي أَمْرِكَ فِي اسْتِعْمَالِ اخْتِيَارِكَ الْجَزْئِيِّ فِي دَارِ التَّكْلِيفِ؟ فَلَمْ لَمْ تَقْنَطْ فِي امْتِنَالِ**

a 280//

الامر ونسيت الله تعالى عز وجل مع هذا الاعزاز والاكرام بك. فأجابه ادم بان لوم الانسان تشنيعه على فعله الاختياري لائق لمن غفل عن تعلق العلم الإلهي الى ما صدر مثله باختياره, وليس بلائق هو لك لأنك واقف بعجائب اسرار القدر والقضاء. وانت موسى الذي اعطاك الله تعالى الواح المحيط بتفاصيل جميع الأشياء, وانت رأيت في التوراة اكلني من الشجرة باختياري الجزئي مكتوبا فيها قبل خلقني بأربعين سنة, وعلمت الآن الامر كائن علي ما صدر مني باختياري ومرتب عليه, فاذا كان الامر كذلك أَقْتُلُونِي عَلَى مَا عَمِلَ ذَلِكَ فِي هَذِهِ الدَّارِ الَّتِي لَيْسَتْ هِيَ بَدَارِ التَّكْلِيفِ. تأمل.

تنبيه: واعلم انه لا يقول احد: انا قدري او جبري, بل يدعي كل الناس كونه من اهل السنة والجماعة. والحال لا يوجد فيه شرط ذلك وهو الاعتقاد بما في الرسالة. ومن المعلوم الظاهر ان انتقاء الشرط يستلزم انتقاء المشروط. فاذا تأملت مقالة اكثر الناس في اثناء كلامه يسند ما صدر منه من فعل العبودية خيرا كان او شرا الى الله تعالى من غير مدخل له في صنعه على اعتقاد انه معذور بكل ما صدر منه, أيا ما كان ويعتمد على

القضاء ويحتج به فيصير جبريا, ويشعر خلل اعتقاده او يسند كل ما صدر منه الى نفسه فقط, من غير مدخل فيه من الله تعالى, كانه قادر على شئ من غير تقدير الله تعالى فيصير قدريا, فيقع فيما يقع, ولا يشعر به او يسند الخير الى الله تعالى والشر الى نفسه متمسكا بقوله تعالى: مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ، وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ (النساء: 79) او يستند جميعا الى الله تعالى متمسكا بقوله تعالى: قُلْ كُلُّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا (النساء: 78). والحال انه لا يقدر التطبيق بين الآيتين وكل ذلك يلزم من عدم الاطلاع بتفصيل ما في الرسالة عموما وما في الخاتمة خصوصا. قال اهل الشريعة في كيفية التطبيق في أمثال هذه الآيات فالطريق الاسلام في تطبيق الآيتين الاخذ بالتحقيق الذي اجمع عليه السلف من أئمة الدين والمجتهدين الراسخين في العلم والاعتقاد والعالمين بأحوال باعتقاد الاصحاب والتابعين لهم بإحسان الى يوم الدين, وترك ما بذلك من اعتقاد الضالين المضلين الخارجين عن طريق المستقيم. وانا نأخذ علمنا اصولا وفروعا والافتداء بالذين هم خير منك وقوتك في العلم والعمل والاعتقاد

b 280//

من الأئمة من اهل السنة والجماعة. فهم قالوا في كيفية التطبيق في تأويل الآيتين: فالمعنى "ما اصابك" يا محمد او يا انسان "من حسنة" أي من راحة فمن فضل الله وما اصابك من سيئة فهو جزاء ما عملت من الذنوب. وخلق كل من الخير والشر من الله تعالى, والكسب من العبد. هكذا اعتقاد اهل السنة والجماعة من علماء الشريعة. قال نجم الدين الكبري في تفسير المسمى نجم الداية: اعلم أن الأعمال أربع مراتب, منها مرتبتان الله تعالى وليس للعبد فيها مدخل التقدير والخلق، فإن الله تعالى قدر الأشياء قبل خلقها. ومنها مرتبتان للعبد وليس الله فيها مدخل وهما: الكسب والفعل، فإن الله تعالى منزه عنهما، فإنهما يتعلقان بالعبد؛ ولكن العبد وكسبه وفعله مخلوق بخلقه، كما قال الله تعالى: وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ (الصافات: 96)، وهذا لتحقيق قوله تعالى: "قُلْ كُلُّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ تعالى" أي خلَقًا وتقديرًا، لا كسبا و ولا فعلاً، فافهم واعتقد، فإنه مذهب أهل الحق وأرباب الحقيقة.

واعلم ان مثال القدر كتقدير النقاش صورة شيء في ذهنه, ومثال القضاء كرسم تلك الصورة التلميزة بالأشراب فوضع احد التلميذ الأصابع عليه متبعًا لرسم الأستاذ وهو الكسب والاختيار, فالتلميذ في اختياره يخرج عن رسم الأستاذ فكذلك في اختياره ولا يمكنه الخروج عن القضاء والقدر, ولكن العبد متردد ومختار بينهما. فعلى هذا القصة من

زعم ان لا عمل للعبد أصلاً، فقد عاند وجحد، ومن زعم انه مستقل بالعمل فقد اشرك. وباقي التفصيل قد مرّ في الرسالة. ولقد دعوت الله تعالى يشير حسن الخاتمة لمن نظر الرسالة واعتقد بما فيها على ما فيها ودعا لهذه الفقير.

الحمد لله تعالى على التمام وعلي إتمام المرام وانعامه الذي يسّر لنا الكلام في بيان أصول اعتقاد العلماء العلام الذين هم في الدين كالأعلام، والصلاة والسلام على خير الانام وأصحابه الكرام على من اقتدى لهم في الاعتقاد الى يوم القيامة. ثمّ زيل الرسالة: فهذه فوائد مناسبة بما في الرسالة مؤيدة به، ومنبهة المصير اي الى اعلام الرّجات اللازمة لهم بالحجة والبرهان في الحديث والقران. واما الحديث قال النبي عليه السلام: الايمان بضع وسبعين شعبة، أقصاها قول "لا إله إلا الله" وأدناها إماطة الأذى عن الطريق. وقال عليه السلام: ثلاثة من كن فيه فقد استكمل الايمان، لا يخاف لومة لائم ولا يراني من عمل بشيء واذا عرض له الدنيا والاخرة، اثر الاخرة على الدنيا.

من ترك الإقرار فهو كافر، ومن ترك التصديق فهو منافق، ومن ترك العمل فهو فاسق، ومن ترك السنة فهو مبتدع.

وقال النبي عليه السلام: يبطل العبد على قدر إيمانه، فإن كان صلب الإيمان شدّد عليه البلاء، وإن كان في إيمانه ضعف خفف عليه البلاء. وقال النبي عليه السلام:

a 281//

لا راحة لمؤمن إلا ثلاثة مناجات الرّحمن وقراءة القرآن ولقاء الإخوان والشفقة عليهم. وقال عليه السلام: اذا احب الله تعالى عبدا ابتلاه سمع تضرعه.

قال اهل التحقيق لو كان الايمان باللسان لما كان المنافقون الدرك الأسفل من النار. وقال عليه السلام: والذي نفس محمد بيده لا يستقيم ايمان عبد حتي يستقيم لسانه وقلبه. قال الله تعالى: إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا (فصلت: 30) اي استقاموا فعلاً كما استقاموا قولاً. كذا في جزاب القلوب.

قال شارح شرعة الإسلام (علي زاده يعقوب بن سيد علي البروسوي، مفاتيح الجنان في شرح شرعة الإسلام للإمام زاده): اعلم ان الإسلام والايمان وان اتحدا في الحقيقة لكن الإسلام في الظاهر انقياد الظاهر والايمان انقياد الباطن اقرب الى الله تعالى. سئل النبي عليه السلام عن حارثة رضي الله تعالى عنه: كَيْفَ أَصْبَحْتَ يَا حَارِثَةُ؟ قَالَ: أَصْبَحْتُ مُؤْمِنًا حَقًّا، فقال عليه السلام: يَا حَارِثَةُ إِنَّ لِكُلِّ إِيْمَانٍ حَقِيقَةً، فَمَا حَقِيقَةُ إِيْمَانِكَ؟ فَقَالَ: عَرَفْتُ الدُّنْيَا فَأَظْمَأْتُ نَهَارَهَا، وَأَسْهَرْتُ لَيْلَهَا، وَاسْنَوْتُ عِنْدِي حَجْرَهَا وَمَدَرَهَا وَدَهَبَهَا،

وَكَاثِبِي أَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ الْجَنَّةِ يَتَزَاوَرُونَ وَ إِلَى أَهْلِ النَّارِ يَنْقَلِبُونَ عَنْ دِرْكٍ إِلَى دِرْكٍ وَكَاثِبِي أَنْظُرُ إِلَى عَرْشِ رَبِّي بَارِئًا، فَقَالَ أَصَبْتَ قَالَرَمْ.

سئل الحسن: أمؤمن أنت؟ قال الحسن: إن كنت سألتني عن الإيمان بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر والجنة والنار والبعث والحساب، فأنا بها مؤمن. وإن كنت سألتني عن قوله "إنما المؤمنون" أي الكاملون في الإيمان "الذين إذا ذكر الله وجلت أي خشيت من الله تعالى قلوبهم وإذا تليت أي قرأت عليهم آياته بالأوامر والنواهي في أمر إصلاح ما بينهم وغيره من الوعد والوعيد والقصص والأمثال زادتهم إيماناً أي تصديقاً وبقينا يعني ازدادوا بها طمأنينة نفس لحكم الله تعالى كيف يشاء من غير اضطراب في التصديق به وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ فِي الرِّزْقِ وَغَيْرِهِ فَوَاللهِ تَعَالَى لَا أَدْرِي أَنَّهُمْ أَنَا أَمْ لَا. وَقَالَ اللهُ تَعَالَى: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ الْآيَةُ فِي حَقِّ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللِّسَانِ وَالتَّقْلِيدِ، يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِالتَّحْقِيقِ فَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ حَقِيقَةً بَلْ هُمْ مُسْلِمُونَ. كَمَا قَالَ اللهُ تَعَالَى قَالَتْ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ. قَالَ فِي الْجَامِعِ الصَّغِيرِ: قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: الرَّجُلُ آمَنَ لِسَانَهُ وَكَفَرَ قَلْبَهُ. وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: سَيَاتِي زَمَانٌ عَلَى أُمَّتِي يُصَلِّي فِي الْمَسْجِدِ صُفُوفٍ وَلَيْسَ بَيْنَهُمْ مُؤْمِنٌ. قَالَ اللهُ تَعَالَى: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ (البقرة: 8) فَلَا تَكُنْ مَغْرُورًا فِي بَعْضِ الرَّخْصَةِ لِإِنِّهَا فِي الْعَقَائِدِ غَيْرُ مَقْبُولَةٍ بَلْ عَلَيْكَ الْإِعْتِقَادُ الْمُنَاطِقَ لَا عِتْقَادَ أَهْلِ السَّنَةِ وَالْجَمَاعَةِ بِشَرَائِطِ الْمَذْكُورَةِ جَعَلَنِي اللهُ تَعَالَى وَآيَاكُمْ مِنَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ (الزمر: 18).

الحمد لله على التمام وعلى رسوله الصلوة والسلام.

SONUÇ

İbrâhîm el-Halebî (860-956/1456-1549) sünnî bir Osmanlı âlimidir. Fıkıh ve itikad alanında çok sayıda eser kaleme almıştır. *Ehemmu'l-Umûr* adlı risalesinin birçok yazması bulunmaktadır. Buna rağmen henüz yayınlanmamıştır. Bu çalışmanın üçüncü bölümü olarak bu metin dizilmiştir.

Halebî, Ebû Abdullah el-Buharî yani Ebû Hafs es-Sağîr'i müellif olarak gösterdiği *es-Sevâdu'l-A'zam* adlı eseri, itikadî meselelerde temel kaynak olarak kullanmıştır. Ancak bölümün devamında bu eseri Ebu'l-Kâsım İshâk b. Muhammed el-Hakîm es-Semerkandî'ye nispet etmiştir. *es-Sevâdu'l-A'zam*'da Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın itikadı olarak 62 madde sayılmaktadır. Halebî, *Ehemmu'l-Umûr*'da Ehl-i sünnetin hasletlerini 57 madde olarak sıralar. Bu hasletleri, kaynağındaki sırasına göre doğrudan almaz. Bazılarını özetler, bazılarını çeşitli rivayetlerle delillendirerek detaylı bir şekilde anlatır.

Halebî'nin *Ehemmu'l-Umûr* isimli eserinde doğru olan itikadın, Kitap ve sünnete uyanlar, selef-i salihîn ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaate bağlı olanların itikadı olduğu anlatılmaktadır. Halebî, doğru bir itikadı, her türlü amelin üstünde görmektedir. Bu itikada sahip olmayan bâtil fırkalar, sebepleri verilerek tenkit edilmektedir.

Halebî'nin, fikhî meselelerde, genellikle Hasan-ı Basrî'ye nispet edilen 54 *Farz* isimli eseri kaynak olarak kullandığı tespit edilmiştir. Verdiği tanımlara ve başvurduğu kaynaklara göre Halebî'nin Hanefî mezhebini esas aldığı görülmektedir. İtikadı Ehl-i sünnet alimlerinin kaidelerine dayanmaktadır.

Halebî, fikhî terimleri birçok kaynaktan örnek getirerek ele almaktadır. İbadet esaslarına yer vererek, imanın yanında amelin de son derece önemli olduğunu belirtmektedir.

Ehl-i sünnet, Mâturîdiyye, Eş'ariyye ve Selef-i salihînin görüşlerinden oluşmaktadır. Halebî, *Ehemmu'l-Umûr*'da Ebû Hanîfe'yi mezhep imamı olarak zikretmekte ancak Mâturîdiyye ismine yer vermemektedir. Eş'arî'yi ise Cebriyye'den

bir grup olarak saymaktadır. Eş'arî'nin kesb görüşünü bunun sebebi olarak açıklamaktadır.

Halebî, itikadî meseleleri örneklendirirken özellikle Kaderiyye ve Cebriyye mezhepleri üzerinde durur. Kaderiyye fırkasını iyi fiilleri Allah'tan, kötü fiilleri kuldan bilmesi, ilahî iradeyi yok sayması ve kulun fiillerini kendi yarattığını söylemesi nedeniyle eleştirmektedir. Cebriyye'nin iddiasını açıklarken kendilerinin hiçbir fiilde müdahaleleri olmadığını düşünmeleri, hayrın, şerrin, küfrün veya imanın hepsinin sadece Allah'ın iradesiyle benimsediklerini belirtir. Onların mezhebine göre kulun sevap veya günah işlemede hiçbir etkisi bulunmaz. Kul irade ve kesbe sahip değildir. Halebî bu nedenle, Cebriyye'yi Ehl-i sünnetin dışında saymaktadır. Fırak-ı dâlle olarak adlandırılan bütün bu gruplara örnekler vererek gerekçeleriyle Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ten çıkma sebeplerini açıklamıştır.

Halebî'ye göre bir kimse Allah'ın bir olduğunu kalbiyle bilip, diliyle onun birliğini ikrar etmiyorsa, o kafirdir. Cehmiyye'yi bu gruptan saymıştır. İmanın sadece dilde olup, kalpte olmadığını söyleyen kişi Kerramî'dir. İmanın, kalbin bilgisi olmadan dildeki söylem olduğunu söyleyen kişi ise Mürcie'dir. Mürcie, imanla birlikte günahın zarar vermediğini, tıpkı küfürle birlikte itaatin fayda vermediği gibi olduğunu söyleyenlerdir. Kerrâmîler de aynı şekilde düşünür.

Halebî, kişinin mümin sayılabilmesi için itikadının Ehl-i sünnet itikadına bağlı olmasını zorunlu görmektedir. Ehl-i sünnetin temel esaslarına uymayanları İslam'ın dışında sayar. Halebî'ye göre, bir kişinin itikadı sağlam değilse, ne kadar ibadet ederse etsin bunun Allah katında bir değeri olmaz. O kişi kâfir sayılır ve cehenneme gider. Ayrıca ne kadar günah işlerse işlesin itikadı Ehl-i sünnete uygun ise o kişi mümin kabul edilir.

Halebî'ye göre, kişi taklîdî iman sahibi olsa bile mümin kabul edilir. Ancak kişinin imanını taklidden tahkîke çıkarması onun müslümanlığının gereğidir. Kişinin, dini, asıl kaynakları olan Kur'an, sünnet ve selef-i salihînin sözlerinden öğrenmesi şarttır. Bunları uygulayarak bâtil akidelerden uzak durmak zorundadır. Aksi taktirde Ehl-i sünnet dairesinden çıkmış olur.

Risalenin sonunda Hz. Âdem ile Hz. Musa'nın kıssasının yer aldığı uzun bir zeyl yer almaktadır. Halebî burada kader ve cüz'î iradeyi, Cebriyye ve Kaderiyye mezhebine muhalefet ederek Ehl-i Sünnet'e göre ayrıntılarıyla açıklamaktadır. Hz. Âdem'in bu fiili, Cebriyye'nin yaptığı gibi fiile mecbur olduğu için işlediğini değil,

kendi iradesinin var olduğunu ancak işlediği bu fiilin Allah'ın yaratmasıyla olduğunu dile getirmiştir.

Bunun yanısıra bir kimsenin imanın artıp eksildiğini, kulun fiilinin kendinden olduğunu, imanın sadece dil ile ikrar ederek mümkün olduğunu ve amelin imandan bir cüz olduğunu kabul etmişse Ehl-i sünnet mezhebinden çıkmış olacağını belirtmektedir.

Halebî, bir kimsenin itikad konusunda sayılan 57 haslete inanması ve bu konudaki rivayette geçtiği gibi 56 farzı işlemesinin onu Ehl-i sünnet'e bağlı kılacağını ifade eder. Genel olarak 54 diye bilinen farzlar Halebî tarafından rivayetle birlikte 56 olarak ele alınmıştır.

Halebî'nin, Ehl-i Sünnetin esaslarını 57 maddede verip sahih hadislerle desteklediği, kıssalarla ve örneklerle açıkladığı *Ehemmu'l-Umûr* risalesi, mezhepler ve akaid sahasına önemli katkılar sağlayabilir. Bu eserde bulunan bilgiler Ehl-i Sünnet meselelerine dair bir kaynak olarak düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Âmirî, Yahya b. Ebî Bekr El-: **Beyânu'l-İtikad**, thk. Marie Bernand, Kahire, Anales Islamaloqques, 1982.

Arıkan, Adem: “es-Sevâdu'l-A'zam'ın Farklı Nüshaları Ve Müellifleri Üzerine”, **Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu**, Ankara, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, s. 23-36.

———: “es-Sevâdu'l-A'zam'ın Farklı Nüshaları ve Müellifleri Üzerine”, **Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları**, 2019, 23-36.

Bedir, Murteza: “Ebû Hafs el-Kebîr”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. EK-1, Ankara, TDV Yayınları, 2020, s. 364-366.

Birgivi, Mehmet: **et-Tarîkatu'l-Muhammediyye**, thk. Muhammed Hasenî Mustafa, Halep, Daru'l-Kalem, 2002.

Cürcânî, Seyyid Şerif: **Şerhu'l-Mevâkıf**, 3 cilt, C. 1, çev. Ömer Türker, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.

Cürcânî, Seyyid Şerîf El-: **et-Ta'rîfât: Terimler Sözlüğü**, çev. Arif Erkan, İstanbul, Bahar Yayınevi, 1997.

Çollak, Fatih, Cemil Akpınar: “Gazzî, Bedreddin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 13, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, s. 537-539.

Ebû Hafs es-Sağîr, Muhaham el-Buhârî: **es-Sevâdü'l-â'zâm**, thk. Ekrem Muhammed İsmail, Amman, :Dârü'n-Nûri'l-Mübîn, 2021.

Efendi, Mütercim Âsım: **Kâmûs'ul-Muhîr Tercümesi: el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîr**, 6 cilt, C. 3, ed. Mustafa Koç, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

Fettâh, İrfan Abdülhamîd: “Cebriyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 7, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, s. 205-208.

Gazzî, Bedrüddin El-: **el-Matâli'u'l-Bedriyye**, thk. el-Mehdi er-Ravediyye, Beyrut, el-Müessetü'l-'Arabiyye, 2004.

Gömbeyaz, Kadir: “Ebeveyn-i Resûl Meselesine Özgün Yaklaşımlar: İbrahim el-Halebî'ye (ö. 956/1549) Nispet Edilen Bir Risalenin Neşri ve Analizi”, **Bilimname**, C. 2019, No: 38, 2019, s. 57-81.

Halebî, İbrahim El-: **Ehemmü'l-Umûr**, t.y., Diyanet İşleri Başkanlığı, 1957.

———: **er-Rahsu ve'l-Vaks li Müstehilli'r-Raks**, thk. Hasan es-Semâhî es-

Süveydân, Dimaşk, Dâru'l-Beşâir, 2001.

———: **Ğunyetü'l-mütemellî fî şerhi Münyeti'l-musallî**, İstanbul, Arif Efendi, 1325.

———: **Mülteka'l-ebhur**, thk. Vehbî Süleyman Gâvecî, Beyrut, Dâru'l-Bîrûnî, 2005.

———: **Nimetü'z-zerîa fî nusratî's-şerîa**, thk. Ali Rıza, Riyad, Dâru'l-Mesîr, 1998.

———: **Tesfîhu'l-ğabî fî tenzîhi İbn Arabî**, thk. Ebu'l-Berâ Ali Rıza el-Medenî, Kahire, Dâru'l-Mirâc, 2008.

Harman, Vezir: “Selâhaddîn Eyyûbî Sıyasetinde Eş'arî Kelâmın Yeri, ‘Mürşide’ ve ‘Akâidu’s-Salâhiyye’ Metinleri”, C. 1, **Uluslararası Selahaddin Eyyubî Sempozyumu Bildirileri**, ed. Necati Sümer, Ahmet Aktaş, İstanbul, Beyan Yayınları, 2017, s. 627-644.

Has, Şükrü Selim: “Halebî, İbrâhim b. Muhammed”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 15, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s. 231-232.

———: “Mülteka'l-Ebhur”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 31, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, s. 549-552.

İbn Yahya, İbn İshak: **Şerhu Cümeli usûlî'd-dîn**, thk. İlham Kâsımî, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2015.

İbnü'l-Hanbelî: **Dürü'l-habeb fî târîhi a'yânî Haleb**, thk. Yahyâ Zekerîyyâ Abbâde, Mahmûd Muhammed el-Fâhûrî, Dimaşk, Menşûratu Vizâratî's-Sekâfe, 1972.

İlhan, Avni: “Ebû Hâşim el-Cübbâî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 10, İstanbul, TDV Yayınları, 1994, s. 146-147.

Kablander, Nesibe: “Nâzımı Meçhul Bir Elli Dört Farz Manzumesi”, **Divan**, C. 32, No: 32, 2024, s. 378-413.

Kâdı Abdulcebbar: **Şerhu Usûlî'l-Hamse: Mutezile'nin Beş İlkesi**, çev. İlyas Çelebi, İstanbul, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

Kalayci, Mehmet: **Osmanlı Sünniliği**, Ankara, Otorite Yayınları, 2015.

Karabulut, Ali Rıza, Ahmet Turan Karabulut: **Mu'cemü't-târihi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebâtî'l-âlem: el-mahtutât ve'l-matbûât**, Kayseri, Akabe, 2001.

Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa h: **Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn**, thk. Şerefettin Yaltkaya, Rıfat Kilisli, Ankara, Maarif Vekaleti, 1941.

Kaya, Abdulmenaf: “Şihâbüddîn Sivâsî ve Cezzâbü'l-Kulûb Adlı Eseri (İnceleme ve Metin)”, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Kayapınar, Hüseyin: “Münyetü’l-Musallî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 32, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, s. 32-33.

Kerpetin Arpaguş, Hatice: “Osmanlı Geleneksel İslamının Temel Kaynakları: İlmihalve Akaid Eserleri”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 14, No: 28, 2016, s. 327-376.

Koca, Ferhat: “Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları”, **Tasavvuf**, No: 13, 2004, s. 25-74.

Koloğlu, Orhan Şener: “Cübbâiler’in Kelâm Sistemi”, Bursa, Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005.

Kopuz, Kasım: “Reproduction of the Ottoman Legal Knowledge: The Case of Ibrahim Al-Ḥalabî’s Multaqa al-abḥur and Defining the Concept of Baghy in Commentarial Writings on it (16th To 18th Centuries)”, Binghamton University, Doktora Tezi Tezi, 2019.

Musannifek, Alâüddîn El-Bistâmî eş-Şahrûdî: **Hallu’r-Rumûz ve keşfu’l-Kunûz**, 1 cilt, C. 1, thk. es-Seyyid Yûsuf Ahmed, Beyrut, Dâru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, 2013.

Özaydın, Abdülkerim: “Âmirî, Yahyâ b. Ebû Bekir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s. 72.

Özcan, Abdülkadir: “eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 38, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, s. 485-486.

Özdiñç, Rıdvan: “Osmanlı Düşüncesinde İrade Hürriyeti ve Müstakimzâde Süleyman Efendi’nin İrade-i Cüz’iyye Risalesi”, **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, C. 14, No: 22, 2012, s. 73-95.

———: “Osmanlı İrade, Kaza ve Kader Risaleleri”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 14, No: 27, 2016, s. 185-202.

Özen, Şükrü: “Mâtürîdî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 28, Ankara, TDV Yayınları, 2003, s. 146-151.

Pezdevî, Ebu’l-Yusr: **Usûlu’d-Dîn**, 1 cilt, C. 1, çev. Şerafeddin Gölcük, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1980.

Smerkandî, el-Hakîm Es-: **es-Sevâdu’l-Azam**, İstanbul, Yasin Yayınevi, 2013.

Sinanoğlu, Mustafa: “İman”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 22, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, s. 212-214.

Süyûtî, Celâlüddîn Es-: **et-Tahaddüs bi-ni’metillah**, thk. Elizabeth M.

Sartain, Cambridge University Press, 1975.

Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi: **eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-devleti'l-Ossmâniyye: Osmanlı Âlimleri**, çev. Muhammet Hekimoğlu, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019.

Uludağ, Süleyman: “Hasan-ı Basrî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 16, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s. 291-293.

Yazar, Sadık: “Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeler”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 12, No: 23, 2017, s. 49-166.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Ez-: **el-Keşşâf**, 6 cilt, C. 6, ed. Murat Sülün, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.

